

E

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 2 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2000

55

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Πλήθων και Μυστράς

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ALPHA BANK

Στο μεταίχμιο δύο εποχών

Men are as the time is
Σέξπιρ, «Βασιλιάς Λιρ»

Αν ήθελε να παρουσιάσει κάποιος με έναν τρόπο περιεκτικό το υπαρξιακό δίλημμα που σημαδεύει τη νεοελληνική μας συλλογική ταυτότητα, τότε δεν θα 'βρισκε ένα πιο εύγλωττο παράδειγμα από τον όρο «βυζαντινισμός», όπως αυτός καταγράφεται από τα λεξικά (με τη σημασία: «δουλοπρέπεια, δουλικότητα, χαμέρπεια») στην τρέχουσα γλωσσική μας χρήση.

Habent sua fata verba - *κι οι λέξεις έχουν τη δική τους μοίρα*: η αρνητική εικόνα για τη μακραίωνη περίοδο του μεσαιωνικού μας παρελθόντος που ανιανακλάται από τον όρο αυτόν δεν οφείλεται βέβαια σε κάποια δική μας αυθεντική παράδοση, αλλά στο γεγονός ότι η λέξη αυτή αποτελεί ένα γλωσσικό δάνειο του 19ου αιώνα από την Εσπερία. Στην επεισοδιακή αυτή λέξη αντικατοπτρίζεται η αρνητική στάση της Ευρώπης του Διαφωτισμού και του όρθου λόγου που θεωρούσε το Βυζάντιο ως μιαν ασιατική δεσποτεία, μια κοινωνία βυθισμένη στη θρησκοληψία και εκθρική απέναντι σε κάθε τι το καινούργιο.

Το στερεότυπο αυτό, που μεταφέρθηκε αυτούσιο μαζί με το δάνειο όρο στη δική μας γλώσσα από τη Λύση, «εμπλουτίζεται» με μιαν επιπλέον αρνητική έκφραση από κάποια γηγενή, αυτή τη φορά, παράδοση, η οποία ταυτίζει τη χιλιόχρονη περίοδο της μεσαιωνικής μας ιστορίας με το λειτουργικό της ορθόδοξης εκκλησίας και τη συμπεριφορά των εκκλησιαστικών μας αρχόντων. Μια ταύτιση, η οποία προβάλλεται και γίνεται ιδιαίτερα αισθητή ακριβώς στις μέρες μας... Η θεώρηση ωστόσο της προσωπικότητας και του έργου του φιλοσόφου του Μυστρά επιβεβαιώνει μια θεμελιώδη ιστορική εμπειρία: ότι πέρα από ιδεολογικές προϋποθέσεις και στερεότυπα υπάρχει η αυθεντική ιστορική αλληλουχία, η οποία αναδεικνύει τον Πλήθωνα ως ένα αυθεντικό «τέκνο της εποχής του», μέσα στο λυκαυγές της Αναγέννησης του 14ου-15ου αιώνα. Σε μια μόνον έκφραση, σε μια πτυχή του έργου

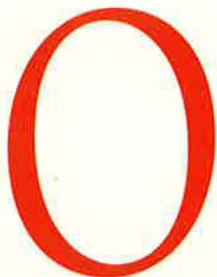
του Πλήθωνος θα αναφερθούμε, λόγω χώρου, στις σημερινές «Παρα-σημειώσεις». Βρισκόμαστε στην περίοδο που, σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο, ο λόγος των κοινωνικών στοχασίων αρθρώνεται ευκρινέστερα. Ετσι, τη διαπλοκή της Εξουσίας με τους οικονομικά ισχυρούς θα στηλιτεύσει ο Thomas Morus (1478-1535) στην «Ουτοπία» του, ελέγχοντας τους αυλικούς και τους φεουδάρχες που «ζουν, όπως οι κηφίνες, από το μόχθο του αγρότη», τονίζοντας ότι «η αδικία της Εξουσίας πηγάζει από την έλλειψη της ισότητας ανάμεσα στους υπηκόους του στέμματος».

Ο θάνατος στην πυρά θα είναι (το 1498) το τίμημα που θα πληρώσει ένας δομινικανός μοναχός στην Ιαλία, ο Savonarola, για τα κηρύγματά του κατά της κοινωνικής αδικίας, ενώ η μοίρα που θα περιμένει κάποιον μαθητή του από την Αρτα, τον Μιχαήλ Τριβώλη, δεν θα είναι πιο ευνοϊκή. Συνεχίζοντας το έργο του δασκάλου του στη μοσχοβίτικη αυλή, θα συναντήσει ο Μάξιμος ο Γραϊκός, όνομα με το οποίο πέρασε ο πρώτος αυτός απόστολος του ουμανισμού στη Ρωσία, το θάνατο στις φυλακές του τσάρου.

Ο Πλήθων ενιάσσειται στην πλειάδα αυτών των κοινωνικών στοχαστών. Σε μια περίοδο παρακμής και συρρικνώσης της βυζαντινής επικράτειας, όπου οι «δυνατοί», οι γαιοκτήμονες κατέχουν το ουσιώδες μέσο παραγωγής, τη γη, εμφανίζεται ο φιλόσοφος του Μυστρά ως αρνήτης του θεσμού της έγχειας ιδιοκτησίας. Η γη πρέπει, γράφει ο Πλήθων το 1418, να διατίθεται σε οποιονδήποτε είναι σε θέση να την καλλιεργήσει: «την γην άπασαν ώσπερ ίσως έχει κατά φύσιν κοινήν τοις ενοικούσιν είναι... εξείναι δε παντί τω εθέλοντι φυτεύειν τε όπη βούλεται ...και αρούν γης τι τοσοούτον οπόσον βούλεται τε και δύναται...». Στοχασμοί, που απηχούν τα κηρύγματα της εποχής του κοινωνικού κινήματος των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη (1343-1349) και τα λόγια ενός άλλου Βυζαντινού μας προγόνου, του Αλεξίου Μακρεμβολίτη: «ει δε πάντα κοινά, δηλον ότι και η γη και τα εξ αυτής άπαντα».

Τελικά, πόσο «βυζαντινισμός» υπάρχει στον κόσμο των μεσαιωνικών μας προγόνων;

ΑΝΤΙ προλόγου

ελληνικός λαός «δεν ετόλμισε», γράφει ο εθνικός ιστορικός **Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος**, στη διάρκεια του Βυζαντίου «να διατηρήσει το πατριον όνομα... Κατήντησαν να ονομάσσωσιν εαυτούς Ρωμαίους» (σ.σ. Ρωμιούς και όχι Έλληνες).

Κι όμως τόλμισε ένας, ο Πλήθωνας Γεμιστός, όταν φώναζε το 1414 απ' το Μυστρά **«Έλληνες εσμέν, ως η φωνή και η πατριος παιδεία μαρτυρεί»**. Χρειάζοταν όμως σθένος, πατριωισμό και υψηλή μόρφωση η κραυγή του Πλήθωνα.

Στο Βυζάντιο οι Έλληνες διώκονταν. Εγίναν μεγάλοι διωγμοί. Σφαγές Ελλήνων απ' το 371.

Ο μεγαλύτερος εχθρός της ελληνικής αρχαιότητας ήταν ο **Θεοδόσιος Α'** (379-396) και μετά απ' αυτόν ο **Ιουσινιανός**, που έκλεισε το 529 με διάταγμα όλες τις πανεπιστημιακές σχολές των Αθηνών.

Στη συνέχεια αναγκάστηκε ο **Ηράκλειος** (610-641) να θεσπίσει τη ζώσα ελληνική ως επίσημη γλώσσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας –για να την κατανοούν οι πολλοί.

Ο πρώτος πατριάρχης μετά την Αλωση, ο **Γεννάδιος Σχολάριος** –θανάσιμος εχθρός του Πλήθωνα– γράφει χαρακτηριστικά:

«Έλλην ών η φωνή, ουκ αν ποτε φαίν Έλλην είναι... Και ει τις έροίό με τις ειμι, αποκρινούμαι χριστιανός είναι» (Αν και μιλώ ελληνικά, ποτέ δεν ήμουνα Έλληνας... Κι αν κανείς με ρωτήσει τι είμαι, του αποκρίνομαι: χριστιανός είμαι). Αλλά και στα χρόνια που ακολούθησαν μετά το Βυζάντιο, ο **Κοσμάς ο Αιτωλός** γύρω στα 1770 λέει:

«Αδελφοί μου, έμαθα πως με την χάριν του Κυρίου μας Ιησού Χριστού και Θεού δεν είσθε Έλληνες, δεν είσθε ασεβείς, αιρετικοί, άθεοι, αλλ' είσθε ορθόδοξοι χριστιανοί...» [Κοσμά Αιτωλού (1779), *Διδαχαί, Βίοι, ακολουθίαί*, εκδ. Αρχιμανδρίτου Α. Ν. Καντιώτου (1959), σ. 59].

Απ' την αρχή οι Έλληνες ταυτίστηκαν με τους αιρετικούς· ακόμη και με τον Τούρκο. «Αυτούς –γράφει ο **Παύλος Καλιγάς**, περιόδ. Εστία, αριθμ. 387, 1883–τους διάκονιας τον χριστιανισμόν **Τούρκους** αποκαλεί η Εκκλησία νέους Έλληνας διότι το όνομα Έλλην ην τότε συνώνυμον τω ανιχρίστω».

Παρ' όλ' αυτά το Βυζάντιο, θέλοντας και μη, έδωσε σε μας τους σημερινούς τα απομεινάρια του Ελληνισμού που διασώζονται στις λαϊκές λατρείες και δοξασίες. Προσπάθησε βέβαια να τα εκριζώσει, αλλά δεν το κατάφερε. Το πανίσχυρο ελληνικό πνεύμα επιβίωσε.

Ο Ομηρος διακέονταν στον ακριτικό κύκλο και στα δημοτικά τραγούδια που ακολούθησαν. Με τις ίδιες λέξεις και εκφράσεις, με την ίδια γραμματική και με το ίδιο συντακτικό διακέονταν, όπως διαχέεται στο νερό μια σταγόνα από μελάνι. Το ελεύθερο πνεύμα του Πλήθωνα Γεμιστού επιβίωσε.

Ο Πλήθωνας, ο Έλληνας Ανθρωπιστής του Μυστρά, με τις επιστολές του, μεταξύ άλλων ζητούσε:

Να δοθεί η γη δωρεάν στους καλλιεργητές της. Να πάψει η αυτοκρατορία να στηρίζεται στους μισθοφόρους. Οι άρχοντες να εκλέγονται «αριστινίδην» και όχι «πλουτινίδην» κ.ά. Ίδανικά του ήταν η «Ευδαιμονία» και η Πολιτική Αρετή.

Εχθροί του οι εκμεταλλευτές, οι δουλέμποροι και οι καλόγεροι που τους αποκαλούσε «κηφίνες».

Η

του ΝΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΟΥΑΗ

διδάκτορα Βυζαντινής Ιστορίας Πανεπιστημίου του Λονδίνου - καθηγητή Βυζαντινής Ιστορίας στο Διεθνές Κέντρο Ελληνικών και Μεσογειακών Σπουδών (ΑΙΚΕΜΕΣ)

κυριολεκτική έννοια του όρου δεσπότης είναι «κύριος», «κυριαρχός». Μ' αυτή τη σημασία ο όρος χρησιμοποιήθηκε σε διάφορες περιπτώσεις κατά την αρχαιότητα, χωρίς όμως να πάρει ποτέ τη χροιά επίσημου τίτλου στο πλαίσιο της αυλικής εθιμοτυπίας, όπως συνέβη κατά τους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ένα σχολίο πάντως του **Ιωάννη Λυδού**, με το οποίο κατακρίνεται ως ανάρμοστη η χρήση του όρου δεσπότης για τους αυτοκράτορες της Ρώμης και του Βυζαντίου, αποτελεί ένδειξη ότι αυτός χρησιμοποιούνταν για τους πρώτους Βυζαντινούς αυτοκράτορες ως τίτλος τιμής (*Περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας*, 135-6). Στο *Κληρολόγιο* του **Φιλοθέου**, έργο του 10ου αιώνα, στο οποίο παρουσιάζονται οι τίτλοι και τα α-

ΔΕΣΠΟΤΕΣ ΚΑΙ ΔΕΣΠΟΤΑΤΑ

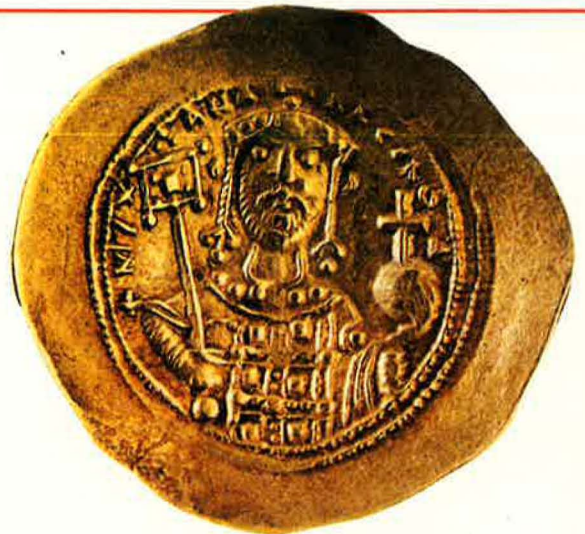
ξιώματα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, δεν μνημονεύεται ο όρος δεσπότης ως αυλικό αξίωμα. Ετσι γίνεται δεκτό ότι ο τίτλος του δεσπότη επινοήθηκε από τον αυτοκράτορα **Μανουήλ Α΄ Κομνηνό** το 1163. Ο τελευταίος (1143-1180) δεν είχε τότε άρρενες απογόνους, αλλά η κόρη του Μαρία είχε παντρευτεί το δεκατριάχρονο διάδοχο του συγγενικού θρόνου **Μπέλα**, ο οποίος είχε εγκατασταθεί στη Βυζαντινή αυλή, είχε λάβει το όνομα Αλέξιος και προοριζόταν από τον Μανουήλ και ως προσωπικός του διάδοχος. Ο συγγενικός τίτλος για το διάδοχο του θρόνου ήταν *imium*. Αναζητώντας ο Μανουήλ έναν ισότιμο ελληνικό τίτλο για το μελλοντικό διάδοχό του, επινόησε αυτόν του δεσπότη. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ιστοριογράφος της βασιλείας του Μανουήλ Κομνηνού **Ιωάννης Κίνναμος** (5, 215) «το εντεύθεν των επί τω κήδει βασιλεύς εφφρόνιζεν, ότε παϊς [δηλαδή ο Μπέλα] Αλέξιος ήδη μετωνομάσθη και δεσπότης ανεβοήθη».

Παρά την εξαρχής σημαίνουσα βαρύτητά του, ο τίτλος του δεσπότη δεν χρησιμοποιήθηκε για τα επόμενα περίπου 40 χρόνια. Μετά το 1200 όμως δόθηκε διαδοχικά σε τρεις γαμπρούς του αυτοκράτορα

Αλεξίου Γ΄ Αγγελου (1195-1203) αρχικά στον **Αλέξιο Παλαιολόγο** (+προ του 1204) δεύτερο σύζυγο της πρωτότοκης κόρης του αυτοκράτορα Ειρήνης, στη συνέχεια (ίσως μετά το θάνατο του Παλαιολόγου) στο μετέπειτα αυτοκράτορα **Θεόδωρο Λάσκαρι**, δεύτερο σύζυγο της δεύτερης κόρης του Αλεξίου Αννας, και τελικά στον **Λέοντα Σγουρό**, τρίτο σύζυγο της τριτότοκης πριγκίπισσας Ευδοκίας. Η αρχική έννοια του τίτλου ως δεύτερου σε σημασία μετά τον αυτοκράτορα είχε αρχίσει πλέον να «διασαφηνίζεται» με την απόδοσή του στους γιους των αυτοκρατόρων ή σε άτομα που προοριζόνταν για αυτοκράτορες. Ενδειξη μάλιστα της βαρύτητάς του στις αρχές του 13ου αιώνα, αποτελεί το γεγονός ότι ο φυσικός ηγέτης των φυγάδων Κωνσταντινουπολιτών στη Μικρά Ασία μετά τη λαϊνική κατάκτηση της βυζαντινής πρωτεύουσας (1204), ο Θεόδωρος Λάσκαρις, δεν τον αποποιήθηκε παρά μόλις το 1208, όταν στέφθηκε αυτοκράτορας ύστερα από πιέσεις των Μικρασιατών υπηκόων του, που τον θεωρούσαν αυτοκράτορα και όχι δεσπότη. Παράλληλα βέβαια σε όλη την περίοδο από το 1163 και εξής ο όρος δεσπότης δεν έπαψε να χρησιμοποιείται με τη

Ερείπια των οχυρώσεων, των εκκλησιών και των κτιρίων του Μυστρά, του τελευταίου δεσποτάτου της βυζαντινής επικράτειας. Αριστερά, μέλος της τοπικής αριστοκρατίας του Δεσποτάτου του Μορέως από τοιχογραφία της Παναγίας Παντάνασσας στο Μυστρά

Ο Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης επεξέτεινε τον τίτλο του δεσπότη και πέραν της αυλής. Δίπλα, ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος που έλαβε τον τίτλο του δεσπότη κατά τρόπο σκανδαλώδη

συνηθέστερη έννοιά του κατά τις προσφωνήσεις αυτοκρατόρων, πατριακών ή επισκόπων.

Η αυλική εθιμοτυπία της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης φαίνεται ότι είχε υιοθετήσει τον τίτλο του δεσπότη, αφού σύμφωνα με τον ιστοριογράφο **Γεώργιο Ακροπολίτη**, ο αυτοκράτορας **Ερρίκος της Φλάνδρας** (1206-1216) τον απένειμε στον υποτελή του Βούλγαρο ηγεμόνα του Μελένοικου **Αλέξιο Σλάβο** μετά το γάμο εκείνου με μια νόθο κόρη του Ερρίκου. Η απονομή όμως του δεσποϊκού τίτλου συστηματοποιήθηκε στην αυτοκρατορία της Νικαίας από τους αυτοκράτορες **Θεόδωρο Α' Λάσκαρι** (1204-1222) και **Ιωάννη Γ' Βατάτζη** (1222-1254). Ο πρώτος έκανε δεσπότες τους δύο συζύγους της κόρης του, τον Ανδρόνικο Παλαιολόγο και μετά το θάνατο εκείνου, τον Βατάτζη. Ο δεύτερος παραχώρησε τον τίτλο στον Αλέξιο Παλαιολόγο, πθιανόν με αφορμή επιγαμία του με την αυτοκρατορική οικογένεια, ενώ επεξέτεινε την απονομή του και σε πρόσωπα πέραν της αυτοκρατορικής αυλής, δηλαδή στον ηγεμόνα της Ηπείρου **Μιχαήλ Β' Αγγελο** και στο γιο του **Νικηφόρο** (λόγω του γάμου του με την εγγονή του Βατάτζη, Μαρία). Άλλοι ισχυροί εκπρόσωποι του κράτους της Ηπείρου που ονομάστηκαν δεσπότες, ήταν οι συγγενείς του αντιπαιπότη της Κωνσταντινούπολης Θεόδωρου Αγγελου, δηλαδή οι αδελφοί του Μανουήλ και Κωνσταντίνος και οι γιοι του Ιωάννης και Δημήτριος, οι οποίοι κατά περιόδους ήλεγχαν τη Θεσσαλονίκη και ευρύτερες περιοχές της βόρειας και της κεντρικής Ελλάδας. Αυτές οι απονομές, σε συνδυασμό με ευρύτερες πολιτικοστρατιωτικές δραστηριό-

τητες, απέφεραν τελικά στον Βατάτζη και στους διαδόχους του την κατοχή της Θεσσαλονίκης και άλλων κτήσεις της Ηπείρου.

Ο **Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος** (1259-1282), τελευταίος αυτοκράτορας της Νικαίας και πρώτος της αναγεννημένης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, είχε επίσης λάβει τον τίτλο του δεσπότη (από το 1258) κατά τρόπο όμως που είχε θεωρηθεί σκανδαλώδης, δεδομένου ότι δεν ήταν συγγενής της αυτοκρατορικής οικογένειας. Ο ίδιος ως αυτοκράτορας υπήρξε ιδιαίτερα φειδωλός στην απονομή του δεσποϊκού τίτλου, με τον οποίο τιμήσε μόνο τον αδελφό του, **σεβαστοκράτορα Ιωάννη**, το 1271 (αργότερα πάντως ο τελευταίος θεωρήθηκε ύποπτος και υποχρεώθηκε να παραιτηθεί από τον τίτλο). Εξάλλου ο διάδοχος του Μιχαήλ, **Ανδρόνικος Β'** (1282-1328), αρνήθηκε να κάνει δεσπότη τον νεότερο αδελφό του Θεόδωρο, ο οποίος ήταν γνωστός στην αυτοκρατορική αυλή με το συνώνυμο αλλά άτυπο τίτλο του «δεσπόσυνου».

Αντίθετα, με τον τίτλο του δεσπότη τιμήθηκαν οι γιοι του Ανδρόνικου, Κωνσταντίνος (το 1292, επ' ευκαιρία του γάμου του), Ιωάννης (στις 22 Μαΐου 1294, μια ημέρα μετά τη στέψη του πρωτότοκου αδελφού του Μιχαήλ ως συναυτοκράτορα), Δημήτριος και Θεόδωρος. Την περίοδο αυτή (τέλη 13ου - αρχές του 14ου αιώνα) οι δεσπότες θεωρούνταν ανώτεροι των σεβαστοκρατόρων και αμέσως κατώτεροι μόνο των «βασιλέων» (αυτοκρατόρων). Κατά τη διάρκεια του 14ου αιώνα ο τίτλος του δεσπότη κατέστη αρκετά κοινότοπος, χωρίς όμως να χάσει τη βαρύτητά του. Ο **Ψευδο-Κωδινός** (14ος αι.), συγγραφέας έργου σχετικά με την εθιμοτυπία της βυζαντινής αυλής, χαρακτηρίζει το «δεσπότη» ως τον υψηλότερο τίτλο της κρατικής ιεραρχίας, προορισμένο μόνο για μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Παράλληλα αναφέρει ότι, σύμφωνα με την εθιμοτυπία, στις τελετές προηγούνταν μεταξύ των δεσποτών οι γιοι

Ο Ιωάννης Στ' Καντακουζηνός, πατέρας του δεσπότη του Μυστρά, Μανουήλ

Αναζητώντας ο Μανουήλ Α' Κομνηνός (1143-1180) έναν τίτλο για το μελλοντικό διάδοχό του, επινόησε αυτόν του δεσπότη

Ο δεσπότης της Ηπείρου Μιχαήλ Β' (Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα). Δίπλα, ο Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος απένειμε στον αδελφό του Θεόδωρο τον τίτλο του «δεσπότης». Κάτω, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β' Παλαιολόγος σε μικροχειρόγραφο «επιταφίου» που συντάξε ο ίδιος στη μνήμη του αδελφού του Θεόδωρου (Εθνική Βιβλιοθήκη, Παρίσι)

του αυτοκράτορα, ακολουθούμενοι από τους αδελφούς ή τους γαμπρούς του. Στους δεσπότες επιρεπόταν να φορούν παπούτσια με άσπρο και κόκκινο χρώμα. Το ίδιο χρώμα είχε και η ιπποσκευή τους, ενώ η σκηνή τους ήταν άσπρη, διακοσμημένη με κόκκινους αετούς. Εξάλλου κατά την καθιερωμένη τελετή της αναγόρευσης του νέου αυτοκράτορα, οι δεσπότες περιλαμβάνονταν στους αξιωματούχους που υποβάσιζαν την ασπίδα επάνω στην οποία ανέβαινε ο αυτοκράτορας. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι ο τίτλος του δεσπότη ήταν καθαρά τιμητικός (δεν συνοδευόταν δηλαδή κατ' ανάγκη από κάποια θέση) και αυστηρά ισόβιος. Οι απόγονοι ενός δεσπότη είχαν τη δυνατότητα να κληρονομήσουν τις κτήσεις του, αλλά όχι τον τίτλο, τον οποίο έπρεπε να τους απονεμίσει και πάλι ο αυτοκράτορας.

Η επέκταση της παραχώρησης του δεσποτικού τίτλου σε περισσότερα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας συστηματικοποιήθηκε λόγω των δυναστικών εριδών του 14ου και του 15ου αιώνα. Ο αυτοκράτορας **Ιωάννης Στ' Καντακουζηνός** (1347-

1354) έκανε δεσπότες το δευτερότοκο γιο του Μανουήλ (ο οποίος εγκαινίασε την αλληλουχία των δεσποτών του Μυστρά την περίοδο 1349-1380), το γαμπρό του **Νικηφόρο Δούκα** και τον εγγονό του (από τον πρωτότοκο γιο του Ματθαίο) Ιωάννη. Ο νεότερος αδελφός του Ιωάννη, ο Δημήτριος, αποπειράθηκε το 1383-84 να καταλάβει την εξουσία στην Πελοπόννησο διά της βίας, ως τελευταίος εκπρόσωπος των Καντακουζηνών, αλλά πέθανε προτού προλάβει να ολοκληρώσει το σχέδιό του.

Ο συναυτοκράτορας του Ιωάννη Στ', **Ιωάννης Ε' Παλαιολόγος** (1341-91), έκανε δεσπότες τον τρίτο γιο του Θεόδωρο (ο οποίος εγκαινίασε το 1383 τη σειρά των Παλαιολόγων δεσποτών του Μυστρά) και τον τέταρτο, Μιχαήλ. Ο διάδοχος του Ιωάννη Ε', **Μανουήλ Β'** (1391-1425), είχε πέντε γιους και όλοι τους έλαβαν τον τίτλο του δεσπότη, εκτός από τον πρωτότοκο, το διάδοχο του θρόνου Ιωάννη (Η). Κατά τον **Γεώργιο Σφραντζή**, ο τίτλος του δεσπότη παραχωρήθηκε (ή μάλλον επικυρώθηκε) από τον πάπα στον εξόριστο πρωτότοκο γιο του τελευταίου δεσπότη της βυζαντινής Πελοποννήσου, **Θωμά Παλαιολόγου**, Ανδρέα («τον κυρ Ανδρέαν δεσπότην ο Πάπας τιμήκεν»).

Η παραχώρηση εκτεταμένων περιοχών ως «φέουδων» σε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας που έφεραν τον τίτλο του δεσπότη είχε αποτέλεσμα τη σταδιακή μετατροπή του όρου δεσπότης σε διοικητικό αξίωμα και την άτυπη καθιέρωση του όρου δεσποτάτο στη νεότερη βιβλιογραφία, προκειμένου για τις περιοχές δικαιοδοσίας των δεσποτών. Σύμφωνα με τον **Ρ. Γκιγιάν** (R. Guiland), «φαίνεται

Οι απόγονοι ενός δεσπότη είχαν τη δυνατότητα να κληρονομήσουν τις κτήσεις του, αλλά όχι και τον τίτλο

Γενική άποψη των ερειπίων του Μυστρά και του παλατιού των Παλαιολόγων

οι οι Βυζαντινοί καθιέρωσαν μια διαφορά μεταξύ του τιμητικού τίτλου του δεσπότη και της ιδιότητας του δεσπότη, που είχε κατάληξη τη διακυβέρνηση μιας περιοχής, η οποία καθίστατο δεσποτάτο. Είναι εξίσου πιθανό ότι κάποιο πρόσωπο μπορούσε να ονομαστεί δεσπότης μιας επαρχίας της αυτοκρατορίας χωρίς να λάβει τα σύμβολα του δεσποτάτου». Με βάση τα παραπάνω, η μόνη ελληνική περιοχή η οποία δικαιωματικά μπορεί να αποκαλείται δεσποτάτο είναι η Πελοπόννησος (Δεσποτάτο του Μυστρά), οι Βυζαντινοί ηγεμόνες της οποίας έφεραν αδιάλειπτα, όπως προαναφέρθηκε, τον τίτλο του δεσπότη από το 1347 και εξής. Ασαφέστερη είναι η απόδοση του χαρακτηρισμού του δεσποτάτου στις περιοχές της Ηπείρου και της Θεσσαλονίκης, Μακεδονίας, Θεσσαλίας. Για την πρώτη ο σημαντικότερος ιστορικός των τελευταίων αιώνων της μεσαιωνικής ιστορίας της, **Ντ.Μ. Νίκολ** (D.M. Nicol), απέρριψε δημόσια πριν από λίγα χρόνια το χαρακτηρισμό της ως δεσποτάτου (βλ. τον πρόλογό του στις εργασίες του Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου, που διεξήχθη στην Αρτα μεταξύ 27-31 Μαΐου 1990), ενώ για τη δεύτερη ο **Μπ. Φέρτζιαντσίτς** (B. Ferjančić) έχει επισημάνει εύστοχα ότι δεν έφεραν όλοι οι κυβερνήτες της τον τίτλο του δεσπότη [χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του (συν)αυτοκράτορα Ιωάννη Ζ Παλαιολόγου, ο οποίος την κυβέρνησε την περίοδο 1403-1408 με τον τίτλο του «βασιλέα»].

Όπως προαναφέρθηκε, δεν ήταν σπάνια η απονομή (για διπλωματικούς λόγους) του τίτλου του

δεσπότη σε πρόσωπα που δεν είχαν άμεση σχέση με τη βυζαντινή αυλή, αλλά τα οποία μπορούσαν να φανούν χρήσιμα στη βυζαντινή εξωτερική πολιτική. Σ' αυτό το πλαίσιο ονομάσθηκαν δεσπότες μεταξύ άλλων ο Βούλγαρος τσάρος **Ιωάννης Γ' Ασέν** (μετά το γάμο του με την κόρη του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου, Ειρήνη, και τη μειτέπεια εξορία του στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία), ο διάδοχός του **Τερτέρης** (επίσης από τον Μιχαήλ Η), ο Βούλγαρος λησιαντάρης της Ροδόπης **Μομτσιλός** (από την αυτοκράτειρα Άννα της Σαβοΐας, στο πλαίσιο του Β' εμφυλίου πολέμου των Παλαιολόγων, 1341-1347), ο Σέρβος ηγεμόνας των Σερρών **Ιωάννης Ουγκλιέσα** (1366-1371) και δύο από τους τελευταίους αξιόλογους ηγεμόνες της μεσαιωνικής Σερβίας, οι **Στέφανος Λαζάρεβιτς** και **Γεώργιος Μπράνκοβιτς** (οι απόγονοι του τελευταίου διατήρησαν το δεσποτικό τίτλο μέχρι το 1501). Εξάλλου η αιγλή του δεσποτικού τίτλου είχε αποτέλεσμα την υιοθέτησή του από τις αυλές των βαλκανικών κρατών που βρίσκονταν στη σφαίρα της πολιτιστικής επιρροής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Στη Βουλγαρία η απονομή του τίτλου του δεσπότη σε μέλη της τσαρικής οικογένειας άρχισε από τα τέλη του 13ου αιώνα, ενώ στη Σερβία ο πρώτος γνωστός δεσπότης υπήρξε ο συμπολεμιστής του **Στεφάνου Ντουσάν** και ισχυρός αυλικός του, **Ιωάννης Ολιβερ**.

Ο τελευταίος γνωστός Βαλκάνιος ηγεμόνας που τιμήθηκε με τον τίτλο του δεσπότη (με την ιδιότητα του διαδόχου του θρόνου) ήταν ο τελευταίος ηγεμόνας της Βοσνίας, **Στέφανος Τομάσεβιτς** (Tomasević) (+1463) ο οποίος έλαβε τον τίτλο από το βασιλέα της Ουγγαρίας. Ο καταποντισμός των μεσαιωνικών Βαλκανίων στην οθωμανική πλημμυρίδα οδήγησε στην οριστική εξαφάνιση του όρου δεσπότης ως αυλικού τίτλου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- L. Bréhier, *Les institutions de l' empire byzantin*, Παρίσι 1949
 B. Ferjančić *Οι δεσπότες στο Βυζάντιο και στις νοτιοσλαβικές χώρες* (στα σερβικά), Βελιγράδι 1960
 R. Guiland, «Études sur l' histoire administrative de l' empire byzantin», *Revue des Études Byzantines* 17 (1959), 52-89
 J. Irmscher (εμπ.), λήμματα «Despotat», «Despotes», *Lexicon der Byzantinistik*, 134-135
 A. Kazhdan, λήμμα «Despotes», *Oxford Dictionary of Byzantium*, 614
 G. Ostrogorsky, «Vrum despotes. Die Anfänge der Despotenwürde in Byzanz», *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951)
 P. Wirth, «Die Genesis der byzantinischen Despotenwürde im licht der Zeitgenössischen höfischen Titulatur», *Byzantinica* 5 (1973), 421-425
 D. Zakythinos, *Le despotat grec de Morée*, τ. Α', Paris, 1932 ■

Η μόνη ελληνική περιοχή η οποία δικαιωματικά μπορεί να αποκαλείται δεσποτάτο, είναι η Πελοπόννησος (Δεσποτάτο του Μυστρά)

1355-60

Ανάμεσα σ' αυτή την περίοδο είναι πιθανή η γέννηση του Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνα στην Κωνσταντινούπολη

1358

Ο Βοκάκιος ολοκληρώνει το *Δεκαήμερον*

1359

Ο Μουράτ Α' γίνεται σουλτάνος των Τούρκων· ο Νικηφόρος Γρηγοράς συγγράφει τη *Ρωμαϊκή Ιστορία*

1360

Στη Φλωρεντία ιδρύεται το πρώτο διδασκαλείο της ελληνικής γλώσσας· οι Τούρκοι καταλαμβάνουν την Αδριανούπολη όπου μεταφέρουν την πρωτεύουσα του κράτους τους από την Προύσα

1363

Ο Μουράτ Α' καταστρέφει τις επιθέσεις Σέρβων και Ούγγρων στα Βαλκάνια, ενώ ο στρατός του παίρνει και τη Φιλιππούπολη

1374

Θάνατος του Πετράρχη

1375

Θάνατος του Βοκάκιου

1380

Ο Πλήθων επισκέπτεται την αυλή του σουλτάνου Μουράτ προκειμένου να γνωρίσει τη διδασκαλία του Ελισσαίου, πολυθεϊστή και οπαδού της σοφίας του Ζωροάστρη

1383

Το Δεσποτάτο του Μορέως περιέρχεται στους Παλαιολόγους· δεσπότης του Μυστρά γίνεται ο Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος

1389

Μάχη του Κοσσυφοπεδίου· ο Βαγιαζήτ Α' διαδέχεται τον Μουράτ στο σουλτανικό θρόνο

1392

Οι Τούρκοι αποκλείουν την Κωνσταντινούπολη· ο Βαγιαζήτ γίνεται κάτοχος ολόκληρης της Σερβίας

1393

Ο Πλήθων εγκαθίσταται στο Μυστρά (άλλοι ερευνητές ισχυρίζονται ότι αυτό έγινε μόνο μετά το 1405, πιθανώς το 1409) [C. Woodhouse]

1394

Ο Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος, δεσπότης του Μυστρά, επιτρέπει

την εγκατάσταση 10.000 Αλβανών με τις οικογένειές τους στην Πελοπόννησο, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν σαν ασπίδα στις πύσεις από μέρους των Τούρκων

1395

Οι Τούρκοι προσβάλλουν το Δεσποτάτο του Μορέως· κυριεύουν την Ακocha και το Λεοντάρι

1396

Γέννηση του Γεωργίου Τραπεζούντιου

1400

Γέννηση του Θεόδωρου Γαζή· ο Μανουήλ Χρυσολωράς γίνεται καθηγητής στην Παβία· αρχίζει η μαζική κάθοδος Αλβανών προς το Νότιο και η εγκατάστασή τους στην Απική και τη Βοιωτία

1403

Γέννηση του Βησσαρίωνος

1407

Πεθαίνει ο Θεόδωρος Α' νέος δεσπότης του Μυστρά ο ανιψιός του και γιος του αυτοκράτορα Μανουήλ, Θεόδωρος Β'

1409

Ο Πλήθων γράφει την *προθεωρία*, μία περίληψη του επικήδειου λόγου του αυτοκράτορα Μανουήλ στην κηδεία του αδελφού του δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρου Α'

1416-23

Ο Πλήθων συντάσσει υπομνήματα: προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β' *Περί των εν Πελοποννήσω πραγμάτων* και προς το δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρο Β' *Συμβουλευτικός περί της Πελοποννήσου*

1417

Οι δεσπότες του Μυστρά κυριεύουν τη λαϊνική Πελοπόννησο

1427

Ολόκληρη η Πελοπόννησος πλην της Πάτρας περιέρχεται στο Δεσποτάτο του Μορέως· οι Παλαιολόγοι Κωνσταντινός και Θωμάς εγκαθίστανται στο Μυστρά

1428

Εκτεταμένες εργασίες στην Παντάνασσα του Μυστρά

1438

Πλήθων: *Νόμων Συγγραφή*· στη σύνοδο της Φεράρας-Φλωρεντίας για την ένωση της Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας παίρνουν μέρος: ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η' Παλαιολόγος, ο πατριάρχης Ιωσήφ Β', ο Δημήτριος Παλαιολόγος, ο μητροπολίτης Εφέσου Μάρκος Ευγενικός, ο μητροπολίτης Νικαίας Βησσαρίων, ο Γεώργιος Σχολάριος και ο Πλήθων

1439

Ο Πλήθων άρρωστος στη Φλωρεντία παρακινείται από οπαδούς της πλατωνικής φιλοσοφίας να συγγράψει το έργο, *Περί ών Αριστοτέλης προς Πλάτωνα διαφέρεται*

1440

Οι ανθενωτικοί εξεγείρονται εναντίον των ενοπικών και του αυτοκράτορα Ιωάννη Η'· οι Τούρκοι πολιορκούν το Βελιγράδι

1443

Γεώργιος Σχολάριος, *Κατά των Πλήθωνος αποριών επ' Αριστοτέλει*· ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος αποκτά

κυριότητα σε εδάφη της Πελοποννήσου

1444

Θάνατος του Μάρκου Ευγενικού

1448

Πλήθων, *Προς τας υπέρ Αριστοτέλους Γεωργίου του Σχολαρίου αντιλήψεις*

1451

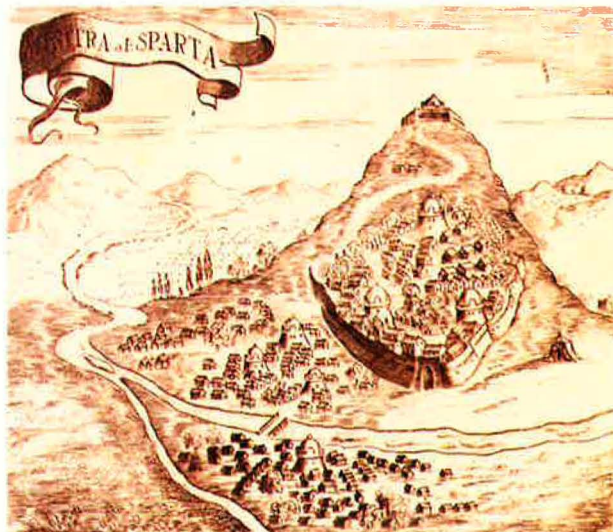
Ο Μωάμεθ ο Πορθητής σουλτάνος των Οθωμανών

1452

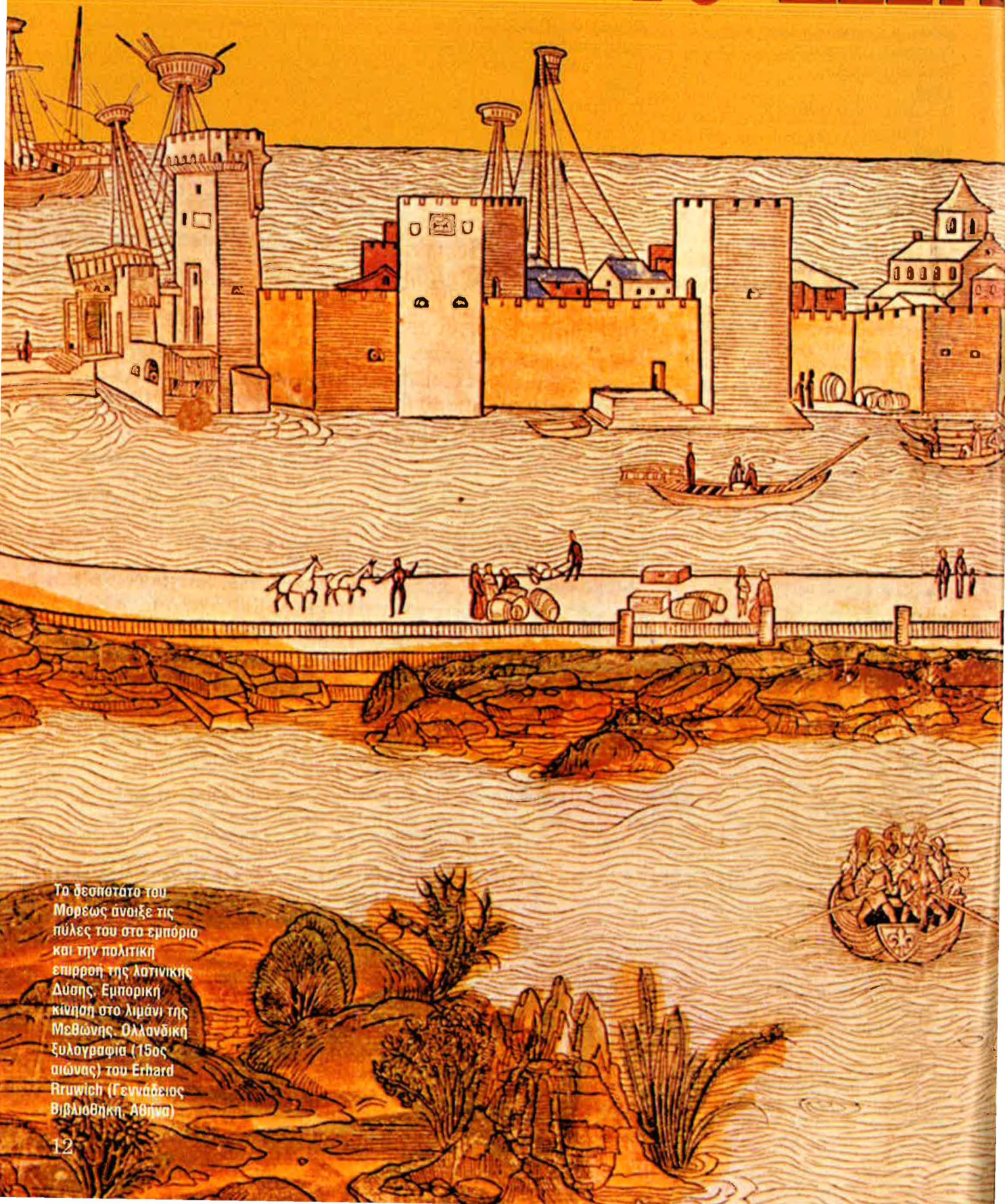
Θάνατος του Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνα

1453

Αλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους

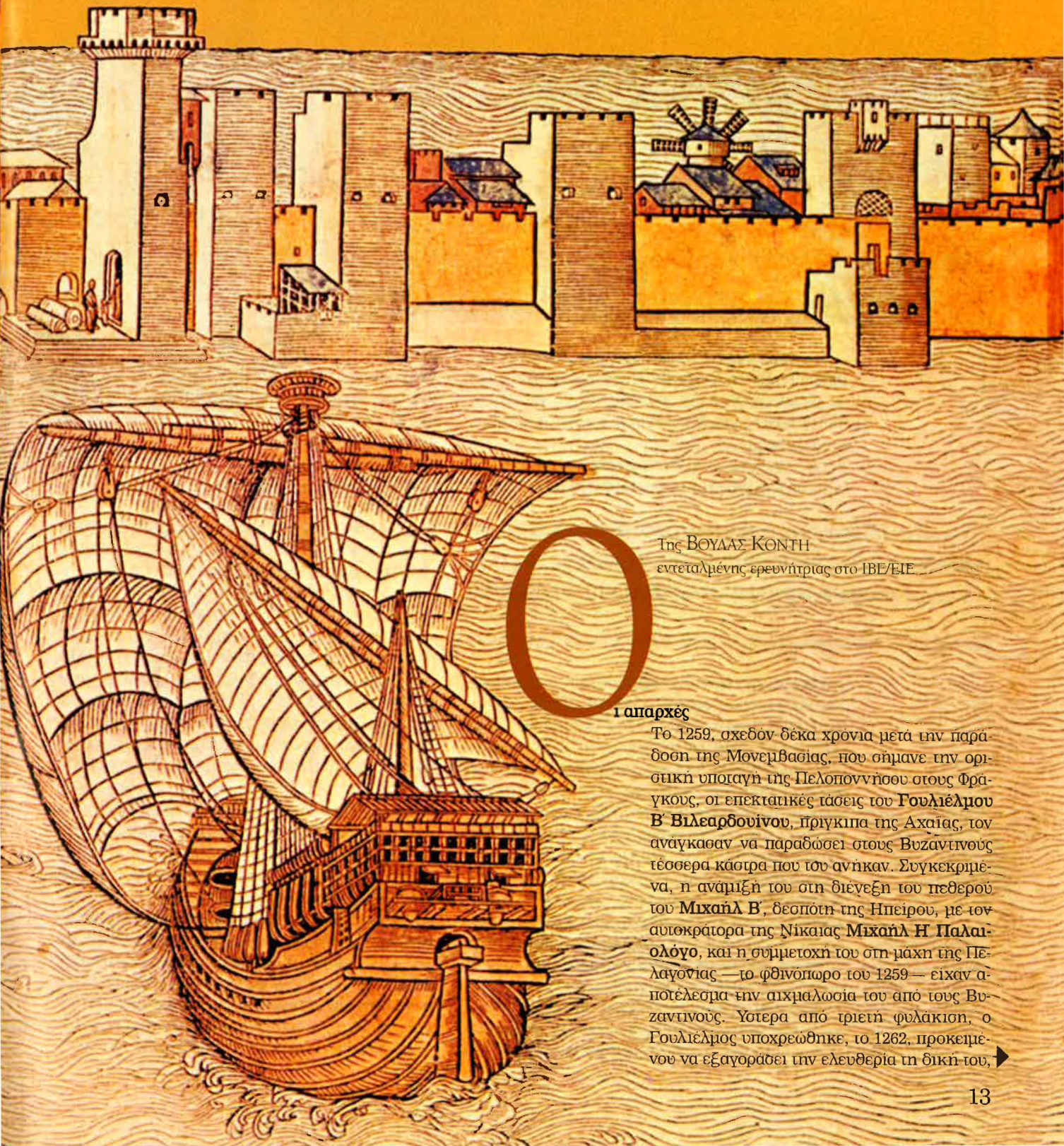

ΤΟ ΔΕΣΠ

Το δεσποτάτο του Μορέως άνοιξε τις πύλες του στα εμπόριο και την πολιτική επιρροή της λατινικής Δύσης. Εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Μεθώνης. Ολλανδική Ξυλογραφία (15ος αιώνας) του Erhard Reuwich (Γεννάθειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα)

ΟΤΑΤΟ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ

Της ΒΟΥΛΑΣ ΚΟΝΤΗ
εντεταλμένης ερευνήτριας στο ΙΒΕ/ΕΙΕ

Οι απαρχές

Το 1259, σχεδόν δέκα χρόνια μετά την παράδοση της Μονεμβασίας, που σήμανε την οριστική υποταγή της Πελοποννήσου στους Φράγκους, οι επεκτατικές τάσεις του Γουλιέλμου Β΄ Βιλαρδουίνου, πρίγκιπα της Αχαΐας, τον ανάγκασαν να παραδώσει στους Βυζαντινούς τέσσερα κάστρα που του ανήκαν. Συγκεκριμένα, η ανάμιξή του στη διένεξη του πεδερού του Μιχαήλ Β΄, δεσπότη της Ηπείρου, με τον αυτοκράτορα της Νίκαιας Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο, και η συμμετοχή του στη μάχη της Πελαγονίας — το φθινόπωρο του 1259 — είχαν αποτέλεσμα την αιχμαλωσία του από τους Βυζαντινούς. Υστερα από τριετή φυλάκιση, ο Γουλιέλμος υποχρεώθηκε, το 1262, προκειμένου να εξαγοράσει την ελευθερία τη δική του, ▶

Επάνω, η εκκλησία του Αγίου Σώζοντος στο Γεράκι. Στο κέντρο, οχυρωμένο αρχοντικό κάτω από το κάστρο του Μυστρά. Επάνω δεξιά, η μονή των Αγίων Θεοδώρων Βροντοχίου

καθώς και των υπόλοιπων Φράγκων βαρόνων της Πελοποννήσου που είχαν εκστρατεύσει μαζί του, να παραχωρήσει στον αυτοκράτορα τα κάστρα της Μονεμβασίας, του Μυστρά, της Μαΐνης και, ίσως, του Γερακίου.

Την ίδια χρονιά, ο **Καντακουζηνός**, πρώτος διοικητής που σιάλθηκε από την Κωνσταντινούπολη

το ελληνικό Δεσποτάτο του Μορέως. Η Μονεμβασία, σημαντική ναυτική βάση των Βυζαντινών, προσέελκυσε το ενδιαφέρον των αυτοκρατόρων. Ιδιαίτερα ο **Ανδρόνικος Β΄**, με σειρά χρυσοβούλων, παραχώρησε οικονομικά και φορολογικά προνόμια στους κατοίκους της, προβίβασε την επισκοπή σε μητρόπολη και απένευσε στο μητροπολίτη Μονεμβασίας τον τίτλο του «εξάρχου πάσης Πελοποννήσου».

Λίγα χρόνια αργότερα, η έδρα της βυζαντινής διοίκησης μεταφέρθηκε στο οχυρό κάστρο του Μυστρά, όπου και διατηρήθηκε μέχρι το τέλος της ύπαρξης του δεσποτάτου. Ο Μυστράς από οχυρό κάστρο οργανώθηκε σε πόλη, στην οποία κατέφυγαν για να βρουν καταφύγιο οι κάτοικοι της Λακεδαιμονίας, εγκαταλείποντας τον κάμφο. Στη νέα πόλη μεταφέρθηκε και η έδρα της μητρόπολης Λακεδαιμονίας, ενώ σημαντικές εκκλησίες (Μητρόπολη, μονή Αγίων Θεοδώρων Βροντοχίου, Οδηγητρία-Αφενικό) χτίστηκαν την περίοδο αυτή. Οι «κεφαλές», οι πρώτοι διοικητές, είχαν κυρίως στρατιωτική δικαιοδοσία και εναλλάσσονταν σε ετήσια βάση. Με την πάροδο του χρόνου και εξαιτίας της δυσκολίας στην επικοινωνία μεταξύ της πρωτεύουσας και της επαρχίας, λόγω των πειρατικών επιδρομών, έγινε φανερό ότι η διάρκεια παραμονής των διοικητών στη χερσόνησο έπρεπε να παραταθεί. Έτσι, ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος διέυρνε τις δικαιοδοσίες των εκπροσώ-

και έφερε τον τίτλο της κεφαλής (καθολική κεφαλή, περιέχουσα κεφαλή), εγκαταστάθηκε στη Μονεμβασία, πρώτη έδρα των αυτοκρατορικών αποσταλμένων στην Πελοπόννησο. Οι Βυζαντινοί, στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν τα εδάφη που παρέλαβαν, συγκρούστηκαν με τα στρατεύματα του Γουλιέλμου. Στα τέλη του 1262, αρχές του 1263, έφθασαν —με γενουατικά πλοία στη Μονεμβασία— βυζαντινές δυνάμεις για να τον αντιμετωπίσουν. Επικεφαλής τους ήταν ο σεβαστοκράτορας **Κωνσταντίνος Παλαιολόγος**, αδελφός του αυτοκράτορα. Ο βυζαντινός στόλος κατόρθωσε να καταλάβει τα νότια παράλια της Λακωνίας, ενώ οι κερσαίες επιχειρήσεις δεν είχαν ανάλογη επιτυχή απόληξη, με συνέπεια την καθυστέρηση της εδραίωσης των Βυζαντινών στα εδάφη της Λακωνίας. Τα ανακτημένα λακωνικά εδάφη αποτέλεσαν τον πυρήνα, επάνω στον οποίο θα δημιουργηθεί αργότερα

πων του και αντικατέστησε την «κεφαλή» με επίτροπο, η διάρκεια της θητείας του οποίου ήταν μεγαλύτερη. Το 1286, πιθανότατα, καθήκοντα ως πρώτος επίτροπος ανέλαβε ο πατέρας του μετέπειτα αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού, και διατήρησε τη θέση αυτή μέχρι το θάνατό του, οκτώ χρόνια αργότερα. Τον διαδέχτηκε ο **Ανδρόνικος Ασάν**, γιος του πρώην βασιλιά της Βουλγαρίας.

Στον αιώνα που ακολουθεί, από την αρχική ανάκτηση των πρώτων εδαφών μέχρι την ουσιαστική δημιουργία του δεσποτάτου, μεσολάβησαν πολλές πολεμικές αντιπαραθέσεις μεταξύ των Βυζαντινών της νότιας Πελοποννήσου και των Φράγκων του πριγκιπάτου της Αχαΐας, με σκοπό —και από τις δύο πλευρές— την ενίσχυση της κυριαρχίας τους στα εδάφη της χερσονήσου.

Το Δεσποτάτο του Μορέως

Το 1349, ο Μανουήλ, γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού, έφθασε στο Μυστρά και ανέλαβε τα καθήκοντά του, με τον τίτλο του «δεσπότη». Το έτος αυτό σηματοδοτεί τη δημιουργία του ελληνικού δεσποτάτου, το οποίο έγινε γνωστό ως Δεσποτάτο του Μορέως. Το δεσποτάτο, υπό την ηγεμονία του **Μανουήλ Καντακουζηνού** (1349-1380), γνώρισε περίοδο ακμής, κατά τη διάρκεια της οποίας ο δεσπότης φρόντισε για την οργάνωση και την εδαφική ακεραιότητα του κράτους. Παράλληλα, προκειμένου να ενδυναμωθεί ο πληθυσμός

που είχε αποδυναμωθεί από τους πολέμους και να ενισχυθεί ο στρατός, επέτρεψε την εγκατάσταση Αλβανών νομάδων, οι οποίοι, εκτός των άλλων, επιδόθηκαν και στην καλλιέργεια της γης.

Ο Μανουήλ παντρεύτηκε την Ισαβέλα **Μαρία ντε Λουζινιάν** (de Lusignan), κόρη του βασιλιά της Μικρής Αρμενίας **Γκι ντε Λουζινιάν** (Guy de Lu-

Η ανάληψη της δεσποτείας από τον Θεόδωρο Α΄ Παλαιολόγο σηματοδοτεί την αφετηρία της κυριαρχίας της δυναστείας των Παλαιολόγων

signan), και προσπάθησε να δημιουργήσει καλές σχέσεις με τους Λατίνους. Απόρροια της προσέγγισης αυτής ήταν η δημιουργία συμμαχίας, το 1362-1366, των Βυζαντινών με τους Φράγκους της Αχαΐας, τους Βενετούς και τους Ιππότες του Αγίου Ιωάννη της Ρόδου, με σκοπό την αντιμετώπιση του τουρκικού κινδύνου. Η ανεξάρτητη πολιτική του Μανουήλ, ο οποίος προσπάθησε να αποκοπεί, όσο ήταν δυνατό, από την επιρροή της κεντρικής βυζαντινής διοίκησης, καθώς και η φιλολατινική στάση του είχαν αποτέλεσμα τον περιορισμό του δεσποτάτου στα εδάφη της Λακωνίας και της Αρκαδίας.

Μετά το θάνατο του Μανουήλ Καντακουζηνού, το 1380, διάδοχός του ορίστηκε ο **Θεόδωρος Παλαιολόγος**, γιος του αυτοκράτορα **Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου**. Μέχρι την άφιξη του νέου δεσπότη και ενώ καθήκοντα διοικητή είχε αναλάβει ο αδελφός του Μανουήλ, **Ματθαίος Καντακουζηνός**, που βρι-

Ο Guy de Lusignan σε μια σύγχρονη ανιστορική παράσταση

Κάτω αριστερά και δεξιά, έφιπποι και σιδηρόφρακτοι οι Φράγκοι βασιλείς της Αραγονίας και της Σικελίας σε ξυλογραφίες του 13ου αιώνα. Από το βιβλίο «Mistras MCMXXX»

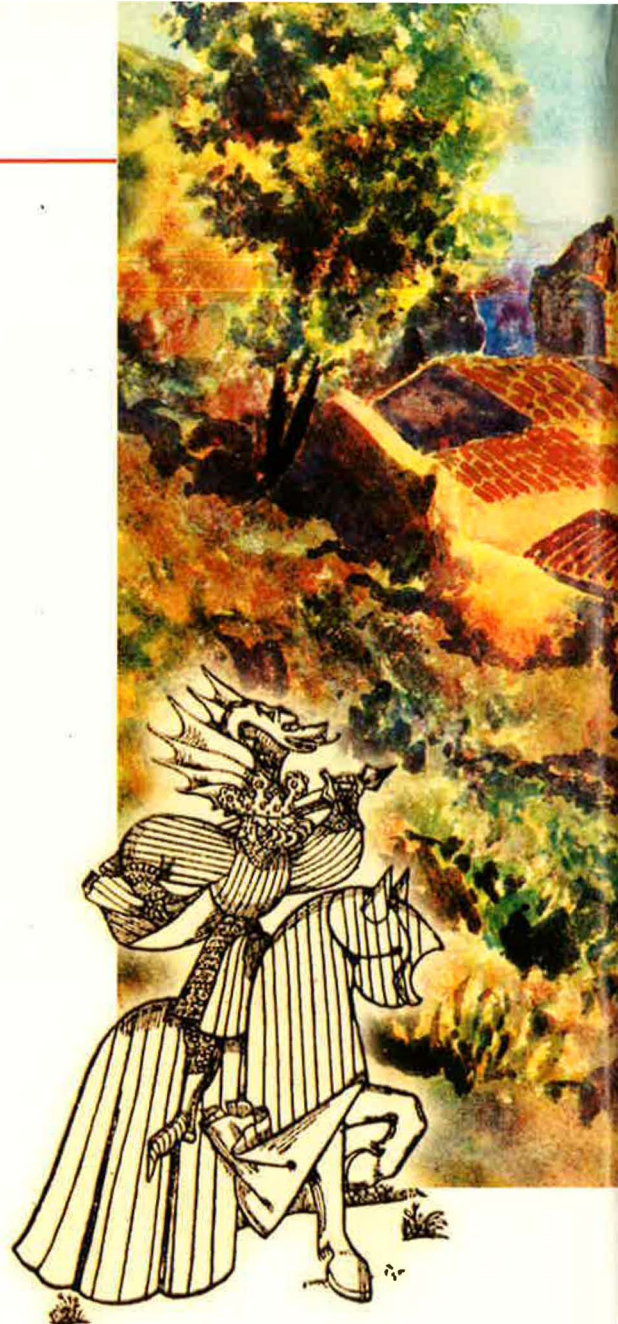
σκόταν στο Μυστρά, ο γιος του τελευταίου προσπάθησε να σφετεριστεί την εξουσία, γεγονός που επέσπευσε την άφιξη του Θεοδώρου στο Μυστρά το φθινόπωρο του 1382. Λίγο αργότερα, ο θάνατος του επαναστάτη αποσόβησε περαιτέρω εμφύλιες συγκρούσεις.

Η ανάληψη της δεσποτείας από τον Θεόδωρο Α΄ Παλαιολόγο (1382-1407) σηματοδοτεί την αφετηρία της κυριαρχίας της δυναστείας των Παλαιολόγων στην Πελοπόννησο. Συνέπεια της πράξης αυτής ήταν το δεσποτάτο να αποκτήσει στενότερους δεσμούς με τη Βασιλεύουσα και την αυτοκρατορική οικογένεια και, επομένως, ο νέος δεσπότης να υιοθετήσει αντιλατινική πολιτική. Ο Θεόδωρος, που παντρεύτηκε κόρη του Φλωρεντινού άρχοντα της Κορίνθου **Νέριο Ατσαγιόλι** (Acciaiuoli), είχε να αντιμετωπίσει πολλές εσωτερικές έριδες στο κράτος του, οφειλόμενες στις διαμάχες των τοπικών ισχυρών οικογενειών. Εξάλλου, ανησυχητική για το μέλλον του ελληνικού κράτους της Πελοποννήσου απέβαινε η εκ νέου εγκατάσταση Αλβανών στα εδάφη του. Το 1387, οι Οθωμανοί επέδραμαν στο Μοριά και ο δεσπότης υποχρεώθηκε να γίνει φόρου υποτελής στο σουλτάνο Μουράτ. Στα χρόνια που ακολούθησαν, ο Θεόδωρος με συνεχείς πολέμους κατά των Λατίνων του πριγκιπάτου της Αχαΐας επεξέτεινε τα όρια του δεσποτάτου. Παράλληλα, οι Βενετοί άρχισαν να αναμιγνύονται πιο ουσιαστικά στα πράγματα της περιοχής. Το 1395-96 ο δεσπότης κατέλαβε την Κόρινθο, την οποία παραχώρησε στους Ιππότες του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη της Ρόδου. Το 1400 παραδόθηκε στους Ιωαννίτες ολόκληρο το δεσποτάτο, ενώ ο Θεόδωρος αποσύρθηκε στη Μονεμβασία. Τέσσερα χρόνια αργότερα, με τη συνθήκη του Βασιλοπόταμου, μεταξύ του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ και των Ιπποτών, οι πόλεις της Πελοποννήσου επανέρ-

Ανησυχητική για το μέλλον του ελληνικού κράτους της Πελοποννήσου απέβαινε η εγκατάσταση Αλβανών στα εδάφη του

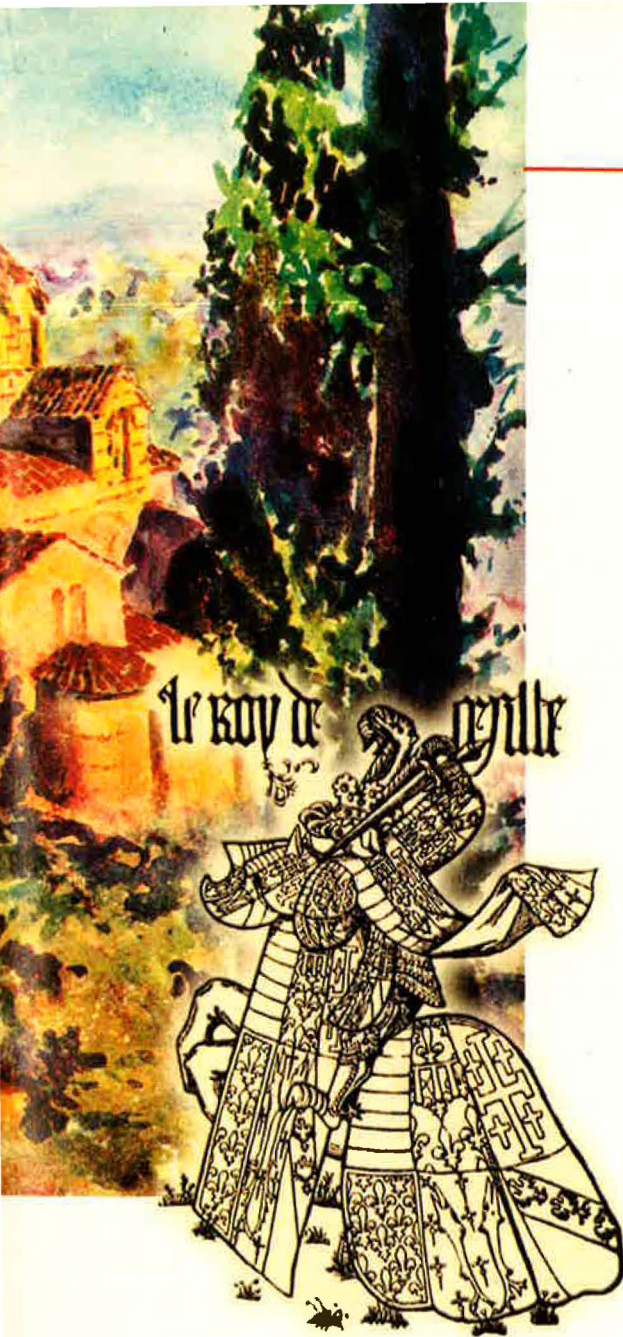
χονται στην ηγεμονία του Θεόδωρου. Το 1407 ο Θεόδωρος Α΄, έχοντας ασπαστεί το μοναχικό σχήμα, πέθανε ως μοναχός, με το όνομα Θεοδώρητος.

Τον διαδέχθηκε ο ανεψιός του, **Θεόδωρος Β΄** (1407-1448), ανήλικος γιος του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄. Ο αυτοκράτορας ενδιαφέρθηκε για τα πελοποννησιακά πράγματα, και η σχέση του δεσποτάτου με τη Βασιλεύουσα έγινε στενότερη. Ο ίδιος ο Μανουήλ επισκέφθηκε τη χερσόνησο δύο φορές, για να οργανώσει τη βυζαντινή αυτή επαρχία και να εδραιώσει την εξουσία του γιου του. Κατά τη

διάρκεια του πρώτου ταξιδιού του, το 1408, αποφάσισε την οχύρωση του Εξαμιλίου, προκειμένου να εμποδίσει την τουρκική πρόσβαση στην Πελοπόννησο, έργο που έφερε σε πέρας στη διάρκεια του δεύτερου ταξιδιού του (1415). Η οχύρωση του Εξαμιλίου ήταν το πιο σημαντικό αμυντικό έργο και η πιο έμπρακτη εκδήλωση του αυτοκρατορικού ενδιαφέροντος για τη χερσόνησο. Στην υλοποίηση του έργου, όμως, ο αυτοκράτορας αντιμετώπισε τις ισχυρές αντιδράσεις των τοπικών αρχόντων, που αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στις δαπάνες της τειχίσσης. Μετά την αποπεράτωση της οχύρωσης —σε διάστημα μόνο 25 ημερών, σύμφωνα με τις πηγές— ο Μανουήλ σιράφθηκε κατά των αριστοκρατών, πολλούς από τους οποίους συνέλαβε καταστρέφοντας τα κάστρα τους.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Πελοπόννησο, ο αυτοκράτορας κατόρθωσε να επεκτείνει τα όρια του κράτους του, περιορίζοντας τους Φρά-

Η μονή
Περιβλέπτου.
Ακουαρέλα (1928)
του F. Perilla από
το βιβλίο «Mistras
MCMXXX»

Τούρκων, οι οποίοι το κατέστρεψαν δύο φορές.

Το 1427, ο δεσπότης Θεόδωρος Β' εξέφρασε την επιθυμία να αποσυρθεί σε μοναστήρι, και διάδοχός του ορίστηκε ο αδελφός του Κωνσταντίνος, διοικητής μέχρι τότε των βυζαντινών εδαφών στη Μαύρη Θάλασσα. Ο Κωνσταντίνος έφθασε στο Μυστρά το επόμενο έτος, ο Θεόδωρος, όμως, έχοντας αλλάξει γνώμη δεν δέχτηκε να του παραδώσει την εξουσία. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η', στην προσπάθειά του να αποσοβήσει την εμφύλια σύρραξη ανάμεσα στους αδελφούς του, επιχειρήσει την πρόσκτηση νέων εδαφών. Η πολιτική των επιγαμιών που ακολούθησε, με μέλη των οικογενειών των Φράγκων ηγεμόνων της Αχαΐας, ταυτόχρονα με την παρακμή του φραγκικού πριγκιπάτου, είχαν αποτέλεσμα την αύξηση των εδαφών του δεσποτάτου. Συγκεκριμένα, ο δεσπότης Θεόδωρος Β' παντρεύτηκε την **Κλεόπα Μαλατέστα** (Malatesta), ο Κωνσταντίνος τη Μαγδαλινή-Θεοδώρα, ανειψιά του **Καρόλου Τόκκου** και πήρε τη Γλαρέντζα ως προίκα, ενώ ο Θωμάς την Αικατερίνη, κόρη του **Τσεντουριόνε Π Ζακάρια**, τελευταίου πρίγκιπα της Αχαΐας, ο οποίος παραχώρησε όσα εδάφη είχαν παραμείνει στην ηγεμονία του στον Παλαιολόγο, εκτός από τη βαρονία της Αρκαδίας, την οποία ο Κωνσταντίνος παρέλαβε μετά το θάνατο του πεθερού του.

Έτσι, το 1432, ολόκληρη η Πελοπόννησος, εκτός από τις περιοχές που κατείχαν οι Βενετοί, πέρασε στα χέρια των Βυζαντινών του Μυστρά και διανεμήθηκε στους τρεις αδελφούς Παλαιολόγους. Στην ουσία δημιουργήθηκαν τρία χωριστά διοικητικά κέντρα: ο Θεόδωρος παρέμεινε στο Μυστρά, ο Κωνσταντίνος εγκαταστάθηκε στη Γλαρέντζα και ο Θωμάς στα Καλάβρυτα. Σύντομα ο Κωνσταντίνος και ο Θωμάς αντάλλαξαν τα εδάφη τους.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, μέχρι την τελική

γκους ηγεμόνες της Αχαΐας. Την ίδια πολιτική ακολούθησαν και οι επόμενοι Παλαιολόγοι, με αποτέλεσμα στα επόμενα χρόνια ολόκληρη η επικράτεια των Φράγκων της Πελοποννήσου να περιέλθει στα χέρια των Βυζαντινών. Αντίθετα, η προσπάθειά του να δημιουργήσει αντιπουρκική συμμαχία με τους Λατίνους ηγεμόνες του Αιγαίου και τη Βενετία δεν καρποφόρησε εξαιτίας της άρνησης της Βενετίας.

Μετά την επιστροφή του Μανουήλ στη Βασιλεύουσα, ο Φράγκος ηγεμόνας της Αχαΐας, **Τσεντουριόνε Ζακάρια** (Centurione Zaccaria), συμάχησε με τους Γενουάτες και επιτέθηκε στο δεσποτάτο, την υπεράσπιση του οποίου ανέλαβαν ο δεσπότης Θεόδωρος και ο αδελφός του Ιωάννης, οι οποίοι τον απώθησαν, περιορίζοντάς τον στην περιοχή της Γλαρέντζας. Λίγο αργότερα, ο Ιωάννης αναχώρησε για την Κωνσταντινούπολη, και στο Μυστρά ήλθε ο νεότερος αδελφός του Θωμάς. Εξάλλου, η τείχιση του Εξαμιλίου δεν απέτρεψε τις επιδρομές των

Το 1432, ολόκληρη η Πελοπόννησος, εκτός από τις Βενετικές κτήσεις, πέρασε στα χέρια των τριών αδελφών Παλαιολόγων

επίθεση των Τούρκων εναντίον της Πελοποννήσου, ο Κωνσταντίνος και οι αδελφοί του ακολούθησαν φιλολαϊνική πολιτική. Η Βενετία, στην προσπάθειά της να απομονώσει το δεσποτάτο, επέβαλε φόρους στα εισαγόμενα και εξαγόμενα από τη χερσόνησο προϊόντα. Οι Παλαιολόγοι, για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση, υποχρεώθηκαν να παραχωρήσουν εμπορικά προνόμια στους κατοίκους της Ραγούζας και αργότερα της Φλωρεντίας. Η πολιτική αυτή είχε συνέπεια το δεσποτάτο να γίνει υποχείριο των δυτικών πόλεων, που διέθεταν εμπορι- ▶

«Παντάνασσα.
Σκιές και ήλιος».
Ακουαρέλα
(1928) του
F. Perilla

κούς στόλους και είχαν αναλάβει το εμπόριο.

Σημαντικό γεγονός για την ιστορική πορεία του δεσποτάτου αποτελεί η ανάμιξη του Κωνσταντίνου στα πελοποννησιακά πράγματα. Οι αρετές και οι ικανότητες του συνέβαλαν σημαντικά στην πολιτική και στρατιωτική αναδιοργάνωση του δεσποτάτου. Το 1443 απέκτησε και τα εδάφη του Θεόδωρου, μαζί με το Μυστρά, δίνοντας —ως αντάλλαγμα— στον αδελφό του βυζαντινές κτήσεις στον Εύξεινο Πόντο. Ο Κωνσταντίνος, αναλαμβάνοντας την εξουσία, προχώρησε σε διοικητική αναδιάρθρωση. Έδωσε προνόμια στα μέλη της τοπικής αριστοκρατίας, ώστε να μην τον αντιμάχονται, και ανέθεσε τη διοίκηση των μεγαλύτερων πόλεων της Πελοποννήσου σε αξιολόγους άνδρες, που βρίσκονταν στην αυλή του: ο **Γεώργιος Σφραγαντζής**, μελλοντικός ιστορικός της Αλωσης, ανέλαβε διοικητής στο Μυστρά, ο **Ιωάννης Καντακουζηνός** στην Κόρινθο και ο **Αλέξιος Λάσκαρις** στην Πάτρα.

Παράλληλα, το 1444, προετοιμάζοντας την άμυνα της χερσονήσου εναντίον της τουρκικής απει-

Όταν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος στέφθηκε αυτοκράτορας, οι δυο αδελφοί του συγκρούστηκαν προς όφελος των Τούρκων

λής, προχώρησε σε νέα οχύρωση του Ισθμού, ενώ, επιχειρώντας να απελευθερώσει βυζαντινά εδάφη από τους Τούρκους, επιτέθηκε στην Αττική. Σύντομα, μεγάλο τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας, μέχρι την Πίνδο, περιήλθε στη δικαιοδοσία του. Ο **Νέριος Β΄ Ατταγιόλι**, ηγεμόνας της Αττικής, ζήτησε τη βοήθεια του σουλτάνου Μουράι, ο οποίος έφθασε στην Πελοπόννησο, κατέστρεψε οχυρώσεις και λεηλάτησε πολλές περιοχές.

Το 1448 πέθανε στην Κωνσταντινούπολη ο Ιωάννης Η΄ και μετά την αποτυχημένη προσπάθεια του αδελφού του Δημήτριου να καταλάβει το θρόνο, αυτοκράτορας του Βυζαντίου εκλέχθηκε ο Κωνσταντίνος, ο οποίος στέφθηκε στο Μυστρά και αναχώρησε για τη Βασιλεύουσα. Η χερσονήσος παρέμεινε στα χέρια των δύο αδελφών του. Ο Θωμάς έλαβε τη βορειοδυτική Πελοπόννησο με έδρα, ίσως, τη Γλαρέντζα και ο Δημήτριος τη νοτιοανατολική με πρωτεύουσα το Μυστρά.

Η πολιτική που ακολούθησαν οι δύο αδελφοί ήταν διαμετρικά αντίθετη. Ο Δημήτριος, τουρκόφιλος, και ο Θωμάς, φίλος των Λατίνων, συγκρούστηκαν μεταξύ τους, ενώ διέκοψαν και τις καλές σχέσεις που είχαν μέχρι τότε με τους Δυτικούς και τη Βενετία. Οι μόνοι που ωφελήθηκαν από τις αντιθέσεις των Παλαιολόγων ήταν οι Τούρκοι, οι οποίοι με τον **Τουραχάν** εξεστράτευσαν, το 1452, στην Πελοπόννησο και έφεραν σε πολύ δυσχερή θέση τους δεσπότες. Οι τελευταίοι σκέφτηκαν να καταφύγουν στην Ιταλία, αλλά ο **Μωάμεθ Β΄** τους επέτρεψε να παραμείνουν υπό όρους. Η κατάσταση που δημιουργήθηκε είχε αποτέλεσμα να επαναστατήσουν κατά των δεσποτών οι Αλβανοί έποικοι και η τοπική αριστοκρατία της Πελοποννήσου, να συμπίξουν μεταξύ τους μέτωπο και να καταλάβουν πολλά εδάφη του δεσποτάτου. Τη συγκεκριμένη στιγμή ο Μωάμεθ, θεωρώντας σκόπιμο να στηρίξει τους Παλαιολόγους, έστειλε, στα τέλη του 1453, στρατό εναντίον των κινηματιών και μαζί με τις δυνάμεις του δεσποτάτου κατόρθωσε να τους υποτάξει. Αργότερα, υποσχέθηκε στους Πελοποννήσιους άρχοντες να ικανοποιήσει τα αιτήματά τους.

Εξαιτίας των συνθηκών που είχαν πλέον διαμορφωθεί στην Πελοπόννησο, δηλαδή την αναρχία, την απουσία —ουσιαστικά— διακυβέρνησης και την αδυναμία των δεσποτών να πληρώνουν τους φόρους που όφειλαν, ο Μωάμεθ αποφάσισε να εκστρατεύσει προσωπικά στη χερσονήσο. Το 1458, φθάνοντας στην Κόρινθο, συνάντησε σθεναρή αντίσταση στον Ακροκόρινθο. Ο σουλτάνος προχώρησε και κατέλαβε άλλα εδάφη της Κορινθίας και επέστρεψε στον Ακροκόρινθο. Το σκληρό παραδόθηκε ύστερα από μακρά πολιορκία με πολύ βαρείς ό-

ρους, τους οποίους υποχρεώθηκε να δεχτεί ο Θωμάς. Το επόμενο έτος, ο δεσπότης παραβίασε τους όρους των Τούρκων και ο Μωάμεθ αποφάσισε την οριστική προσάρτηση της Πελοποννήσου στο κράτος του. Το 1460, ο σουλτάνος πραγματοποίησε τη δεύτερη εκστρατεία του στην Πελοπόννησο, στις 29 Μαΐου κατέλαβε το Μυστρά ενώ, μέχρι τον Ιούλιο του 1461, ολόκληρη η Πελοπόννησος —εκτός από τις βενετικές κτήσεις (Μεθώνη, Κορώνη, Αργος, Ναύπλιο, Ναβαρίνο) και τη Μονεμβασία, η οποία είχε τεθεί υπό την προστασία του πάπα Πίου Β΄— περιήλθε στα χέρια των Τούρκων.

Οι δύο δεσπότες, Θωμάς και Δημήτριος, έφυγαν από την Πελοπόννησο, κατέφυγαν, ο μεν πρώτος σε δυτικές αυλές, ο δε δεύτερος σε εδάφη της τουρκικής αυτοκρατορίας, όπου και παρέμειναν μέχρι το θάνατό τους.

Στη διάρκεια της ζωής του Δεσποτάτου του Μορέως, υπό τις δυναστείες πρώτα των Καντακουζηνών και μετά των Παλαιολόγων, η πρωτεύουσά του εξελίχθηκε σε σημαντική πόλη της αυτοκρατορίας. Ο Μυστράς μεταίραψε σε μεγάλη πολιτεία, όπου κτίστηκαν παλάτια και αρχοντικές καιοικίες των πλούσιων οικογενειών. Τα κτίρια αυτά, αλλά, κυρίως, τα αξιολόγα εκκλησιαστικά μνημεία υψηλής αρχιτεκτονικής και εικαστικής τέχνης που οικοδομήθηκαν (Αγία Σοφία, Περιβλεπτός, Παντάνασσα), μαρτυρούν τη στενή σχέση του Μυστρά με την

Κωνσταντινούπολη και σε καλλιτεχνικό επίπεδο. Παράλληλα, στην αυλή του δεσποτάτου δημιουργήθηκε ισχυρή πνευματική κίνηση από διανοούμενους, φιλοσόφους, ιστορικούς κ.ά., οι οποίοι, εγκαταλείποντας τη Βασιλεύουσα, κατέφυγαν εκεί. Σημαντικότεροι ήταν ο νεοπλατωνικός **Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων**, ο **Βησσαρίων**, ο **Δημήτριος Κυδώνης**, ο **Ιωάννης Ευγενικός** και ο αδελφός του **Μάρκος** μητροπολίτης Εφέσου, ο **Ισιδωρος** μητροπολίτης Κιέβου, ο **Γεώργιος Σκολάριος**, ο Γεώργιος Φραντζής και ο **Λαόνικος Χαλκοκονδύλης**. Αρκετοί από αυτούς ανέλαβαν —κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στην έδρα του δεσποτάτου— ανώτατα διοικητικά και στρατιωτικά καθήκοντα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ζακυνθός Α.Α., *Le Despotat grec de Morée*, τόμ. Α΄.

Histoire politique, Παρίσι 1932· τόμ. Β΄. *Vie et institutions*, Αθήνα 1953 (=Édition revue et augmentée par Chryssa Maltέζου, Λονδίνο, Variorum, 1975).

Μαλιέζου Χρύσα Α., *Το Δεσποτάτο του Μορέως (1262-1461)*, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 9, Αθήνα [1979], 282-291.

Χατζηδάκης Μ., *Μυστράς. Η μεσαιωνική πολιτεία και το κάστρο*, Αθήνα 1987.

Bon A., *La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1205-1430)*, Παρίσι 1968.

Thiriet F., *La Romanie vénitienne au moyen age. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles)*, Παρίσι 1959 (ανατ. 1975). ■

«Μυστράς, ο πύργος». **Ακουαρέλα (1928) του F. Perilla**

Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων (1360-1452)

Ένας από τους μεγαλύτερους Έλληνες φιλοσόφους του Μεσαίωνα, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη. Ασχολήθηκε με τη φιλοσοφία, τη φιλολογία, τη μουσική, τη θεολογία, την αστρονομία, τα μαθηματικά και τα νομικά. Έλαβε μέρος στη βυζαντινή αντιπροσωπεία στη Σύνοδο της Φλωρεντίας για την ένωση των Εκκλησιών, όπου παρά τις διαφορές του με την ορθόδοξη θεολογία υπερασπίστηκε σθεναρά τις θέσεις της Ανατολικής Εκκλησίας. Μετά τη σύνοδο ο Πλήθων εγκαταστάθηκε στη Σπάρτη. Πλατωνικός και βαθύς γνώστης της εκκλησιαστικής και κλασικής ελληνικής γραμματείας, ο Πλήθων διαδραμάτισε αποφασιστικό ρόλο στην αποτίναξη του βάρους της σχολαστικής μεσαιωνικής φιλοσοφίας, κυρίως διά μέσου της αναβίωσης των πλατωνικών σπουδών στη Δύση, καθώς και στη διαμόρφωση μιας σύγχρονης συνείδησης για τη συνέχεια του ελληνικού έθνους: «εσμέν Έλληνες του γένους...». Δεινός ρήτορας και συγγραφέας, γοήτευσε σε μέγιστο βαθμό τους συγχρόνους του, ώστε να θεωρείται ως ο τελευταίος των μεγάλων Ελλήνων φιλοσόφων και ακόμη αυτός που προαναγγέλλει την Αναγέννηση και τη Μεταρρύθμιση. Συνέβαλε τέλος στην ίδρυση Πλατωνικής Ακαδημίας στη Φλωρεντία και άσκησε σημαντική επίδραση στην αναγέννηση των ελληνικών γραμμάτων στη Δύση. Ο Πλήθων πρότεινε ακόμη στον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο ένα πλήρες πρόγραμμα κοινωνικών και πολιτικών μεταρρυθμίσεων για την αναγέννηση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, χωρίς όμως να εισακουσθεί. Απογοητευμένος, πέρασε τα τελευταία του χρόνια στο Μυστρά, όπου και πέθανε ένα χρόνο πριν από την Άλωση.

Γεώργιος Σχολάριος (1405-1472)

Ο πρώτος οικουμενικός Πατριάρχης μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Ο κατά κόσμον Γεώργιος Κουρτέσης ή Κουρτέσιος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Ο ίδιος ισχυριζόταν πως ήταν αυτοδίδακτος, αν και παραδέχεται πως άκουσε τη διδασκαλία του Μάρκου του Ευγενικού και ακόμα και του Πλήθωνα Γεμιστού. Οι τεράστιες γνώσεις του εκτεινόταν από τη θεολογία και τη φιλοσοφία, στη ρητορική και τα νομικά. Το όνομά του έγινε γνωστό σε όλη την Ευρώπη και την Ασία, ενώ με την άνοδο στο θρόνο του Ιωάννη Η΄ έλαβε το αξίωμα του Σχολαρίου, του φύλακα δηλαδή των ανακτόρων, που έγινε συστατικό του ονόματός του. Παρ' ότι υπέγραψε στη Σύνοδο της Φλωρεντίας, αργότερα έγινε φανατικός ανθενωτικός, διαδεχόμενος έτσι τον Μάρκο Ευγενικό. Είναι ένας από τους πιο σημαντικούς διανοούμενους της ύστερης βυζαντινής εποχής, αριστοτελικός όσον αφορά τη φιλοσοφική του μέθοδο, στον αντίποδα δηλαδή του πλατωνισμού του Πλήθωνα, του οποίου υπήρξε άλλωστε ο μεγάλος αντίπαλος. Ο Σχολάριος συνέβαλε αποφασιστικά στην κατανόηση του Θωμά Ακινάτη στο Βυζάντιο και του αριστοτελικού έργου στη Δύση, καθώς οι δικές του μεταφράσεις από το πρωτότυπο στα λατινικά αντικατέστησαν τις αραβικές πηγές των Δυτικών. Το έργο του δημοσιεύτηκε στο Παρίσι από το 1928 έως το 1936, με σχολιασμό του Χ. Σιδερίδη, στη συλλογή «Oeuvres completes de G. Scholarios publiees pour la premiere fois».

Μάρκος Ευγενικός (1393-1447)

Μητροπολίτης Εφέσου, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη. Νεότερος φαίνεται πως μαθήτευσε στο Μυστρά κοντά στον Πλήθωνα, μαζί με τον Βησσαρίωνα. Εν συνεχεία μόνασε στη μονή του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων και σύντομα ξεχώρισε για την ευρυμάθειά και την ευγλωττία του, κυρίως όμως για τη σθεναρή ανθενωτική του στάση και την υπεράσπιση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, επηρεασμένος ίσως από τις απόψεις του Ιωσήφ Βρυέννιου. Το 1437 χειροτονήθηκε μητροπολίτης Εφέσου. Πήρε μέρος στη Σύνοδο της Φλωρεντίας το 1438, ως επικεφαλής των ανθενωτικών και με το κύρος του ανέλαβε, μαζί με τον Πλήθωνα και τον Σχολάριο, την αντικρούση των επικειρημάτων των Λατινών, αλλά και του αυτοκράτορα Ιωάννη, περί ενώσεως. Εμεινε χαρακτηριστική η φράση του πάπα, μόλις έμαθε πως όλοι υπέγραψαν την Ένωση πλην ενός, του Μάρκου Ευγενικού. «Ωστε λοιπόν, τίποτα δεν κάναμε». Ακολούθως τέθηκε επικεφαλής του αγώνα εναντίον της «ψευδωνύμου ενώσεως», όπως αποκαλούσαν τότε τις αποφάσεις της Φλωρεντίας. Μέχρι το τέλος της ζωής του έζησε στη μονή των Μαγγάνων και αγωνίστηκε για την ακύρωση των αποφάσεων περί ενώσεως, συμμαχώντας κυρίως με τον Σχολάριο. Η υγεία του όμως κλονίστηκε πρόωρα και πέθανε στο κελί της μονής του σε ηλικία 54 ετών. Ανακηρύχτηκε Άγιος της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος (1348-1425)

Βυζαντινός αυτοκράτορας (1391-1425), γιος του Ιωάννη Ζ΄ Παλαιολόγου. Ο Μανουήλ, στο τέλος του 1399, μέσα από μια περιοδεία που κράτησε τριάντισι χρόνια, επιχειρεί ανεπιτυχώς να πείσει τους Ευρωπαίους ηγεμόνες να βοηθήσουν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη το 1402 όταν ο αρχηγός των Μογγόλων Ταμερλάνος νίκησε τους Τούρκους στην Αγκυρα. Στη μάχη αυτή αιχμαλωτίζεται και κατόπιν πεθαίνει ο Βαγιαζήτ. Έτσι το Βυζάντιο πήρε παράταση ζωής περίπου μισό αιώνα. Στη διάρκεια της ειρηνικής αυτής περιόδου ο Μανουήλ ασχολήθηκε με την κοινωνική και στρατιωτική αναδιοργάνωση της Αυτοκρατορίας, έχοντας μάλιστα ως σύμβουλο τον Πλήθωνα. Πλην όμως οι προτάσεις του τελευταίου για μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση δεν εισακούστηκαν, ενώ στην Αυτοκρατορία έχει απομείνει μόνο η Κωνσταντινούπολη, τμήμα της Θράκης, η Θεσσαλονίκη, η Πελοπόννησος και ελάχιστα νησιά. Η Πελοπόννησος έχει ήδη οργανωθεί από το 14ο αιώνα σε δεσποτάτο με κέντρο το Μυστρά. Ο Μανουήλ επισκέφτηκε την Πελοπόννησο το 1415, ανοικοδόμησε τείχος στον Ισθμό και συνήψε συμμαχία με τους Ενετούς. Το 1422 ο Μουράτ Β΄ πολιορκεί την Κωνσταντινούπολη, δεν κατορθώνει να την καταλάβει, αλλά υποχρεώνει τον Μανουήλ με τη συνθήκη του 1424 να παραχωρήσει εδάφη και να καταβάλει φόρο υποτέλειας. Ο Μανουήλ πέθανε ένα χρόνο μετά, αφού είχε ήδη περιβληθεί το μοναχικό σχήμα.

Βησσαρίων (1403-1472)

Κληρικός και φιλόσοφος, μαθητής του Πλήθωνα και ένας από τους σημαντικότερους συντελεστές της ιταλικής Αναγέννησης. Γεννήθηκε στην Τραπεζούντα και σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη και το Μυστρά κοντά στον Γεώργιο Πλήθωνα Γεμιστό. Το 1423 έγινε μοναχός και το 1437 χειροτονήθηκε αρχιεπίσκοπος Νίκαιας. Ελαβε μέρος στη σύνοδο της Φεράρας-Φλωρεντίας, όπου υποστήριξε την άποψη ότι η ελληνική και η λατινική θεολογία μπορούσαν να συνυπάρξουν. Υπήρξε θερμός υποστηρικτής της ενότητας του χριστιανισμού και αντίπαλος του Μάρκου Ευγενικού κατά τη μεγάλη συζήτηση για το μέλλον της Ορθοδοξίας και της Αυτοκρατορίας. Ασχάστηκε με το ρωμαιοκαθολικό δόγμα και έμεινε στην Ιταλία όπου ο πάπας Ευγένιος Δ΄ του απένειμε τον τίτλο του καρδινάλιου. Ο Βησσαρίων συνέβαλε όσο λίγοι στην αναγέννηση των γραμμάτων στη Δύση, οργάνωσε σπουδαία βιβλιοθήκη, η οποία υπήρξε ο πυρήνας της Μαρκεζιανής Βιβλιοθήκης, μετέφρασε Αριστοτέλη και Θεόφραστο και κυρίως προκάλεσε την αναβίωση του πλατωνισμού με το πλούσιο φιλοσοφικό και ρητορικό του έργο, όπου σημαντική θέση κατέχει η περίφημη κατηγορία εναντίον των επικριτών του Πλάτωνα «Ελεγχος των κατά του Πλάτωνος βλασφημιών». Πέθανε στη Ραβένα το Νοέμβριο του 1472. Υπήρξε μαριώδης συλλέκτης ελληνικών χειρογράφων και το 1468 παρουσίασε τη συλλογή του στη βιβλιοθήκη του Αγίου Μάρκου στη Βενετία.

Θεόδωρος Β΄

Δεσπότης της Πελοποννήσου, γιος του αυτοκράτορα Μανουήλ, ο οποίος τον ανακήρυξε δεσπότη το 1407, σε αντικατάσταση του θανόντος Θεοδώρου Α΄. Επί Θεοδώρου Β΄ κατελύθησαν οι ηγεμονίες των Φράγκων στο Μοριά, ο οποίος ακολούθως διαιρέθηκε σε τρία δεσποτάτα υπό τους Παλαιολόγους Θεόδωρο, Θωμά και Κωνσταντίνο. Επί δεσποτείας του κατασκευάστηκε από τον αυτοκράτορα Μανουήλ το 1415 το τείχος παρά τα Εξαμίλια στον Ισθμό της Κορίνθου. Το γεγονός αυτό στάθηκε η αφορμή για τον Πλήθωνα, ο οποίος είχε ήδη εγκατασταθεί στο Μυστρά, να υποβάλει στον Θεόδωρο και στον Μανουήλ έναν ριζοσπαστικό πρόγραμμα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων που απέβλεπε στη σωτηρία της Αυτοκρατορίας και του έθνους. Ο Πλήθωνας με το κύρος του προσάβησε να επηρεάσει το περιβάλλον του Θεοδώρου και να καταδείξει τη δυνατότητα υπέρβασης ενός εθνικού κράτους το οποίο δεν θα στηριζόταν στη βοήθεια των Λατίνων. Ακούσε ταυτόχρονα κριτική στην εκκλησιαστική ιεραρχία, ενώ πρότεινε την εθνικοποίηση του στρατού, την κατάργηση της εγγείου ιδιοκτησίας, την προστασία της παραγωγής και του εμπορίου και τον περιορισμό στην κατανάλωση. Ωστόσο οι προτάσεις αυτές δεν υιοθετήθηκαν από τον Θεόδωρο και τον Μανουήλ. Το 1443 ο Θεόδωρος παραχώρησε το Δεσποτάτο του Μορέως στον Κωνσταντίνο, το θρυλικό τελευταίο αυτοκράτορα του Βυζαντίου.

Η νεοτερική τέχνη στο Δεσποτάτο του Μορέως

Της ΑΣΠΑΣΙΑΣ ΛΟΥΒΗ-ΚΙΖΗ
αρχαιολόγου, βυζαντινολόγου

ο πολυσχιδής όσο και αμφιλεγόμενο έργο του Γεμιστού αναμφισβήτητα εντάσσεται στο πλαίσιο μιας νέας νοοτροπίας, που τουλάχιστον έναν αιώνα πριν απ' την εποχή του είχε αρχίσει να διαμορφώνεται μέσα στους κόλπους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Όπως είναι γνωστό, ο Γεμιστός χαρακτηρίστηκε για το έργο του από «ονειροπόλος» και «ουτοπιστής» έως «σοσιαλιστής» και «κοινωνιστής».

Ο μεγάλος αντιπαλός του Γεννάδιος Σχολάριος τον χαρακτήρισε σαν αιρετικό και ειδωλολάτρη, εξόριστο στο Μυσιά για το λόγο αυτό. Ωστόσο, η «εκκεντρική» αυτή προσωπικότητα παραμένει ως το τέλος ένας εκ των πρώτων συμβούλων του δεσποτάτου, αλλά και του αυτοκράτορα.

Το νέο πλαίσιο μέσα στο οποίο άνηθε η προσωπικότητα του Γεμιστού και όλων των συγχρόνων

του ουμανιστών, ή και εκείνων που ακολούθησαν, είχε ήδη διαμορφωθεί επαγωγικά από τις αρχές του 13ου αιώνα, μέσα από την ιστορική συγκυρία εκείνης της περιόδου.

Η κατάλυση της αυτοκρατορίας και η βίαιη εγκατάσταση των Φράγκων (1204), η σχεδόν απόσκοπη συμβίωση των ντόπων πληθυσμών με τους κατακτητές που ακολούθησε και που διατηρήθηκε αδιάλειπτα σε ένα μεγάλο τμήμα της Πελοποννήσου τουλάχιστον για δύο αιώνες (1432), η συρρίκνωση της ανασυσταθείσας (1261) αυτοκρατορίας και η ασφυκτική παρουσία του οθωμανικού στοιχείου γύρω από τους εναπομειναντες βυζαντινούς πυρήνες (Κωνσταντινούπολη, Δεσποτάτο της Ηπείρου και Δεσποτάτο του Μορέως) διαμορφώνουν τις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες μέσα στις οποίες εξελίσσεται η πορεία της αυτοκρατορίας.

Η τέχνη στο Δεσποτάτο του Μορέως γεννιέται και ανινακλά την ιστορική, κοινωνική και οικονομική συγκυρία της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου στην επικράτειά του. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο θα πρέ-

πει να ληφθεί σοβαρά υπ' όψιν όχι μόνον η άμεση σχέση του δεσποτάτου με την Κωνσταντινούπολη, αλλά και με το γειτονικό Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Οσο από τη μια πλευρά το Δεσποτάτο του Μορέως συνιστά το τελευταίο προπύργιο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και οι επαφές του με την Πρωτεύουσα είναι άμεσες και καθοριστικές, άλλο τόσο αναμφισβήτητη είναι η συνεχής επαφή του με τη Δύση, που περνάει κυρίως μέσα από το Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Αυτή την περίοδο στην Κωνσταντινούπολη αναπτύσσεται φιλοδυτική πολιτική, που εκφράζεται με πάθος από ένα τμήμα όχι μόνο της ηγεσίας αλλά και της κοινής γνώμης. Αυτή η πολιτική εφαρμόζεται και στο Μυστρά, αλλά μέσα από μια μορφή αναγκαστικής συνύπαρξης με τους γείτονές του, άλλοτε ειρηνικής, άλλοτε επιθετικής, άλλοτε διπλωματικής. Είναι χαρακτηριστικό, ότι όλοι σχεδόν οι δεσπότες του Μυστρά, μπιούμενοι την πολιτική του Παλατίου, επέλεξαν πάντοτε διά της διπλωματικής οδού ως σύζυγο κάποια κόρη ή συγγενή Φράγκων ηγεμόνων του λατινοκρατούμενου τμήματος της αυτοκρατορίας.

Η συνύπαρξη των δύο πολιτισμών, του βυζαντινού και του δυτικού, και των δύο δογμάτων, του ορθόδοξου και του καθολικού, είναι έκδηλη, όσο πουθενά αλλού αυτή την περίοδο, στην τέχνη του Δεσποτάτου του Μορέως. Η ιδιαιτερότητα αυτή δημιουργήθηκε σιγά σιγά από τη στιγμή που την επέβαλε η ιστορική συγκυρία.

Μετά τη φραγκική κατάκτηση της Πελοποννήσου (1209, Συνθήκη της Σαπέντζας) η συστηματική και άμεση εγκατάσταση των δυτικών μοναστικών ταγμάτων δημιούργησε κάποια σημαντικά κέντρα, όπου εφαρμόστηκαν πρωτόγνωροι τρόποι δόμησης με νέα μορφολογικά και δομικά στοιχεία. Σ' αυτά διαφαίνεται η προσπάθεια μεταφοράς του ορθολογιστικού πνεύματος των μεγάλων καθεδρικών ναών και αβαείων που εξέφραζαν τη δύναμη του μοναχισμού και των νέων κοινωνιών της Δύσης του 12ου και του 13ου αιώνα.

Οσο και αν τα ερείπια των δυτικών αβαείων στην Πελοπόννησο μαρτυρούν ότι πολύ γρήγορα τα λατινικά μοναστικά τάγματα περιέλαβαν στα οικοδομικά συνεργεία τους και ντόπιους τεχνίτες, η μελέτη της Μονής Ζαράκ των Κιστερκιανών στη Στυμφαλία, ή της μονής της Αγίας Σοφίας των Δομινικανών στην Ανδραβίδα, μαρτυρούν κατασκευαστική ποιότητα, και στη γλυπτική και στην οικοδομική, που παραπέμπει και' ευθείαν στα πρότυπα τους στη Δύση. Είναι προφανές ότι αυτά τα έργα είναι προϊόντα έμπειρων Δυτικών τεχνιτών, που ανήκουν στη δύναμη των μοναστικών ταγμάτων και διευκολύνουν την εγκατάστασή τους στους νέους τόπους.

Η πολύχρονη παρεξήγηση και εγκατάλειψη οδήγησαν στην περιορισμένη μελέτη των ακραιφνώς δυτικών μνημείων. Πολύτιμα τεκμήρια των μνημείων

αυτών που σώζονται στην Πελοπόννησο (ας προστεθούν στα προαναφερθέντα ο Άγιος Λέος στην Παλαιομεθώνη, η Παναγία και ο Άγιος Νικόλαος στην Ισοβα) έχουν στερήσει την έρευνα από γνώσεις αναφοράς στα *βυζαντινοφραγκικά* μνημεία. Μια σειρά τυπικών βυζαντινών εκκλησιών που χτίζονται από τις αρχές του 13ου αιώνα φέρουν πλήθος δυτικών μορφολογικών και κατασκευαστικών στοιχείων.

Από την Κοίμηση του Μέρμπακα στην Αργολίδα ως τη Βλαχέρνα στην Ηλεία, τα μνημεία αυτά θέτουν ένα αναπάντητο ακόμη ερώτημα για τον ακριβή χαρακτήρα και ίσως την πρώτη χρήση τους.

Σε αντίθεση με τα σωζόμενα ακραιφνή φραγκικά αβαεία, τα περισσότερα των οποίων εγκαταλείφθηκαν λίγες δεκαετίες μετά την οικοδόμησή τους, οι σωζόμενες βυζαντινοφραγκικές εκκλησίες, που μερικές απ' αυτές λειτουργούν ως τις μέρες μας, είναι πάρα πολλές στην Πελοπόννησο και μερικές απ' αυτές, σύμφωνα με τις πρόσφατες έρευνες, χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 13ου αιώνα. Πρόκειται για την εποχή κατά την οποία ο **Γουλιέλμος Βιλεαρδουίνος** κατασκευάζει το κάστρο του Μυστρά.

Η παράδοση αυτού του κάστρου στους Βυζαντινούς (1262, μαζί μ' αυτά του Γερακίου, της Μονεμβασίας και της Μαΐνης), μετά την αιχμαλωσία του Βιλεαρδουίνου στη μάχη της Πελαγονίας, εσήμανε τη δημιουργία του Δεσποτάτου του Μορέως.

Η τέχνη με την οποία κοσμήθηκαν τα ανάκτορα, οι εκκλησίες και τα αρχοντόσπιτα της πρωτεύουσας του Δεσποτάτου του Μορέως χαρακτηρίζεται από τις ιδιαιτερότητες της ως τώρα συνύπαρξης Φράγκων και Βυζαντινών όπως την περιγράψαμε, η οποία στα χρόνια που θα ακολουθήσουν θα λάβει ένα νέο χαρακτήρα, που θα διαμορφωθεί και από την άρρηκτη και συνεχής επαφή του Δεσποτάτου με την Κωνσταντινούπολη.

Η ώσμωση αυτή όμως είναι προφανής μόνο για το Μυστρά, την πρωτεύουσα του δεσποτάτου, ενώ τα άλλα κέντρα, όπως το Γεράκι και οι κατάσπαρτες από βυζαντινές εκκλησίες αγροτικές περιοχές, κινούνται στα παραδοσιακά πλαίσια της επαρχιακής συντηρητικής τέχνης.

Παραμένει ωστόσο ως ένα μεγάλο αιτούμενο η ερμηνεία κάποιων δυτικών στοιχείων που συνυπάρχουν στις καθαρά βυζαντινές εκκλησίες του 13ου αιώνα στο Γεράκι. Για το χώρο της ζωγραφικής στις εκκλησίες του κάμπου του Γερακίου είναι γεγονός ότι η δυτική παρουσία περιορίζεται στις απεικονίσεις φραγκικών συμβόλων ή Φράγκων ιπποτών σε δευτερεύουσες σκηνές, στο πλαίσιο μιας επαρχιακής βυζαντινής ζωγραφικής πολύ καλής ποιότητας. Στο χώρο της αρχιτεκτονικής και της γλυπτικής, όμως, μένουν α-

Στην απέναντι σελίδα, η Αγία Σοφία των Δομινικανών στην Ανδραβίδα, μία από τις ελάχιστες εκκλησίες του ελληνικού χώρου που παραπέμπει ευθέως στη δυτική αρχιτεκτονική

κόμη αναπάντητα τα ερωτήματα που τίθενται από το πλήθος των κατασκευαστικών και μορφολογικών δυτικών στοιχείων, που εντοπίζονται στο τέμπλο και το προσκυντήριο του Αγίου Γεωργίου, αλλά και σε άλλες εκκλησίες του κάστρου του Γερακίου, καθώς δεν έχουν αντιμετωπιστεί συνολικά ως τώρα από την έρευνα. Είναι ωστόσο προφανές ότι στο Γεράκι τα νέα αυτά μορφολογικά στοιχεία εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της παραμονής των Φράγκων στην περιοχή (1204-1262). Δεν δόθηκε όμως ο χρόνος να αφομοιωθούν από μια τέχνη που ακολουθεί την εξελικτική της πορεία και παράδοση μέσα σε μια βυζαντινή ε-

Η τέχνη στο Δεσποτάτο του Μορέως γεννιέται και αντανakῖά την ιστορική, κοινωνική και οικονομική συγκυρία της εποχής

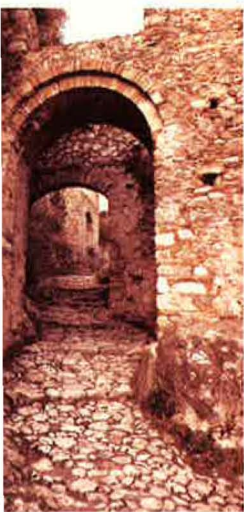
παρχία απομακρυσμένη από την Πρωτεύουσα και σε μια περιοχή της οποίας το κέντρο, στα χρόνια που θα ακολουθήσουν, θα είναι ο Μυστράς.

Όσο διοικείται από τις «κεφαλές» ο Μυστράς συνεχίζει να περιορίζεται στο κάστρο του Βιλαρδουίνου και στο πάνω τμήμα της πόλης. Η εκκλησία του Αγίου Δημητρίου που χτίζεται εκτός των τότε τειχών (1264) είναι μια χαρακτηριστική βασιλική των ύστερων βυζαντινών χρόνων με τοιχογραφίες, των οποίων η ποιότητα και η τεχνοτροπική ποικιλία καταδεικνύουν τις σιενές σχέσεις του νέου Δεσποτάτου με την Πρωτεύουσα και το Παλάτι.

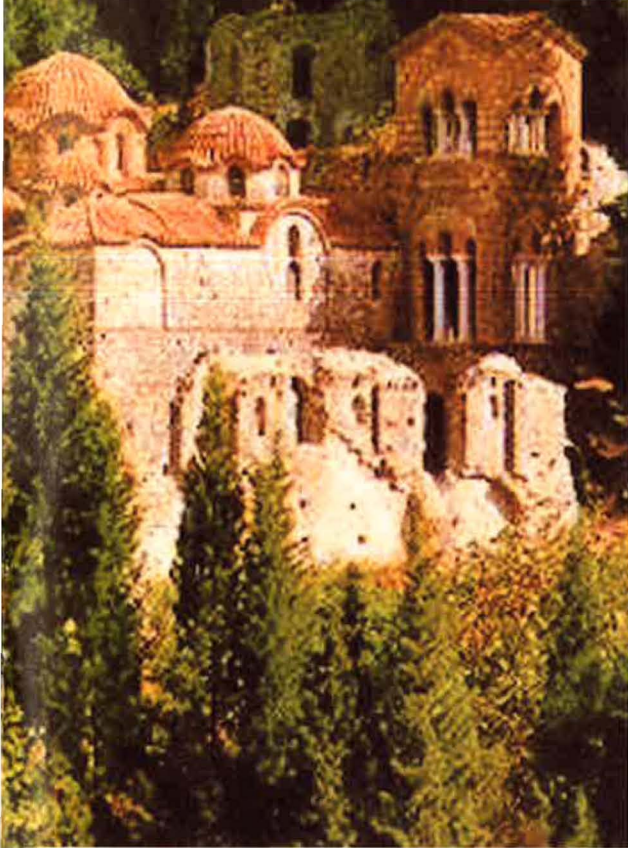
Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν χτίζεται το πρώτο καθολικό της Μονής Βροντοχίου, οι Αγιοι Θεόδωροι (1290), οκταγωνικό τύπου, επηρεασμένο από το νεοδομικό σύστημα της Αγίας Σοφίας-Οδηγήτριας της γειτονικής Μονεμβασίας. Γύρω στο 1310 ο δραστήριος ηγούμενος της Μονής **Παχώμιος** καιορθώνει να χτίσει και δεύτερο καθολικό, την Παναγία την Οδηγήτρια ή Αφεντικό, εισάγοντας στο Μυστρά νεοτερεισμούς. Ο τύπος αυτής της εκκλησίας έχει χαρακτηριστεί μικτός, γιατί στο ισόγειο είναι τρικλιτη βασιλική και στον όροφο γίνεται τετράστυλος σταυροειδής εγγεγραμμένη. Τύπος σπάνιος, που στη συνέχεια εφαρμόζεται στο Μυστρά και σε δύο άλλες εκκλησίες: στη μετασκευή της πρώην βασιλικής του Αγίου Δημητρίου (Μητρόπολη) και στην Παντάνασσα (15ος αιώνας). Ο τύπος αυτός γνωρίζει μεγάλη επιτυχία στην έδρα του Δεσποτάτου του Μορέως. Ίσως γιατί από τους γυναικωνίτες, που διαμορφώνονται σ' αυτές τις τρουλαίες εκκλησίες και' αντιστοιχίαν με τα καινούρια της Αγίας Σοφίας, οι δεσπότες του Μυστρά, που αντιγράφουν τις συνθήκες του Παλατιού, μπορούν

να παρακολουθούν τη θεία λειτουργία. Αλλωστε, η τοικοδομία της Παναγίας της Οδηγήτριας (Αφεντικό), που δεν είναι πλινθοπερίκλειστη, αλλά κοινή, με εναλλασσόμενες ζώνες πλίνθων, οι στέγες των κεραιών του σταυρού που δεν είναι διρριχτες, αλλά ημικυλινδρικές, οι αψίδες του ιερού, υψωμένες ως τη στέγη στολισμένες με τυφλά αφιδώματα, παράμπουν κα'εὐθείαν στα κωνσταντινουπολίτικα μορφολογικά στοιχεία, άγνωστα στην επαρχία. Η κατεστραμμένη σήμερα ορθομαρμάρωση στο εσωτερικό του ναού και η ποιότητα των τοιχογραφιών της οδηγούν στα ίδια συμπεράσματα. Οι ευγενικές μορφές, αποδοσμένες με πλαστική και χρωματική αρμονία (νάρθηκας, ΝΔ παρεκκλήσι) παραπέμπουν στο σύνολο εκείνο των μνημείων της Πρωτεύουσας που εκφράζει μια τέλεια τεχνοτροπία στις αρχές του 14ου αιώνα (Κιλισέ Τζαμί). Παράλληλα, στο ίδιο μνημείο συνυπάρχουν παραστάσεις υψηλής ποιότητας με μορφές με ανήσυχνη έκφραση, ορμητική κίνηση, αποδοσμένες με ελεύθερη, σχεδόν ιμπρεσιονιστική πινελιά, που εκφράζει μια νέα δυναμική τάση, η οποία δεν είναι προφανής στα σωζόμενα μνημεία της Κωνσταντινούπολης. Γι' αυτό το λόγο το Αφεντικό συμπληρώνει τις γνώσεις μας για τη ζωγραφική του μεγάλου καλλιτεχνικού κέντρου και προβληματίζει για τη σχέση της με τη Λύση.

Στα πρώτα χρόνια της ηγεμονίας του πρώτου δεσπότη του Μυστρά **Μανουήλ Καντακουζηνού** και της **Ισαβέλας Λουζινιάν** (1348-1382) χτίζεται, κοντά στο πρώτο ανάκτορο που έχει εμφανή δυτικά μορφολογικά στοιχεία, όπως ρωμανικά εκφορικά τόξα στον εξώστη και οξυκόρυφα τόξα στα παράθυρα, η Μονή Ζωοδότου (Αγία Σοφία). Ο κορμψός ναός, δίστυλος σταυροειδής εγγεγραμμένος, δωρι-

Το εσωτερικό της νεκρόπολης του Μυστρά (φωτογραφία Δημ. Χαρημής)

Η εκκλησία της Παναγίας Οδηγήτριας ή Αφεντικού, μικτού ρυθμού

στην αυλή των δεσποικών, αλλά και σ' έναν κύκλο αξίων μαθητών, που θα διαμορφώσει προσωπικότητες σαν του **Ιωάννη Βησσαρίωνα**, του **Χαριτώνιμου Ερμώνιμου**, του **Μανουήλ Χρυσολορά**.

Η εκκλησία της Πανιάνασσας, σταυροειδής εγγεγραμμένη με τρούλο μικτού τύπου, έχει την εξωτερική πλινθοπερίκλειση τοικοποιία του ιερού κοσμημένη με γιρλάντες, των οποίων όχι μόνο η μορφή, αλλά και η κατασκευή παραπέμπουν στη Δύση. Στον πύργο του κωδωνοστασίου παρατηρείται μια επίμονη προσπάθεια αντιγραφής των δυτικών μορφολογικών στοιχείων του πύργου της Πε-

Είναι έκδηλη η συνύπαρξη στην τέχνη των δύο πολιτισμών (Βυζαντινός-δυτικός) και των δύο δογμάτων (ορθόδοξο-καθολικό)

ζεται από τον Μανουήλ Καντακουζηνό, του οποίου τα μονογράμματα σώζονται στα κιονόκρανά του.

Στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του λόφου, την ίδια χρονική περίοδο, μακριά και έξω από το τότε τείχος, χτίζεται ένας πανομοιότυπος βυζαντινός ναός, η Περίβλεπτος, στην οποία με επιμονή επαναλαμβάνονται κρινάνθημα και άλλα φραγκικά μοτίβα σε πολλά σημεία. Η τοιχογράφηση του ναού ωστόσο, που τοποθετείται αρκετά χρόνια (1360-1370) μετά την ανέργεσή του, παραπέμπει, με την πολύ φροντισμένη τεχνική της, για μια ακόμη φορά στην υψηλή τέχνη της Πρωτεύουσας και δείχνει μια τάση επιστροφής στην κλασικιστική παράδοση των εξαιρετικών τοιχογραφιών της Μονής της Χώρας.

Η ρωμανική μορφολογία και οι πολλές δυτικόφερτες κατασκευαστικές μέθοδοι που εφαρμόστηκαν στον πύργο της Μονής Περίβλεπτου τεκμηριώνουν ότι πρόκειται για ένα κατ' εξοχήν βυζαντινοφραγκικό μνημείο, που ωστόσο είναι χτισμένο με πλινθοπερίκλειση τοικοποιία. Αλλωστε, συνδέεται με την ισχυρή προσωπικότητα της συζύγου του δεσπότη, **Ισαβέλας ντε Λουζινιάν**, η οποία ως σημειωθεί ότι βαφτίζεται ορθόδοξη στο τέλος της ζωής της.

Στις αρχές του 15ου αιώνα, ο «πρωιοστράτωρ και καθολικός μεσάζων» του δεσποτάτου **Ιωάννης Φραγκόπουλος** θα δωρίσει το καθολικό της Μονής Πανιάνασσας, που χτίζεται πάνω από το νοτιοανατολικό τμήμα του λόφου στο οποίο έχει επεκταθεί ο οικισμός του βυζαντινού Μυστρά. Εδώ βρίσκεται και το σπίτι του. Είναι η εποχή κατά την οποία ο **Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων** έχει πια εγκατασταθεί στο Μυστρά κι αναπτύσσει τις θεωρίες του όχι μόνο

ριβλέπτου. Τα εικονογραφικά σύνολα του μνημείου παραπέμπουν στην Περίβλεπτο, συνεχίζοντας την παράδοση των τοιχογραφιών της, αλλά συνδέονται και με την τεχνοτροπία των τοιχογραφικών συνόλων της Οδηγήτριας.

Την ίδια περίοδο προστίθεται στο συγκρότημα των ανακτόρων η μεγάλη πτέρυγα των Παλαιολόγων με πλήθος δυτικών τεχνοτροπικών στοιχείων, ενώ η πόλη έχει επεκταθεί έως το ονομαζόμενο «έξω τείχος», μέσα στο οποίο έχει περιληφθεί μεγάλος αριθμός αρχοντικών, από τα οποία άλλα αντιγράφουν τη μορφολογία των παλατιών, ενώ άλλα αγνοούν τα νεοτεριστικά ρεύματα. Ανάμεσά τους έχουν προστεθεί μικρότερες εκκλησίες, όπως η Ευαγγελίστρια, με υψηλής τέχνης εικονογραφικό διάκοσμο και πολλά μικρά ιδιωτικά εκκλησάκια, που συνθέτουν με τους δαντελωτούς τρούλους τους ένα εκπληκτικό σύνολο αρμονίας στην πρωτεύουσα του Δεσποτάτου του Μορέως. Εκεί όπου εκφράστηκε με τον καλύτερο τρόπο η αρμονική συνεύρεση των διαφορετικών μορφολογικών στοιχείων και των καλλιτεχνικών ρευμάτων, είτε αυτά προέρχονταν από την Πρωτεύουσα είτε από τη Δύση.

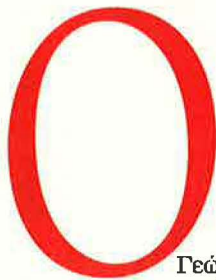
Μέσα σ' αυτόν το χώρο που χαρακτηρίζεται από «καλαισθητικό πνεύμα», ο Πλήθων ο Γεμιστός συνέγραψε τις ελάχιστες αναφορές του περί αισθητικής, τονίζοντας ότι το «καλό» στηρίζεται στο «μέτρο» και στη «συμμετρία», που έχουν την «αναλογία», γιατί αυτή δίνει την «ενοπία» ανάμεσα στα μέρη και μεταξύ τους και στη σχέση τους με το σύνολο. Γι' αυτό είναι «πάντα ομορφότερο και καλύτερο ό,τι είναι καμωμένο με περισσότερο μέτρο και περιορισμό και όχι ό,τι τείνει διαρκώς να γίνει μεγαλύτερο, εντελώς απεριόριστα». ■

ΠΛΗΘΩΝ, Ο ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

Γόνος σημαντικής οικογένειας της Κωνσταντινούπολης, ο Πλήθων την εγκαταλείπει το 1393 και εγκαθίσταται στο Μυστρά. Αριστερά, σύγχρονη απεικόνιση του Πλήθωνα σε μετάλλιο που χάραξε ο Βασ. Φαληρέας

Του ΔΙΝΟΥ Γ. ΜΠΕΝΑΚΗ
επιστ. συνεργάτη της Ακαδημίας Αθηνών,
τ. δ/ντή του Κέντρου Ερεύνης της Ελλ. Φιλοσοφίας

Ο Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων (Κωνσταντινούπολη 1360 περίπου - Μυστράς 1452) είναι η τελευταία μεγάλη πνευματική μορφή του βυζαντινού Ελληνισμού πριν από την πτώση του. Η σύγχρονη συνολική αποτίμηση της δράσης και του έργου του τον αναδεικνύει σε έναν από τους πιο κριτικούς και πρωιότυπους φιλοσόφους του Βυζαντίου. Από σημαντική οικογένεια της Κωνσταντινούπολης και με πολύ καλή γενική και ελληνική παιδεία, ο Πλήθων κέρδισε γρήγορα μεγάλη εκτίμηση στην πρωτεύουσα, την οποία όμως νωρίς εγκατέλειψε για να εγκατασταθεί μετά το 1393 στην πρωτεύουσα της βυζαντινής Πελοποννήσου, το Μυστρά. Είχε προηγηθεί το 1380 ένα ταξίδι του στην αυλή του σουλτάνου **Μουράτ Α'**, ο οποίος με πνεύμα ανεξιδιερσικίας είχε προσελκύσει στα ανάκτορα τους σοφούς άνδρες της εποχής. Σκοπός του Πλήθωνος πρέπει να ήταν η γνωριμία του λαού και της ηγεσίας μιας χώρας που αποτελούσε την κύρια απειλή για το Βυζάντιο, αλλά και η επαφή με τη σοφία του **Ζωροάστρη**, που δίδασκε εκεί ο Ιουδαίος την καταγωγή και πολυθεϊστής **Ελισσαίος**. Την εποχή αυτή ο Πλήθων πρέπει να είχε ήδη σχηματίσει τις επιφυλάξεις του για το πολιτικό και πνευματικό επίπεδο του Βυζαντίου και την κυρίαρχη θρησκεία του. Τον κλονισμένο κρατικό οργανισμό και την κακή εκκλησιαστική διοίκηση, με τον πληθωρικό μοναχισμό, θεωρούσε υπεύθυνους για την παρακμή της αυτοκρατορίας και για την αδυναμία της να ανυψωθεί αποτελε-

Επάνω, ερείπια στη σχυρή θέση Γεράκι του Δεσποτάτου του Μυστρά

ματικά στους εξωτερικούς κινδύνους. Ετσι κατέληγε στην πεποίθηση ότι η μόνη δυνατότητα για ανάσχεση της καταστροφής και για μια αναγέννηση του ελληνικού Βυζαντίου ήταν η επιστροφή στις αρχαίες «εθνικές» αντιλήψεις.

Στο Μυστρά ο Πλήθων έδρασε ως δικαστής και διδάσκαλος, ήταν όμως κυρίως ο φιλόσοφος και σοφός συγγραφέας, που συνέδεσε για πάντα το όνομά του με τη σχολή του Μυστρά και τους αφοσιωμένους οπαδούς του. Εκεί πήρε, κάπως αργότερα, και το επίθετο *Πλήθων*, γιατί ήθελε να καταστήσει ελληνικότερο το πατρικό του και να το κάνει ηχηρικά να μοιάζει με το Πλάτων, το όνομα του μεγάλου προτύπου του στη φιλοσοφία και την πολιτική θεωρία. Αυτό είναι το όνομα, με το οποίο ο Γεώργιος Γεμιστός θα μείνει στην ιστορία του Ελληνισμού ως ο δυναμικότερος Βυζαντινός σοφός και ο πρώτος «Νεοέλληνας» στους πολιτικούς στοχασμούς του.

Ο Πλήθων δεν ήταν μόνον ο σοφός του σπουδαστηρίου, αλλά και ο άνθρωπος που ήξερε καλά την κατάσταση της εποχής του και αγωνίστηκε για τη συ-

«Τα λείψανα του Γεμιστού από το Βυζάντιο, του ηγεμόνα των φιλοσόφων του καιρού του, ο Σιγισμούνδος Πανδόλφος Μαλατέστας, γιος του Πανδόλφου, κατά τον πελοποννησιακό πόλεμο εναντίον του βασιλιά αυτοκράτορα των Τούρκων, από την αμέτρητη αγάπη για τους λογίους που τον φλογίζει εφρόντισε να μεταφερθούν και να ενταφιασθούν εδώ. 1465». Η επιγραφή του τάφου του Γεμιστού στο νάο του Ρίμινι

Πλήθων είχε καταστρώσει, χωρίς και να δημοσιεύσει επειδή υπολόγιζε προφανώς τις αντιδράσεις των αντιπάλων του, το κύριο συνθετικό έργο του *Νόμων συγγραφή*, έναν «καταστατικό χάρτη» του ιδανικού κράτους και του ιδανικού πολίτη, όπως τα οραματιζόταν από τη νεότητά του. Το έργο αυτό, πιλοφορημένο κατά το πρότυπο των πλατωνικών *Νόμων*, δεν σώζεται ολόκληρο, επειδή κατά την παράδοση ο παλαιός αντίπαλος του Πλήθωνος και μετά το 1453 πρώτος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μετά την άλωση Γεώργιος Σχολάριος Γεννάδιος προκάλεσε την «διά πυρός» εξαφάνιση του μεγαλύτερου μέρους του. Η έκδοση των τίτλων όλων των κεφαλαίων του έργου και των σωζόμενων τμημάτων του με γαλλική μετάφραση έγινε από τους **Alexandre - Pellisier** (Παρίσι 1858) με σύγχρονες ανατυπώσεις, Αρμστερνταμ 1966 και Παρίσι 1982. Νέα οριστική κριτική έκδοση ετοιμάζει τώρα για τη Σειρά της Ακαδημίας Αθηνών «Βυζαντινοί Φιλόσοφοι», στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος του γαλλικού C.N.R.S., η εκδούς και άλλων πλατωνικών έργων Br. Tambrun-Krasker.

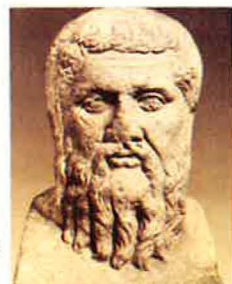
Τα μεγάλα θέματα του Πλήθωνος στους *Νόμους* είναι το θρησκευτικό, το ηθικό και το πολιτικό πρόβλημα του ανθρώπου στο κοινωνικό περιβάλλον του. Η θεολογία του είναι βασισμένη στις διδασκαλίες του Ζωροάστρη και του Πλάτωνος, με προσωπικές όμως λύσεις σε πολλά σημεία. Το ζωροαστρισμό είχε μελετήσει επίμονα, είχε γράψει άλ-

Τον κλονισμένο κρατικό οργανισμό και την κακή εκκλησιαστική διοίκηση θεωρούσε υπεύθυνα για την παρακμή της αυτοκρατορίας

λωστε (μόνος αυτός από όλους τους Έλληνες, αρχαίους και βυζαντινούς) σχετικά έργα: *Διασάφησης τών εν τοις Ζωροάστρου λόγοις ασαφέστερον ειρημένους, Ζωραστρίων και πλατωνικών δογμάτων συγκεφαλαίωσις, Μαγικά λόγια τών από Ζωροάστρου μάγων* (του τελευταίου νέα κριτική έκδοση με γαλλική μετάφραση και ερμηνευτικά σχόλια από την Br. Tambrun-Krasker στη σειρά «Βυζαντινοί Φιλόσοφοι» της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. 7, 1995. Συνεκδίδεται και αραβική διασκευή του έργου του Πλήθωνος).

Το σύστημα του Πλήθωνος, ένα σύστημα αναμφισβήτητα έντονα ουσιοπιστικό, απέβλεπε στην αναβίωση μιας παγκόσμιας «εθνικής» θρησκείας με φαινομενικά «νεοπλατωνική» υποδομή και άλλα παγανιστικά στοιχεία. Πραγματικά η γενική εντύπωση των πολλών, παλαιότερων και νεότερων με-

λειπτών, για το θρησκευτικό οικοδόμημα του Πλήθωνος και κυρίως για το πάνθεο με τα ονόματα των ειδωλολατρικών θεών, είναι ότι ο φιλόσοφος του Μυστρά επιζητούσε την ανασύσταση της εθνικής θρησκείας των Ελλήνων και ότι από την ιδανική πολιτεία του απέκλειε το χριστιανισμό. Σωστό οπωσδήποτε είναι ότι ο Πλήθων πίστευε ότι η σωτηρία από τους εξωτερικούς κινδύνους και την εσωτερική «κακοπολιτεία» μπορούσε να έλθει μόνον από μια νέα πίστη με έντονο πολιτικό χαρακτήρα, όπως πρότεινε το σύστημά του. Σήμερα ωστόσο βλέπουμε και άλλες δυνατές ερμηνείες του «πολυθεϊσμού» του Πλήθωνος, από τις οποίες η πιο σημαντική είναι ίσως ότι ο φιλόσοφος με τα θεομορφικά του σύμβολα «συγκαλύπτει» μια συνολική οντολογική λύση του κοσμολογικού και του ανθρωπολογικού προβλήματος. Η νέα έκδοση των *Νόμων* και μια «σημειολογική» προσέγγιση του συνολικού έργου του ίσως βοηθήσουν στην ορθή ερμηνεία του φαινομένου Πλήθων.

Κεντρική θέση στη φιλοσοφία του έχουν η διδασκαλία του Πλήθωνος για την «ειμαρμένη», για τη σύνθετη φύση του ανθρώπου και την αναγωγή της στην παγκόσμια αρμονία (βλέπε τώρα την πρώτη έκδοση αγνώστου κειμένου του Πλήθωνος με τίτλο

Καίτοι πλατωνικός ο Βησσαρίων, απέφυγε να απορρίψει τον Αριστοτέλη. Μικρογραφία που εικονίζει τον Βησσαρίωνα να δέχεται από τον καθηγητή της Σορβόνης, ουμανιστή Guillaume Fichet τη Ρητορική (Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, Βενετία)

Πρός ήρωτημένα άττα απόκρισις από τον Λ.Γ. Μπενάκη, *Φιλοσοφία* 4/1974, 330-376, όπου και πολλά αποσπάσματα από άλλα έργα του φιλοσόφου, καθώς και του Γεωργίου Σχολαρίου, με μεγάλη συνάφεια προς τα θέματα της *Αποκρίσεως*. Κι ακόμη οι θέσεις του για την «ευπραξία» ως μετοχή στη φρόνηση και στην ελευθερία και για τη θεοσέβεια ως κορυφαία αρετή του ανθρώπου. Πρωτοποριακή είναι η σύλληψή του, ότι στη «θρησκεία του λόγου» και των «κοινών εννοιών» η επίγνωση του θεού περνά μέσα από τη φιλοσοφία και την επιστήμη, που είναι δυνάμεις ικανές να αναδείξουν και θρησκευτική πίστη.

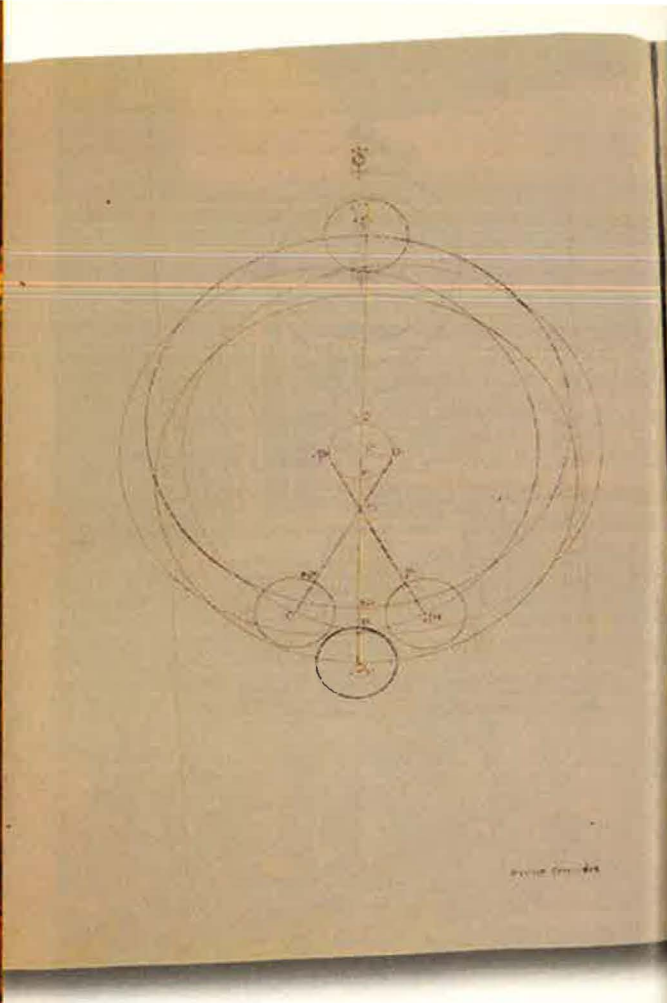
Εκείνος που πρόσεξε με θαυμαστά συνθετικό τρόπο και με προσωπική κριτική θέση την ανθρωπολογική διδασκαλία του φιλοσόφου του Μυστρά είναι ο **Παναγιώτης Κανελλόπουλος**. Στη μνημειακή *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, Α' Μέρος (1966) ο συγγραφέας του *Γεννήθηκαν στο χίλια τετρακόσια δύο* γράφει:

«Παράδοξο είναι ότι ο Πλήθων, επηρεασμένος στην ηθική του και από τους Στωικούς, χρησιμοποιεί την αυτοκτονία ως μεταφυσικό επικείμενο για να στηρίξει και μ' αυτό τη βασική του θέση ότι ο άνθρωπος είναι "σύνθετος"... Σκοτώνοντας λοι-

Στις αρχαίες ελληνικές αξίες έβλεπε την πνευματική υποδομή της ανορθωτικής πολιτικής που έπρεπε να ακολουθήσει το Βυζάντιο

πόν τον εαυτό του, το πράττει ως "άλλο όν", που "άλλον όντος, κακού δή δόξαντος και ούκ εύχεροϋς συνοίκου, απαλλάσσεται" (*Επινομίς*, Alexandre 248). Η σκέψη αυτή έχει πνευματική κομψότητα, αλλά είναι δύσκολο να θεωρηθεί φιλοσοφική. Η καλύτερη φραστική σύλληψη του Πλήθωνος, αληθινό εύρημα, είναι άλλη. Η συνύπαρξη του θνητού και του αθάνατου στοιχείου μέσα στον άνθρωπο είναι αναγκαία, λέει ο φιλόσοφος, "ίνα πλήρες τε ή τό πάν και παντελής", δηλαδή για την πληρότητα, την τελειότητα και την ισορροπία του σύμπαντος. Η ιδέα είναι αλαζονική, ανθρωποκεντρική, αλλά δεν είναι μόνο ένα καλό φραστικό εύρημα. Αν είχαν πέσει τα μάτια του **Schelling** ή του **Hegel** -των δυο φιλοσόφων του 18' αι., που ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με την οδοιπορία του πνεύματος μέσα στο σύμπαν- στις παραπάνω λέξεις του Πλήθωνος, θα τις είχαν χωρίς άλλο αγαπήσει και

Στην απέναντι σελίδα, Αριστοτέλης και Πλάτων, οι δύο Έλληνες φιλόσοφοι που το έργο τους τάραξε τα λιμνάζοντα ύδατα στη Δύση

Το 1438 ο Πλήθων συνόδευσε τον Ιωάννη Η' Παλαιολόγο στην ατελέσφορη Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας για την ένωση των δύο Εκκλησιών. Πίνακας του Babozzoli (Ανάκτορο Μεδίκων, Φλωρεντία)

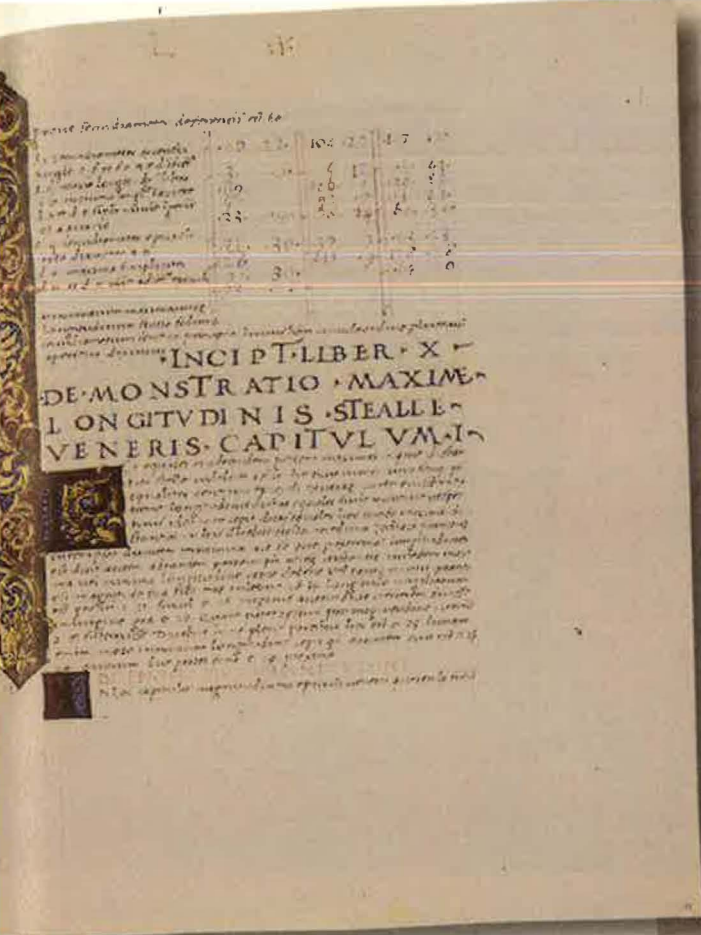
χρησιμοποίησει».

Πολλά έργα του Πλήθωνος σχολιάζουν κείμενα αρχαίων συγγραφέων και μαρτυρούν τη μεγάλη αρχαιομάθεια και το κριτικό πνεύμα του. Σημειώνεται εδώ η απασχόλησή του με την *Εισαγωγή* του Πορφυρίου στα λογικά έργα του Αριστοτέλους, στο *Πρός ηρωτημένα ἄττα ἀπόκρισις* απαντά, με άριστη γνώση των πηγών, και σε απορίες του αυτοκρατορικού περιβάλλοντος για το αξίωμα της αντιφάσεως στον Αριστοτέλη, στο *Περί ἀρετῶν* (νέα κριτική έκδοση στη Σειρά «Βυζαντινοί Φιλόσοφοι», τ. 3/1987 από την Br. Tambrun-Krasker) έχουμε σπουδαίο δείγμα της ευρύτατης κάλυψης του θέματος με πλατωνικές κυρίως και στωικές πηγές. Μεγάλο ενδιαφέρον έχει τέλος η απάντηση του Πλήθωνος στην αντίκρουση του φιλοπλατωνικού έργου του από τον Σχολάριο (1443). Έχει τον τίτλο *Πρός τὰ ὑπέρ Ἀριστοτέλους Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἀντιλήψεις* και είναι γραμμένο το 1448, γεγονός που δείχνει ότι και στις πιο δύσκολες ώρες του ο Ελληνισμός είχε την ικανότητα να φιλοσοφεί. Οι κυριότερες επικρίσεις του Πλήθωνος σε αριστοτελικές θέσεις αφορούν τη λο-

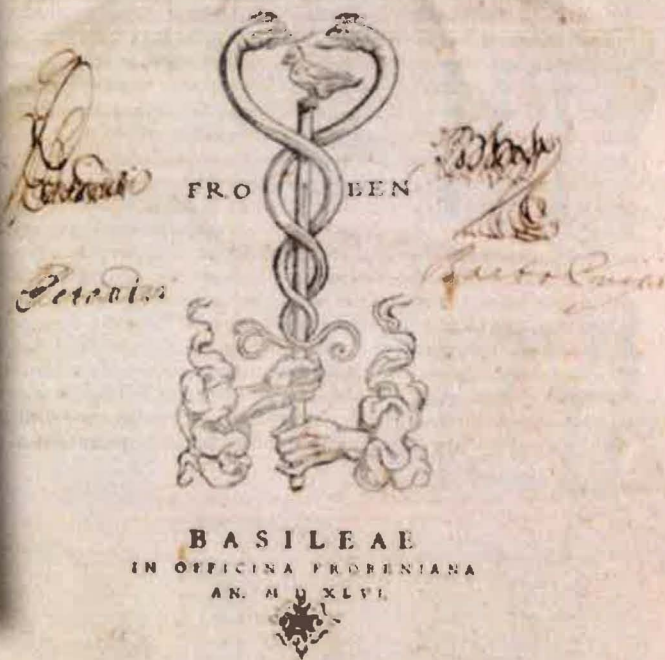
γική σύλληψη του κόσμου από το φιλόσοφο, τις αντιφάσεις του στους λογικούς ορισμούς, τη διδασκαλία του για την «πέμπτη ουσία», την ανεπάρκεια της απόδειξης της αθανασίας της ψυχής, την «παρανόηση» της πλατωνικής θεωρίας των ιδεών και πολλά άλλα. Ο Πλήθων προσπαθεί ακόμη να κλονίσει την υποστηριζόμενη από τους αριστοτελικούς συμφωνία του Αριστοτέλους με τα δόγματα της Εκκλησίας. Μεγαλύτερη συμφωνία, υποστηρίζει, παρουσιάζει ο «παλαιότατος» πλατωνισμός, ο οποίος συνεχίζει την «αρχαιότατη και γνησιότατη» φιλοσοφία του Πυθαγόρα και των Αιγυπτίων (αλλά και του Ζωροάστρη, όπως εσφαλμένα πίστευε ο Πλήθων).

Είναι ευεξήγητο ότι οι εθνικές αντιλήψεις και τα τολμηρά μεταρρυθμιστικά σχέδια του Πλήθωνος προκάλεσαν μεγάλη εκθρόπιση εναντίον του, είχαν όμως και πολλούς οπαδούς και επέδρασαν στη σκέψη σοβαρών διανοητών στη Δύση. Στον Πλήθωνα οφείλεται κατά κύριο λόγο η άνθηση των πλατωνικών σπουδών στην Ιταλία, που εγκαινίασε μετά το ταξίδι στη Φλωρεντία η ίδρυση εκεί της Πλατωνικής Ακαδημίας των Μεδίκων (1459) και η δράση ανδρών όπως ο **Μαρσίλιο Φιτσίνο** (ζωηρό είναι το σύγχρονο ενδιαφέρον για την επιρροή του Πλήθωνος στον Φιτσίνο σχετικά με την απασχόληση του τελευταίου με το ζωροαστρισμό) και ο **Πίκο ντε λα Μιράντολα**. Την κίνηση αυτή ενίσχυσαν αποφασιστικά μαθητές του Πλήθωνος με επικεφαλής τον μεγάλο **Βησσαρίωνα**. Εκτός από τη γενικότερη

Εμεινε στην Ιστορία ως ο δυναμικότερος Βυζαντινός σοφός και ο πρώτος «Νεοέλληνας» στους πολιτικούς στοχασμούς του

OMNIA DIVINI
PLATONIS OPERA
 TRANSLATIONE MARSILII FICHI
 NI, EMENDATIONE ET AD GRAECVM CODICEM COLLA-
 tione summa diligentia repurgata,
 quibus subiectus est Index quum
 copiosissimus.

συμβολή στη διαμόρφωση του ανθρωπισμού της Αναγέννησης, ο πλατωνισμός αυτός αποτέλεσε την αντίρροπη δύναμη προς το σχολαστικισμό του Δυτικού Μεσαίωνα, συνετέλεσε όμως έμμεσα και στην απαλλαγή του Αριστοτέλη από τον Θωμιστικό και Αραβικό (Αβερροϊκό) μανδύα του. Επιδράσεις των ιδεών του Πλήθωνος υπάρχουν και σε άλλα θέματα, όπως στη διδασκαλία για την ανακύκλωση των πάντων στην Ιστορία, στην αντίληψη για την τέχνη και γενικότερα σε σχέση με ιδέες της αρχαιότητας, που ο Πλήθων έφερε στο προσκήνιο για να γίνουν πηγή έμπνευσης μεγάλων πνευμάτων της Ευρωπαϊκής Αναγέννησης.

Ο Πλήθων πέθανε το 1452, και ο θάνατος μόλις πρόλαβε το μέγα πένθος, που θα δοκίμαζε ο φιλόσοφος του Μυστρά από την οριστική πώση της αυτοκρατορίας. Οι φίλοι και μαθητές του (Βησσαρίων, Μανουήλ Χρυσολωράς, Χαριτώνυμος Ερμώνυμος, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, Μιχαήλ Αποστόλης κ.ά.) πένθησαν την απώλεια του δασκάλου με κείμενα που απηχούν το μεγάλο θαυμασμό τους για τη σοφία και την αρετή του. Το ωραίο επιτάφιο επιγράμμα του Βησσαρίωνος («Γαῖαν σώματι, ψυχῇ δ' ἄστρον Γεώργιος ἴσχει, παντοῖης σοφίης σεμνότατον τέμενος») μαρτυρεί και την απήχηση που είχε στους συγχρόνους του η διδασκαλία του για τη διπλή φύση του ανθρώπου. Η φήμη του ήταν και έ-

μεινε και στην Ιταλία ζωντανή. Όταν το 1465 ο ηγεμόνας του Ριμίνι **Σιγκισμόντο Μαλατέστα** κατέλαβε για λίγο το Μυστρά, πήρε φεύγοντας και τα οσιά του Πλήθωνος, τα οποία εναπέθεσε στον καθεδρικό ναό του Αγίου Φραγκίσκου της πατρίδας του μέσα σε ωραία μαρμαρίνη λάρνακα με εντυπωσιακό επιγράμμα, και εκεί βρίσκονται ως σήμερα.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

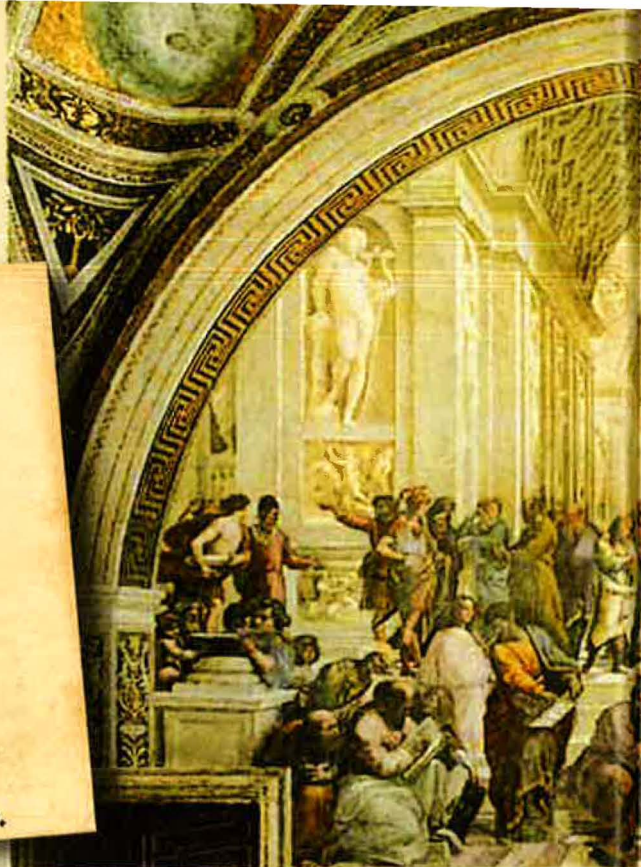
Κ.Δ. Γεωργουλής, «Γ.Γ. Πλήθων, φιλόσοφος της εσπεριακής Αναγεννήσεως», *Νέα Εστία* 1.6.1953 - F. Masai, *Plèthon et le platonisme de Mistra*, Παρίσι 1956 - Σ. Σπέντζας, *Αι οικονομικαί και δημοσιονομικαί απόψεις του Πλήθωνος*, Αθήνα 1964, Β' έκδ. 1987, 158 σελ. - G. Papacostas, *Gemistos - Plethon. A Study of his Philosophical Ideas and his Role as a Philosopher - Teacher*, Ν. Υόρκη 1967 - Θ. Νικολάου, *Αι περί πολιτείας και δικαίου ιδέαι του Γ.Γ. Πλήθωνος*, Θεσσαλονίκη 1974, Β' έκδ. 1989, 154 σελ. - Ι.Ν. Θεοδορακόπουλος «Πληθώνεια», *Λακωνικαί Σπουδαί* 1977 - Λ.Γ. Μπενάκη, «Γ. Γ. Πλήθων», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Θ', 1980 - Λ.Κ. Μπαρτζελιώτης, *Η κριτική του Αριστοτέλους παρά Πλήθωνι ως έκφρασις του αντιαριστοτελισμού κατά τον 15' αιώνα*, Αθήνα 1980, 237 σελ. - C.M. Woodhouse, *Gemistos Plethon, the Last of the Hellenes*, Οξφόρδη 1986, 390 σελ. (με συστηματική βιβλιογραφία εκδόσεων και μελετών) - Γ. Καβαδίας, *Γ.Γ. Πλήθωνος η Σοσιαλιστική Πολιτεία. Κοινωνία και κοινωνική σκέψη στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1987, 206 σελ. - Ίδρυμα Ερεύνης Νεοελληνικής Φιλοσοφίας, *Πλατωνισμός και Αριστοτελισμός κατά τον Πλήθωνα*, Αθήνα 1987, 343 σελ.

Βιβλίο με τα έργα του Πλάτωνα σε μετάφραση του Μαρσίλιο Φιτσίνο. Στο κέντρο, επιστημονικό σύγγραμμα σε λατινική γλώσσα του Βυζαντινού αριστοτελικού λόγιου Γεωργίου Τραπεζουντίου

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ

ΣΤΗ

ΔΥΣΗ

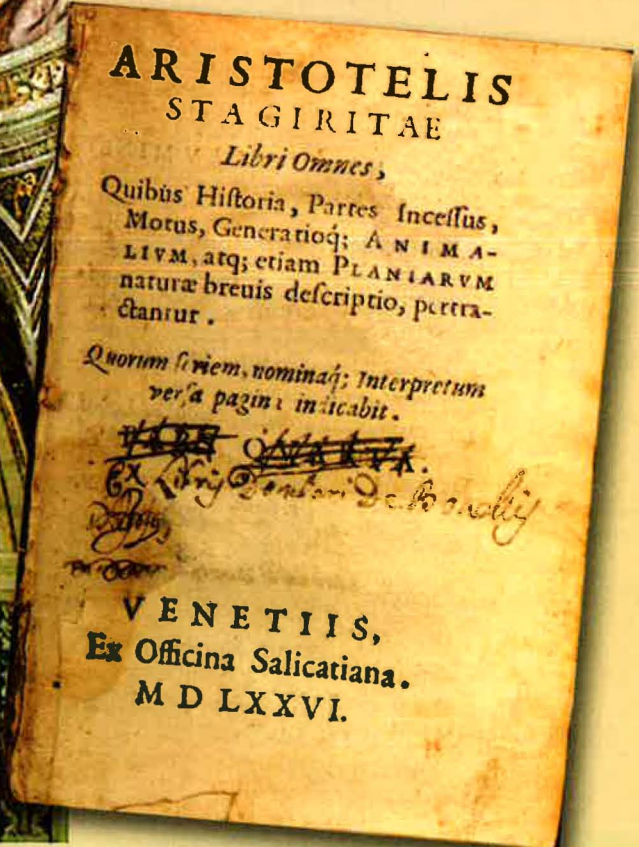
Η Του δρος ΛΕΩΝΙΔΑ Κ. ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗ
καθηγήτη Πανεπιστημίου Αθηνών

έξοδος των Ελληνικών Μουσών (της πατρίου παιδείας στο σύνολό της) από τον Ελικώνα τους προς τη Δύση ήταν –και είναι– συνεχής, όπως και οι μετασχηματισμοί και οι κακοποιήσεις τους. Έλληνες λόγιοι και φιλόσοφοι του Βυζαντίου από πολύ νωρίς, εξοπλισμένοι με τα όπλα της «πατρίου παιδείας», συνέβαλαν στη διατήρηση της συνέχειας αλλά και στην εξάπλωσή τους. Από το πλούσιο αυτό οπλοστάσιο θα επιλέξουμε μόνον ένα, εκείνο του **Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος** (1355/60-1452).

Η γέννηση του Πλήθωνος συνέπεσε με την έναρξη της Ιταλικής Αναγέννησης, όταν δηλαδή ο **Λεονάρντο Μπρούνι** (Leonardo Bruni), επικεφαλής της ουμανιστικής κίνησης στη Φλωρεντία, είχε αποφασίσει να εκμεταλλευτεί τη «θεόδοτη ευκαιρία» για να παρακολουθήσει μαθήματα στην ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία από τον **Μανουήλ Χρυσολωρά**, ενώ ο Πετράρχης με δυσκολία προσπαθούσε να μελετήσει τον Όμηρο από το πρωτότυπο. Μισό αιώνα μετά το θάνατο του Πλήθωνος ελάμβαναν χώρα οι μεγάλες και ριζικές ανακατατάξεις σε Ανατολή και Δύση. Στην Ανατολική Ευρώπη η μοιραία πτώση της Πόλης είχε αποτέλεσμα την «αιχμαλωσία» του Γένους των Ελλήνων, και, συνεπώς, την καθυστέρηση δημιουργίας του νεοελληνικού κράτους για περίπου τετρακόσια χρόνια. Στη Δυτική Ευρώπη πρόβαλαν τα εθνικά κράτη και η έξαρση του εθνικισμού, η Αναγέννηση βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη, ενώ αναμένονταν οι με-

γάλες εξερευνήσεις, οι ανακαλύψεις και επιστημονικές επαναστάσεις.

Η ελληνοκεντρική παιδεία του Πλήθωνος, όπως διαμορφώθηκε και εκφράστηκε μέσα από το ιεραρχικά διαρθρωμένο νεοπλατωνικό του σύστημα (πρώτη αρχή - νους - άνθρωπος - αισθητός κόσμος, αρχαίοι «χρησμοί», κοινά «αξιώματα» ή «δόγματα» και ελληνικές θεότητες), απέβλεπε, αφ' ενός μεν σε μια ολοκληρωμένη αναβίωση της «πατρίου παιδείας», αφ' ετέρου, δε, στην ανεξαρτητοποίηση της φιλοσοφικής διανόησης και της επιστημονικής έρευνας τόσο από τη σχολαστική όσο και από τη βυζαντινή συντηρητική παράδοση. Η πραγματεία του για τις διαφορές Πλάτωνος και Αριστοτέλη¹, την οποία ο φιλόσοφος έγραψε κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Ιταλία (1438/39) για να δείξει την υπεροχή του πρώτου έναντι του δεύτερου, συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάπτυξη των πλατωνικών και των ουμανιστικών σπουδών στη Δύση, επιπλέον δε συνετέλεσε στην ανανέωση και όξυνση της αντιπαράθεσης μεταξύ του λατινικού αριστοτελισμού και του νεοπλατωνισμού, προεκτείνοντας, κατ' αυτών τον τρόπο, στο δυτικό κόσμο τη μεταξύ του ίδιου και του **Γεωργίου Σκολαρίου** διαμάχη. Άμεσο αποτέλεσμα της εν λόγω διαμάχης στη Δύση υπήρξε η επικράτηση του Πλάτωνος και η υποχώρηση του Αριστοτέλη. Οι Ιταλοί φιλόσοφοι άρχισαν βαθμιαίως να εγκαταλείπουν τη σχολαστική φιλοσοφία, να αποκαθιστούν τον Πλάτωνα και να θεωρούν τον Αριστοτέλη εκθρόνο τον χριστιανισμό. Όσοι από τους ουμανιστές της Αναγέννησης δεν προσπαθούσαν να δείξουν ότι ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης συμφωνούν μεταξύ τους, εγκατέλειψαν τον δεύτερο για να προσκολληθούν στον πρώτο.

Η συμβολή του Πλήθωνος τεκμηριώνεται από τις άμεσες και τις έμμεσες επιδράσεις που είχε πάνω στους συνεχιστές του: τους μαθητές του και τους Δυτικούς αναγεννησιακούς στοχαστές, είτε οι επιδράσεις αυτές σχετίζονται με την προβολή του Πλατωνισμού και της πατριού παιδείας είτε με την ερμηνεία των κειμένων και των δογμάτων. Τα παραδείγματα που ακολουθούν αναφέρονται στις επιδράσεις αυτές.

Συγκεκριμένα, ο Πλατωνισμός του Πλήθωνος βρήκε πρόσφορο έδαφος στη Φλωρεντία. Ο πρώτος ενθουσιώδης αποδέκτης του ήταν ο **Κόζιμο των Μεδίκων** (Cosimo de' Medici) (1389-1464), πλούσιος τραπεζίτης, ηγεμόνας της Φλωρεντίας και ένθερμος υποστηρικτής των γραμμάτων και των τεχνών στην ίδια πόλη. Η καλούμενη «Πλατωνική Ακαδημία» της Φλωρεντίας, της οποίας επικεφαλής ήταν ο **Μαρσίλιο Φιτσίνο** (Marsilius Ficino) (1433-1499), συνετέλεσε, με τις μεταφράσεις των πλατωνικών διαλόγων στα λατινικά, στην εδραίωση του αντιαριστοτελιστικού Πλατωνισμού και, συνεπώς, στην αποκατάσταση του Πλάτωνος στη Δύση. Το μεταφραστικό έργο του Φιτσίνο στον Πλάτωνα (Corpus Platonium) είναι ανάλογο με εκείνο του **Θωμά του Ακινάτι** (Thomas von Aquino) στον Αριστοτέλη. Την κορυφή της επιδράσης του σηματοδοτούν, χωρίς αμφιβολία, η νεοπλατωνική του ιεραρχία και η πλατωνική του διδασκαλία για τον έρωτα και την αναζήτηση του κάλλους, διδασκαλία που στη συνέχεια οδήγησε στον πόθο και στο πάθος της ψυχής προς τον Θεό, την άπειρη αγάπη και το άπειρο κάλλος. Ο **Τζιοβάνι Πίκο ντελα Μιραντόλα** (Giovanni Pico della Mirandola) (1463-1494), αν και άρχισε τη σταδιοδρομία του ως μελετητής της σχολαστικής φιλοσο-

φίας και ως οπαδός του Αβερρόη, τελικά, ο ίδιος, υπό την επίδραση του Φιτσίνο, εγκατέλειψε τον Αριστοτέλη και εστίασε προς τον Πλάτωνα.

Στο ακαδημαϊκό επίπεδο, τις πλατωνικές σπουδές στήριξε με διαλέξεις στο Πανεπιστήμιο ο **Ιωάννης Αργυρόπουλος**, παρ' όλον ότι ο ίδιος προσαπόθεσε να δείξει ότι οι δύο φιλόσοφοι συμφωνούν μεταξύ τους. Ο **Πιέτρο Πομπονάτσι** (Pietro Pomponazzi) (1462;-1525), ερμηνεύοντας τον Αριστοτέλη με βάση τα σχόλια του **Αλεξάνδρου Αφροδισιέα**, προχώρησε πιο πέρα, υποστηρίζοντας ότι ο Αριστοτελισμός και η εκκλησιαστική διδασκαλία ευρίσκονται σε ανυθετική σχέση μεταξύ τους, αφού ο πρώτος είναι παγανιστής, ενώ ο δεύτερος είναι εκθρός του παγανισμού.

Η αποκατάσταση του Πλάτωνος δεν σήμανε, ωστόσο, και το τέλος της διαμάχης μεταξύ Πλατωνισμού και Αριστοτελισμού. Αντίθετα, η διαμάχη συνεχίστηκε και εντάθηκε, αλλά πάνω σε ειδικά θέματα. Δυναμικά και απροκάλυπτα εκδηλώθηκαν υπέρ του αντιαριστοτελικού Πλατωνισμού ο **Μιχαήλ Αποστόλης**, ο επίσκοπος **Giannandria**, ο μοναχός **Ησαΐας** και ο **Νικόλαος Περότους** (Nicolaus Perottus). Στην παράταξη του αριστοτελισμού διακρίθηκαν ο **Θεόδωρος Γαζής**, ο **Ανδρόνικος Κάλλιτος** και ο **Γεώργιος Τραπεζούντιος**, του οποίου το έργο *Com-paratio inter Platonem et Aristotelem*³ περιλαμβάνει σειρά επικρίσεων κατά των κοινωνικών αντιλήψεων του Πλάτωνος και της αποστασίας του Πλήθωνος. Το έργο αυτό προκάλεσε πολλές ανυδράσεις από τις οποίες η σημαντικότερη είναι η γνωστή πραγματεία του **Βησσαρίωνος** *In Calumniatorem Platonis. De natura et arte*⁴ η οποία παρουσιάζει για πρώτη

Έργο του Θεόδωρου Γαζή για τον «Αριστοτέλη Σταγειρίτη» που εκδόθηκε στη Βενετία. Στο κέντρο, η Ακαδημία της Φλωρεντίας συνέβαλε στην αποκατάσταση του Πλάτωνος στη Δύση. Στην απέναντι σελίδα, έργο του επικεφαλής της Πλατωνικής Ακαδημίας της Φλωρεντίας, Marsilius Ficino

φορά στους διανοούμενους της Δύσεως μian ολοκληρωμένη, αν και όχι πάντοτε ακριβή, εικόνα της διδασκαλίας του Πλάτωνος και των σχολιαστών του. Έτσι ο Βησσαρίων, ενώ στην αρχή ετήρησε σίαση διαιτητού μεταξύ των δύο παρατάξεων, αργότερα εκδήλωσε απροκάλυπτα τις συμπάθειές του για τον Πλάτωνα και το διδάσκαλό του τον Πλήθωνα.

Κατ' αρχάς θα πρέπει να τονιστεί ότι η συμβολή του φιλοσόφου του Μυστρά στην ερμηνεία των κλασικών κειμένων, κυρίως εκείνων του Πλάτωνος και του Αριστοτέλη, ήταν αποφασιστικής σημασίας τόσο για την καιανόηση των δογματικών διαφορών μεταξύ των δύο Εκκλησιών, της Δυτικής και της

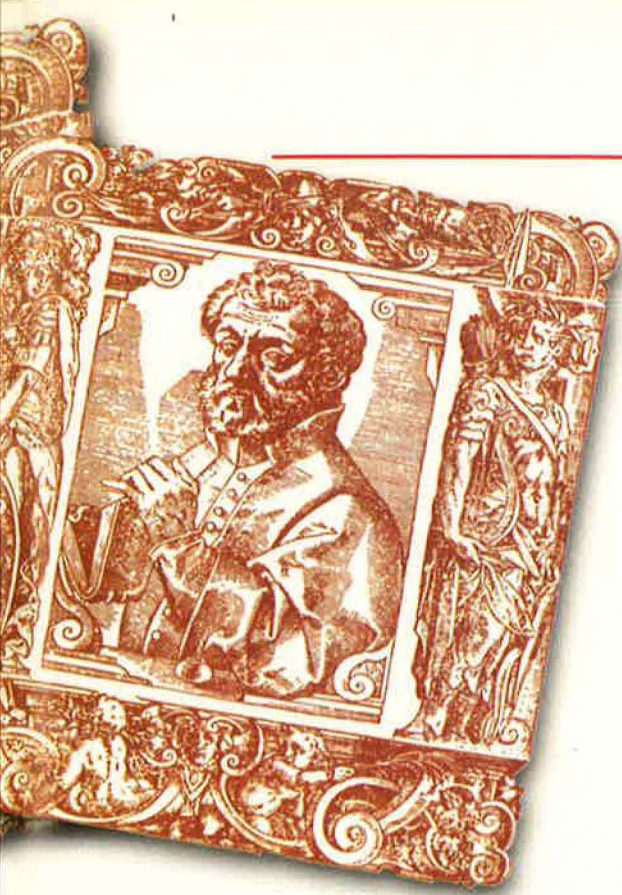
Η πραγματεία του Πλήθωνα για Πλάτωνα και Αριστοτέλη συνέβαλε στην ανάπτυξη των ουμανιστικών σπουδών στη Δύση

Ανατολικής, καθώςσον αφορά την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, όσο και για τον ενιοπισμό των διαφορών και αντιθέσεων μεταξύ της Σχολαστικής διανόησης και του Πλατωνισμού. Η πρώτη προσέγγιση έδωσε στον Πλήθωνα την ευκαιρία, ως επικεφαλής της βυζαντινής αντιπροσωπείας στη σύνοδο της Φλωρεντίας (1438), να εξηγήσει τους βαθύτερους λόγους της εκκλησιαστικής διαμάχης που οφείλονταν στην παρερμηνεία των αριστοτελικών κειμένων εκ μέρους των Σχολαστικών, με αποτέλεσμα, από το ένα μέρος να ανιλαμβάνονται τα θεία ιδιώματα ως φυσικά αντικείμενα, και από το άλλο μέρος να εντάσσουν τον Θεό στις ενδοκοσμικές κατηγορίες του αιτιου-αιματού, αρνούμενοι, κατ' αυτόν τον τρόπο, την υπερβατική του Θεού φύση. Η σχολαστική ερμηνεία του Σχολαρίου αποτελεί, κατά το φιλόσοφο του Μυστρά, παράδειγμα προς αποφυγή. Κατά τον Πλήθωνα, σε αντίθεση προς τον Σχολάριο που εξαρτούσε τη φιλοσοφία και την επιστήμη από τη θεολογία και το «ζήλο της πίστεως», η εν λόγω παρερμηνεία οφείλεται, χωρίς αμφιβολία, στο ότι ο δυτικός κόσμος εγνώρισε τα αριστοτελικά κείμενα μέσω των αραβικών μεταφράσεων ή από συνόψεις ελληνικών έργων και, γενικά, στο ότι χρησιμοποιούσε την επικρατούσα τότε κατὰ λέξιν (ad verbum) μετάφραση. Η τελευταία δεν ήταν μόνο αναποτελεσματική, αλλά και διαστρεβλωτική της σημασίας του ελληνικού κειμένου. Ο Πλήθων υπερίτερούσε έναντι των Δυτικών κατά τούτο, ότι δηλαδή είχε άμεση γνώση των αριστοτελικών κειμένων, ενώ η νέα τεχνική της *ad sententiam* μετάφρασης (γνωστής ήδη στους πρώιμους νεοπλατωνικούς: Πλωτίνιο, Πορφύριο, Πρόκλο) στην Ιτα-

λική Αναγέννηση, που είχε το πλεονέκτημα της διατήρησης της αρχικής πλήρους εννοιολογικής σημασίας των όρων, προκάλεσε πραγματική επανάσταση που οδήγησε τελικά στην «ανατροπή της χιλιετούς μεσαιωνικής πρακτικής». Η βαθιά γνώση των πρωτότυπων κειμένων από τον Πλήθωνα του επέτρεψε να καταφέρει καιρίο πλήγμα στις προσπάθειες των Δυτικών να παρουσιάσουν ένα εκχριστιανισμένο και εξαραβισμένο Αριστοτέλη, κρατώντας έτσι τον τελευταίο μακριά από οποιαδήποτε σχολαστική και αραβική παρερμηνεία.

Μια εξ ίσου σημαντική παράμετρος που συνήθως παραγνωρίζεται είναι η συμβολή του φιλοσόφου στη δημιουργία των προϋποθέσεων στη Δύση για την ανάκληση και επαναπαρισμό των Μουσών στον πάτριον Ελικώνα τους προκειμένου να υπηρετήσουν τον ιερό σκοπό της σωτηρίας του Γένους των Ελλήνων. Ο Πλήθων δεν έζησε για να ιδεί την πτώση της Πόλης και να ακούσει την «οιμωγή της Αλώσεως»⁵, προέβλεψε όμως την καταστροφή και την υποδούλωση των κατοίκων της γενέτειράς του, γι' αυτό συνέλαβε το ρωμαλέο σχέδιο να σώσει τον Ελληνισμό⁶. Το έργο τούτο ανέλαβαν να φέρουν εις πέρας οι μαθητές του, οι καρποί των δένδρων που ο ίδιος είχε φυτεύσει στην Ιταλία και σε άλλα «ξένα βάρβαρα γένη»⁷. Τα αποτελεσματικότερα όπλα που οι μαθητές του χρησιμοποίησαν δεν ήταν άλλα από τις πολύτιμες υπηρεσίες ενθέρμων διανοουμένων Ελλήνων πατριωτών, όπως εκείνες που αναφέρονται στην ανιγραφή βιβλίων χωρίς οποιαδήποτε αμοιβή –«υπέρ πατρίδος και γένους γραφεύς ελεύθερος και χρημάτων ανώτερος» του **Μιχαήλου Αργείου Λάκωνος**⁸, στην ενθάρρυνση για

ευρύτερη και καλύτερη παιδεία, στην αποστολή επιστολών και εκκλήσεων σε αρχηγούς κρατών και τους αρχιπομπές της Εκκλησίας για ενεργό παρέμβαση για την απελευθέρωση της χώρας τους από τον τουρκικό ζυγό, τον «άθεο και βάρβαρο» κατακτητή. Συνεπώς, οι «εξ Ελλάδος εν τοις Ευρωπαϊοις μέρεσιν ευρεθέντες» είχαν ήδη συνειδητοποιήσει ότι το «φέγγος ελευθερίας» μπορούσε να γίνει ορατό από το «αιχμάλωτο» Γένος των Ελλήνων, μόνον αν καθίστατο δυνατή η προσβολή του εχθρού «εκ των ένδον», ότι η αναγέννηση και η ανάσταση του Ελληνισμού μπορούσαν να πραγματοποιηθούν μόνον με το «φωτισμό του Γένους».

Οι εμπνευσμένοι από την πληθονική αρχαιολατρία «φυσικοί ύμνοι», λ.χ. του **Μιχαήλ Μαρούλου Ταρχανιόπου**, μιας σημαντικής φυσιογνωμίας της ΙΕ' εκατονταετίας, είχαν τον ίδιο στόχο. Την εξύμνηση της θρησκείας των αρχαίων προγόνων του, την οποία έβλεπε ως μέσον αναβίωσης της υποδούλου πατρίδος. «Ο Μάρουλος», κατά τη διατύπωση του **Δ.Α. Ζακυθινού**⁹, «δεν εξύμνησε, ως συνήθως, τα ωραία σύμβολα της αρχαίας θρησκείας και τους Ολυμπίους διά την ωραιότητα και τη γαληνότητα, αλλά ως σύμβολα ζωντανά, εις των οποίων την αναβίωση είχε, φαίνεται, πιστεύσει». Με το ίδιο πνεύμα ο κριτικός φιλόλογος και ποιητής **Μουσούρος** (τέλος του ΙΕ' και αρχές του ΙΣΤ' αιώνα) καλεί τον Πλάτωνα στον ομώνυμο Ύμνον του, για να εισέλθει στα ευδαιμόνα ανάκτορα του Πάπα Λέοντος του Γ' και να ιδεί τους πολλούς θαυμαστές του, «άνδρες εφιεμένους παντοίων αρετών. Τερπινούς

και σώφρονες εταιρούς του επιγείου Διός». Ο ποιητής ανεμνήσθη της πατριού παιδείας για να πληξει εκ των ένδον κείρια τον εχθρό και να βοηθήσει το υπόδουλο γένος των Ελλήνων, γι' αυτό υπόσχεται να στείλει στον Πάπα «ουκ ολίγους έκ τε Κρήτης, έκ τε Κορκύρας και των παραθαλασσιών της Πελοποννήσου... νεανίσκους»¹⁰.

Οι σκορπισμένοι εις όλα τα μέρη της Ευρώπης «νεανίσκοι» συνέβαλαν αποφασιστικά, κατά την Αναγέννηση και τον αιώνα των Φώτων, στην αποκατάσταση και ενδυνάμωση του «Γένους των Ελλήνων», επικαλούμενοι με υπερηφάνεια τους ενδόξους αυτών προγόνους και την πάτριον παιδεία. Ο ελληνικός ΙΗ' αιώνας συνέβαλε, με τις διακηρύξεις του, στην αφύπνιση της εθνικής συνειδήσεως και της εναγώνιας αναζήτησης της εθνικής ταυτότητας¹¹.

Ετσι η πάτριος παιδεία ανανεωμένη από το πρακτικό πνεύμα της Δύσεως, την παρατήρηση και το πείραμα, επικαιροποιεί το έργο του Πλήθωνος, όπως συνάγεται από τη βαθμιαία υποχώρηση του γραμματικού σχολαστικισμού, από την απόσπαση του σχολικού μηχανισμού και της εκπαίδευσης από τα χέρια της Εκκλησίας και από την αφύπνιση και περαιτέρω ενίσχυση της εθνικής συνειδήσεως των Ελλήνων.

Τα όσα ακολουθούν δεν είναι παρά οι συνέπειες των αντιπαράθεσεων αυτών σε συνεχείς αγώνες και ανταγωνισμούς που προετοιμάζουν, επηρεάζουν και υπερβαίνουν την ανάπτυξη της «Νεοτερικής Επιστήμης», και που φθάνουν μέχρι των ημερών μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Περί ών Αριστοτέλης προς Πλάτωνα διαφέρεται*, έκδ. Β. Lagarde, *Byzantion*, 43 (1973), σσ. 321-343: PG 160, 889-929.
2. Βλ. Α. Μπαριζελιώτη, *Η κριτική του Αριστοτέλους παρά Πλήθωνι ως έκφρασις του αντιαριστοτελισμού κατά τον ΙΕ' αιώνα*, Αθήνα 1980, σσ. 37 κ.εξ.
3. Venice, 1523, ανατ. Frankfurt, 1965.
4. Εκδ. L. Moeler, *Kardinal Bessarion*, Paderborn, 1942, τ. I, II.
5. Πθ. I. Συκουρή, *Μελέται και άρθρα*, Αθήναι 1956, σσ. 440 κ. εξ.
6. Πθ. I. Ν. Θεοφωρακόπουλου, «Η θέση του Πλήθωνος στην Ιστορία της Φιλοσοφίας», *Λακωνικαί Σπουδαί*, Β, (1975), σ. 64.
7. Πθ. Ψαλίδα, *Καλοκινήματα, ήτοι εγχειρίδιον κατά φθόνου και κατά της Λογικής του Ευγενίου*, Βιέννη 1795, έκδ. Αλκμ Αγγέλου, Ελβετία 1951, σ. 23.
8. Απ. 27, University Library of Upsala, παραθ. Θ. Παπαδόπουλου, Αθήνα 1988, σ. 20.
9. *Μεταβυζαντινά και Νέα Ελληνικά*, Αθήνα 1978, σ. 287.
10. Πθ. E. Legrand, *Bibliographie hellenique ...Paris 1885-1906*, τόμ. 1, σσ. 148
11. Πθ. Γ. Καρρά, *Θεόφιλος Καΐρης-Κωνσταντίνος Κούμας, Δύο πρωιπόροι δάσκαλοι του Γένους*, Αθήνα, Gutenberg 1977, σ. 10.

Δύο σημαντικοί Έλληνες αριστοτελικοί λόγιοι της Αναγέννησης, οι Θεόδωρος Γαζής και Γεώργιος Τραπεζούντιος (Ξυλογραφίες από την έκδοση P. Gioussici *Elogia Virozum Litteris Illustium*, Βασιλεία 1577)

ΟΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚ

Του ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
πτυχ. Φιλολογίας και Νομικής,
επιτηρ. επιθεωρητού υπουργ. Οικ/κών

Ο

Γεμιστός, επιφανής φυσιογνωμία του εκπνεέστου Βυζαντίου κατά τα τέλη του 14ου αι. και το πρώτο ήμισυ του 15ου αι., γνωστός και στους Λογίους και τους «δυνατούς» του Βυζαντίου, ημίμενος ιδιαίτερα και από τον Πατριάρχη Ιωσήφ Β' (1416-1439), ο οποίος εθαύμαζε τον «παντ'άριστον και την αλήθειαν πάντων προσημόντα» Πλήθωνα, εκλήθη και μετέσχε στην αντιπροσωπεία που εστάλη απ' το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τη Βυζαντινή πολιτεία στη Φλωρεντία για να συζητήσουν με τους εκπροσώπους του Πάπα και να υπογράψουν την «Ένωση» των Εκκλησιών, ουσιαστικά την υποταγή της Ορθοδοξίας στην

Η οικονομική καχεξία και η «κακοπολιτεία» της εναπομείνουσας αυτοκρατορίας και η ανάγκη μεταρρύθμισης κυριαρχούν στο έργο του Πλήθωνος. Μικρογραφία που απεικονίζει εργαστήριο υφαντουργίας του 14ου αι. (Βιβλιοθήκη Βατικανού, Ρώμη). Κάτω αριστερά, ο Μανουήλ Χρυσολωράς, ένας από τους πιο άξιους μαθητές του Πλήθωνα. Κάτω, ο Ιω. Αργυρόπουλος. «Διαιρεμένη και στασιάζουσα η Πελοπόννησος»

ΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ

παπική εξουσία με την ψευδινή ελπίδα πως έτσι θα τύχαινε το Βυζάντιο ουσιαστικής βοήθειας από το παπικό κράτος και τα άλλα ισχυρά κράτη της Δύσης προς αντίκρουση του τουρκικού κινδύνου. Η Ένωση, παρά τις διεισδυτικές συζητήσεις (1438-1439), ματαιώθηκε, από τα μέλη της αντιπροσωπείας δεν υπέγραψαν ούτε ο Πλήθων ούτε ο μαθητής του **Μάρκος Ευγενικός** ούτε ο τότε μοναχός **Γεώργιος Σχολάριος**, του οποίου το περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος υπόμνημα δεν εγκρίθηκε από τον Πατριάρχη, που προτίμησε το υπόμνημα που είχε συντάξει για το ίδιο θέμα ο Γεμιστός.

Η υπεροχή του Γεμιστού έγινε έκδηλη, ο δεινός όμως κολαφός που υπέστη ο Σχολάριος θα γεννοβολήσει στην ψυχή του όχι λίγη αντιπάθεια, που θα εξωτερικευθεί και υλοποιηθεί αργότερα – όχι χωρίς αφορμή – όταν ο ευστροφος και πάντα τους ισχυρούς εκθειάζων και κολακεύων Σχολάριος θα αντιμετωπίζε το προκλητικό και περόσυλο έργο του Γεμιστού, τους «Νόμους», που συνένταξε γέρον κατ'ήμηση ▶

Υπέρμαχος της Ορθοδοξίας ο Μάρκος Ευγενικός αρνήθηκε -όπως και ο δάσκαλός του, Πλήθων Γεμιστός- να προσχωρήσει στο ενωτικό κείμενο της Συνόδου της Φεράρας-Φλωρεντίας και γι' αυτό αγιοποιήθηκε. Φορητή εικόνα του 18ου αιώνα (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

του Πλάτωνα, στο οποίο απέκλεισε από τη νέα κοινωνία που οραματίστηκε το χριστιανισμό και εισήγαγε την επαναφορά της αρχαίας θρησκείας.

Δεν γνωρίζουμε τις λεπτομέρειες του επαναστατικού αυτού έργου, επαναστατικού όπως τόσα άλλα «πολιτικά μυθιστορήματα» και «σοσιαλιστικές ουτοπίες» –γαλλικός ο τελευταίος αυτός χαρακτηρισμός– γιατί ο Σχολάριος, ενώ μπορούσε, σύμφωνα με τους κανόνες της Εκκλησίας, να κρατήσει κατακωνιασμένο το τολμηρό σύγγραμμα του Γεμιστού στο χαρτοφυλακείο του Πατριαρχείου, παρέδωσε στη φροιά, όταν έγινε ασφαλώς Πατριάρχης, βάσει διατάξεων του πολιτικού νόμου, τα περισσότερα και κυριότερα κεφάλαια, η επικεφαλίδα των οποίων, που διεσώθη, για τα θέματα που αναπτύσσονταν, δεν αποκαλύπτει οποιαδήποτε ανατρεπτικότητα, ούτε επιβεβαιοί ανιχνιστιανική ευθέως στάση. Ετσι δεν μπορεί να εξακριβώσει η επιστήμη το ποσοστό της «επικινδυνότητας» του έργου, ένα έργο της ελευθέρης σκέψης του Βυζαντίου, που δεν μπορούσε άλλωστε να τυπωθεί τότε και διαδοθεί, όπως αντίθετα η «Ουτοπία» του **Θωμά Μουρ** σχεδόν εβδομήντα χρόνια αργότερα (1516). Ο χριστιανισμός δεν εφοβεί τις φλυαρίες του «σοροδαίμονος και παλιμπαίδος» Πλήθωνος, όπως έγραψε ο αρχιμανδρίτης **Ανδρόνικος Δημητρακόπουλος** το 1872, εν τούτοις ο Γεννάδιος ή φοβήθηκε τις επιδράσεις του έργου, που δεν είχε δημοσιευθεί ούτε προεβλέπετο ότι θα εδημοσιεύετο, ή έδρασε μεροληπτικά.

Οι «Νόμοι» του Πλήθωνα δεν σώζονται στο σύνολό τους, γιατί ο Σχολάριος τους έριξε στην πυρά, όταν έγινε πατριάρχης

Η «κακοπολιτεία»

Ποια ήταν η κατάσταση των ηθών και γενικά της βυζαντινής κοινωνίας κατά το πρώτο ήμισυ του 15ου αιώνα; Ας μιλήσουν τα κείμενα της εποχής εκείνης, κείμενα επιφανών λογίων. Ετσι δεν χωράει καμιά κατηγορία για πλαστογραφία ή διόγκωση των φαινομένων: «Σε αιτούς του καιρούς καμμιά πόλη δεν μπορεί να δης ότι ξέρει να σωφρονή» (Δ. **Κυδώνης**). «Στην Πελοπόννησο οι ιοπάρχες καιρουν με τις ταραχές και τις μάχες, αποπνέοντας πάντοτε φονικό πνεύμα, γεμάτοι απάτη και δόλο και ψεύδος, εκβαρβαρωμένοι και υπερφίαλοι, άστατοι και επιόρκοι και άπιστοι πάντοτε και προς τον βασιλέα και τους πρίγκιπες» (**Μάζαρις**). «Διαίρεμένη και στασιάζουσα η Πελοπόννησος» (**Ι. Αργυρόπουλος**). «Στα λόγια μεν ευσεβείς, στα έργα όμως άθεοι κατά πάντα και πιο ωμοί από όλα τα θηρία,

ούτε υπολογίζοντες τα όρια της φύσης, αλλά καιρουντες με την πλεονεξία, την αρπαγή και τα αίματα των ομοφύλων, μιμούμενοι τους σωματεμπόρους με το να διαπράττουν αίσχιστα σαν κατόρθωμα» (**Δημ. Χρυσολωράς**). Ο Γεώργιος Σχολάριος: «Ελληνισμός (=παγανισμός), αθεΐα, δυσέβεια... λύκοι γίναμε οι άνθρωποι και παρδάλεις ο ένας εναντίον του άλλου, συκοφαντούντες, βασκαίνοντες, διαβάλλοντες, διαδίδοντες ανυπόστατα, φονεύοντες... το τέλος μας πλησιάζει... η ιερωσύνη αγοραζομένη, η αρχιερωσύνη σιμωνιακή... αποδιώξαμε το σεβασμό του Θεού...». Αυτός ο αυτοκράτορας **Μανουήλ Β' ο Παλαιολόγος** (1391-1425) παρεδέχετο: «κακώς είχαν τα πράγματα στην Πελοπόννησο, χαλεπώτατοι οι καιροί, συζώντες οι κάτοικοι και με ανοησία και πολλή κακοήθεια».

Πώς μπορούμε να γνωρίζουμε ή να φανταστούμε τα συγκεκριμένα ιστορικά για την εποχή εκείνη και άγνωστα σε μας γεγονότα που είχαν συμβεί και συνέβαιναν και τα οποία αποδίδονται με τους παραπάνω γενικόλογους χαρακτηρισμούς; Ο ίδιος ο Γεμιστός επιβεβαιώνει την ύπαρξη «κακοπολιτείας» και αποδέχεται ότι «σε μεγάλο κίνδυνο βρίσκονται τα πράγματα». Το κράτος λοιπόν περνούσε μια μακρά περίοδο προϊούσης αυτοδιάλυσης και ο

Την κακή οικονομική κατάσταση και τη στήριξη σε ξένο μισθοφορικό στρατό καυτηρίαζε ο Πλήθων Γεμιστός. Επάνω, ανάγλυφος δικέφαλος αετός μπροστά από το ιερό της μητρόπολης του Μυστρά

Λαός βρισκότανε πράγματι σε εθνική κρίση και αβεβαιότητα. Το να αγωνιά επομένως απεγνωσμένα κάθε σκεπτόμενος ορθά διανοητής για το πώς μπορούσε να λειτουργήσει και επιβιώσει η κρατική μηχανή και να βελτιωθεί η κοινωνία, δεν ήταν έγκλημα καθοσίωσης, πολύ περισσότερο όταν υπήρχε ο εξ ανατολών αλλόφυλος και με ακραίο θρησκευτικό φαναισμό αλλόθρησκος εχθρός του εφάρμοζε σταθερά ένα μίγμα **Ατίλα** και **Ταμερλάνου**, με μακρόπνοο όμως σχεδιασμό και πάντοτε με κατακτητική προς τη Δύση κατεύθυνση. Ο Γεμιστός πίστευε ότι οι Τούρκοι, «δόλιοι εξ Ασίας πολέμιοι, ερμύνουν και κατεργάζονται κάθε φορά και συνεχώς την καταστροφή μας». Οι επόμενοι αιώνες τον εδικαίωσαν.

Διαλογισμοί - υπομνήματα

Πώς ήταν λοιπόν δυνατός να αντιμετωπισθεί ο τόσο μεγάλος κίνδυνος, όταν μάλιστα η δημοσιονομική κατάσταση και γενικώς τα οικονομικά της χώρας βρισκόνταν σε κακά χάλια και η άμυνα εστηριζέτο σε «άπιστους» μισθοφόρους και όχι σε «ομόφυλους και οικείους»; Επρεπε να δοθεί μια αναλυτική απάντηση όχι με ατεκμηρίωτες και συμπυγμένες συνταγές.

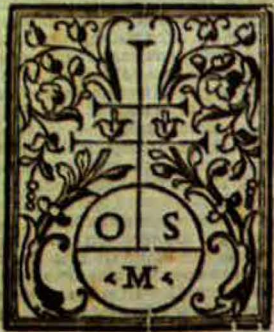
Ο Γεμιστός, παρατηρώντας και προβληματιζόμε-

Στόχος του δεν ήταν μόνο η Βελτίωση των οικονομικών του δεσποτάτου, αλλή και η κοινωνική δικαιοσύνη

νος και γνωρίζοντας ότι ολόκληρο σχεδόν το εξαγωγικό εμπόριο του βυζαντινού κράτους και του βυζαντινού Μορέως, στην ολότητά του, βρισκότανε στα χέρια κυρίως των Βενετών και δευτερευόντως των Γενοβέζων και των Ραγούζαίων και ότι η οικονομική κατάσταση χειροτέρευε ακόμη, γιατί τα κυκλοφορούντα στις συναλλαγές νομίσματα των ιταλικών εμπορικών πόλεων ήταν νοθευμένα και κίβδηλα («πονηρά χαλκεία», «ευδιάφθορα», όπως τα αποκαλεί), συνέταξε αυτοβούλως δύο «Υπομνήματα», τα οποία δεν τα εδημοσίευσε, όπως μπορούσε να το κάνει συντάσσοντας και μοιράζοντας αντιγραφα σε πολλούς, και κυρίως σε αγρότες, αλλά τα υπέβαλε το ένα στο «δεσπότη του Μορέως», τον πρίγκιπα **Θεόδωρο Β΄ Παλαιολόγο** (1407-1443) και το άλλο στον αδελφό του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο μεταξύ των ετών 1415 και 1423. Ο τρόπος αυτός υποβολής με οδήγησε λόγω της υπηρε-

S. Tho. super Ethica.

Sancti Doctoris Thome Aquinatis in Decem
Libros Ethicorum Aristotelis profundissima Comenta-
ria cum triplici Tertius translatione. Antiqua. vs. L. co-
nardi Bretoni. necnon Joannis Argyropoli suis lo-
cis inserta. Nouissime post omnes impressio-
nes vbiq; locorum excussis. collatis mul-
tis exemplaribus per domini Fra-
ncisci Paulinum de Luca ordi-
nis Praedicatorum ad amul-
tum recognita. et erro-
ribus pluribus quos
millibus ex-
purgata.

M D

XXXI

Εργο του Ιωάννη
Αργυρόπουλου

σιακής εξάρτησης και των σιωνών φιλικών σχέσε-
ων με τους Παλαιολόγους να ονομάσω τα «Υπο-
μνήματα» υπηρεσιακά.

Ο Γεμιστός δεν ήταν τότε επαναστάτης, ίσως ούτε και μετά, δεν απέβλεπε στην ανατροπή του κοινο-
νικού καθεστώτος, έστω εξ άνωθεν –ο Πλάτων γρά-
φει ότι και ο «πλούτος» όχι μόνο η «πενία» επανα-
στατεί– αλλά εισηγούμενος όχι «αήθεις γνώμας έ-
ξω από εκείνες που ίσχυαν», όπως γράφει ο ίδιος,
επεδίωκε «τα καθεστώτα κινείν και επανορθού-
σθαι», να τα βγάλει δηλαδή από το τέλμα, να τα α-
νακαινίσει και διορθώσει. Ήταν λοιπόν μεταρρυθ-
μιστής, αφού ετόλμησε «όχι γράφοντας άτοπα» –ά-
ρα τον ενδιέφερε να μην κακοχαρακτηρισθεί η
τόλμη του– να διατυπώσει τη γνώμη του και να
προτείνει αλλαγές ριζικές και νέες λύσεις, ένας ό-
μως ρεφορμιστής που είχε πλήρη γνώση της βυ-
ζαντινωμαϊκής νομοθεσίας, σε όλη τη διαδρομή
της, και από την οποία πολλά ενεπνέετο στη δια-
τύπωση των προτάσεών του, σε πολλές από τις ο-
ποίες υποκρύπτονται παλαιότεροι βυζαντινοί θε-
σμοί και αιτήματα επιφανών και ισχυρών προσω-
πικοτήτων και σοφών του Βυζαντίου. Είναι λοιπόν
αμφίβολο αν δικαιολογείται πλήρως ο χαρακτηρι-

Τα φορολογικά μέτρα που πρότεινε είναι αυτά
ακριβώς που διατύπωσε, το 1776,
ο Αγγλος οικονομολόγος Ανταμ Σμιθ

σμός του ως επικίνδυνου επαναστάτη και πρόιμου
«κοινωνιστή»–σοσιαλιστή, γιατί οι περισσότερες
προτάσεις του υπεβλήθησαν λόγω του επικρεμάμε-
νου κινδύνου κατά του έθνους. Και η ιδέα της ελ-
ληνικής εθνότητας προβάλλεται έντονα από τον
φιλοπάτριδα Γεμιστό, εμπνεόμενο ίσως και από τις
ιδέες και τη δράση του αυτοκράτορα Νικαίας Ιωάν-
νου Γ' του Βατάτζη (1222-1254).

Γι' αυτόν κάθε ουσιαστική παρέμβαση στα οι-
κονομικά μιας χώρας επηρεάζει αναγκαστι-
κά και την κοινωνική δομή αυτής, αλλά και
αποκαθιστά ή ανατρέπει την υπάρχουσα ή
μη κοινωνική ισότητα. Εξάλλου οποιαδή-
ποτε οικονομική πράξη και δραστηριότητα και ε-
νός μόνο ατόμου έχει ανταπόκριση και στη συνολι-
κή κοινωνική οικονομία. Τα δύο αυτά διδάγματα
μπορούμε αναμφισβήτητα να αντλήσουμε από τις
προτάσεις του Γεμιστού, και εκείνος ο Έλληνας οι-
κονομολόγος και δημοσιονόμος που τα αγνοεί ή
που πιστεύει ότι τα έδίδαξαν οι νεότεροι ξένοι οι-
κονομολόγοι –με τις ομολογουμένως εμπερίστατες
αναλύσεις τους– και επικίνδυνος είναι και αδικεί
τις επιστημονικές κατακτήσεις του έθνους μας. Με
δημοσιονομικά μέτρα μπορούν να απελευθερω-
θούν ή να αποδυναμώσουν κοινωνικές δυνάμεις,
άλλες ενισχυόμενες και άλλες αδρανοποιούμενες.
Στόχοι λοιπόν του Γεμιστού ήταν όχι μόνο η βελ-
τίωση των οικονομικών του Δεσποτάτου του Μορέ-
ως και η ενίσχυση της άμυνάς του, αλλά και η κοι-
νωνική δικαιοσύνη, μια δικαιοσύνη που δεν είχε
σχέση με την υπάρχουσα κατάσταση των «προσκα-
θημένων», ένα είδος δουλοπαροίκων στα αγροτικά
κτήματα, που ανήκαν τα περισσότερα στους μεγά-
λους γαιοκτήμονες της αριστοκρατίας του «δεσπο-
τάτου», οι οποίοι δεν τα καλλιεργούσαν μόνοι τους
(«δεν ήσαν αυτοργχοί»), επιπλέον με τα προνόμια
που τους είχαν χορηγηθεί, μαζί με τα κτήματα σε
μερικούς, κατά μίμηση των θεσμών της φραγκο-
κρατίας, είχαν διορισθεί συγχρόνως «κεφαλαϊκεύ-
οντες», δηλαδή διοικητές της περιοχής των κτημά-
των τους και ως κρατικοί εκπρόσωποι ασκούσαν ό-
λα τα «δημοσιακά δίκαια», δηλαδή αστυνομικά και
στρατιωτικά καθήκοντα, καθώς και εισπράξεις πολ-
λών φόρων. Αυτή η εξάρτηση από τον ιδιοκτήτη
της γης, στην οποία βρισκόταν η αγροτική τάξη
και όλοι οι εργάτες γης, ήταν πολλαπλάσια, γιατί οι
μεγαλοκτηματίες με το εμπόριο που ασκούσαν συ-
νάμα και των προϊόντων των κτημάτων τους και άλ-
λων αγαθών, ελέγχανε ολόκληρη την οικονομική
ζωή στην περιοχή τους. Ο Γεμιστός γράφει ότι τους
«ελυμαινοντο» με ενδιάμεσους «πονηρούς υπηρέ-
τες». Για τα μέτρα όμως που θα ελαμβάνοντο, που
ήσαν μέτρα αποβλέποντα στην «ισότητα» και στον
περιορισμό της πλεονεξίας και των «επιβουλών

κατά των αλλοτριών πραγμάτων» και που δεν μπορούσαν ν' αγνοήσουν ούτε τη γενική τότε οικονομική κατάσταση ούτε την κοινωνική σύνθεση ούτε τις κρατούσες κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις, έπρεπε να «πειθούν» όλοι, και όσοι αρνιόντουσαν να συμμορφωθούν –«δεν είναι δυνατόν όλοι να πεισθούν», γράφει– θα υφίσταντο τις κυρώσεις του νόμου. Την «πειθώ» ως στόχο του πολιτικού λόγου για την οικειοθελή αποδοχή και έγκριση υπό του λαού κάθε κρατικού μέτρου, πιστεύω, πρώτος ο Γεμισιός συνέστησε.

Προτάσεις

Ίδου οι συγκεκριμένες προτάσεις του Γεμισιού, περιληπτικά και χωρίς τα διάφορα αιτιολογικά που παραθέτει διεκτραγωδώντας την κατάσταση:

Κατάργηση της απειρίας των φόρων που εβάρυναν τότε τους Βυζαντινούς πολίτες, και κυρίως τους γεωργούς, τους «κοινούς τροφείς» και «είλωτες», όπως τους ονομάζει, οι οποίοι φορολογούνταν πολλές φορές μέσα στον ίδιο χρόνο από πολλούς και διαφόρους «ενόχους», δηλαδή φορολόγους. Αντί όλων αυτών θα ίσχυε εφεξής ένας «ομαλός», «ελαφρός» και «λυσιτελής» φόρος, όσο το δυνατόν λιγότερα δουλικός, αφού παραδέχεται ότι κάθε είδος φόρου έχει δουλικό χαρακτήρα, και αυτός ο νέος γενικός φόρος θα ήταν «η ρητή των γιγνομένων μοίρα», δηλαδή ένα συγκεκριμένο ποσοστό της γεωργικής παραγωγής, το οποίο όμως, δυνάμενο εξίσου να επιβληθεί, θα εισεπράττειτο α) σε είδος, β) στην καταλληλότερη στιγμή της συγκομιδής και γ) ανάλογα προς την εκάστοτε δυνατότητα του κάθε

παραγωγού, ανάλογα δηλαδή προς τη λεγόμενη σήμερα φοροδοτική ικανότητα («προς λόγον αει των δυνάμεων φερόντων εκάστων»). Αυτή την τελευταία κρατική δέσμευση απεδέχοντο προγενεστέρως ως στόχο και κανόνα, άσχετα αν δεν εφαρμόζονταν, τόσοι Ρωμαίοι και Βυζαντινοί αυτοκράτορες, και ο Δέκιος το 249 μ.Χ. και οι Ονώριος και Θεοδόσιος ο Μικρός το 408 μ.Χ. και ο Ιουστινιανός το 530 μ.Χ. και οι Ισαυροί Λέων και Κωνσταντίνος το 726 μ.Χ. με την επιτομή της «Εκλογής των νόμων» και ο Λέων ΣΤ' ο Σοφός στα «Βασιλικά» και τα «Τακτικά» του (886-912). Οι παραπάνω προϋποθέσεις συμπληρώνονται και με άλλες δύο ουσιαστικές, που βασίζονται στον καθορισμό α) μιας μόνο εισπρακτικής υπηρεσίας και όχι πλήθους επιστατών με διαφορετική εξάρτηση που προέβαιναν σε «απνεις και αλόγους εισπράξεις» και β) μιας ενιαίας φορολογίας σε χρήμα, δίκαιης, αρκετής να ικανοποιήσει τις κρατικές ανάγκες, αλλά πολύ ελαφριάς («κουφοτάτης»), για να μπορούν να την υφίστανται οι φορολογούμενοι. Αυτές οι προϋποθέσεις, που έθεσε ο Γεμισιός, καλύπτουν και είναι ακριβώς οι τέσσερις κανόνες επιβολής της φορολογίας στα σύγχρονα κράτη, που διέτυπωσε το

Η καλλιέργεια των γαιών είτε συνεφωνείτο ελεύθερα μεταξύ ιδιοκτήτη και αγρότη είτε περιήρχετο στον δεύτερο, βάσει του εμφυτευτικού δικαίου. Μικρογραφία γεωργικών εργασιών από Ευαγγέλιο του 11ου αιώνα (Εθνική Βιβλιοθήκη, Παρίσι)

Τόνισε και την ανάγκη περιορισμού των κρατικών δαπανών για να περισσεύουν πόροι και για την άμυνα της χώρας

1776 ο Αγγλος οικονομολόγος της κλασικής κοινωνικής οικονομικής **Ανταμ Σμιθ** (1723-1790), που 1-σχύουν και σήμερα, τουλάχιστον θεωρητικά μερικώς για κάποια κράτη, και εφαρμόστηκαν και στην Ελλάδα το 1955 με το νόμο της φορολογίας εισοδήματος. Το ποσοστό σε είδος, που πρότεινε ο Γεμιστός, ορίζεται στο ένα τρίτο της όλης παραγωγής, ενώ άλλο ένα τρίτο, γράφει, θα έμενε στον παραγωγό-γεωργό και το υπόλοιπο ένα τρίτο στον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής της γης, που ονομάζει «τέλη», ταυτιζόμενα με το «κεφάλαιο» της νεότερης Πολιτικής Οικονομίας. Εάν επομένως ο γεωργός ήταν όχι μόνον καλλιεργητής αλλά και ιδιοκτήτης του κτήματος, θα κρατούσε τα 2/3 της παραγωγής. Τα αυτά βεβαίως θα ίσχυαν και για τους λίγους κτηνοτρόφους που τότε υπήρχαν.

Η εξάρτηση των περισσότερων κρατικών εσόδων εκ της γεωργικής παραγωγής («ο πολύς λεώς» ήσαν γεωργοί) οδήγησε τον Γεμιστό στην αναγκαστική αντιμετώπιση του προβλήματος της αύξησης της παραγωγής και συνεπώς στην ένταση και επέκταση της καλλιέργειας και σε όσα κτήματα έμεναν ακαλλιεργήτα, για τα οποία έφθασε στο σημείο, κρη-

Για τα μοναστήρια πρότεινε να καρπούνται την περιουσία τους, να μη φορολογούνται, αλλά να μην παίρνουν ενίσχυση από το Δημόσιο

σιμοποιώντας και θεωρητικές απόψεις, να εισηγηθεί την αφαίρεση του κτήματος, όταν ο ιδιοκτήτης δεν το καλλιεργούσε και έμενε χέρσο, το οποίο θα παρεχωρείτο σε άλλον, που θα γίνονταν κύριος και κάτοχος για όσο διάστημα θα το καλλιεργούσε (ιδιοκτησία υπό αίρεση). Οι προτάσεις αυτές δεν ήταν αποτέλεσμα μιας αυθαιρέτης και επαναστατικής εντελώς σκέψης κατά της «ιερότητας» της ιδιοκτησίας, αλλά ήταν σύμφωνες με παλαιότερες διατάξεις του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου, που είχαν σχέση με τα «έρημα κτήματα» και το εμφυτευτικό δικαίο, κατά το οποίο και κτήματα της Εκκλησίας πα-

Το παλάτι των δεσποτών του Μυστρά όπως σώζεται σήμερα (κάτω) και σε ζωγραφική αναπαράσταση (απάναντι σελίδα)

ρεχορούντο πρόσκαιρα ή στο διηνεκές. Είσι ο ιδιοκτήτης ακαλλιεργήτης γης ή θα έσπευδε να την καλλιεργήσει ο ίδιος ή με γεωργούς, ερχόμενος σε ελεύθερη συμφωνία, ή θα την εστερείτο βάσει του εμφυτευτικού δικαίου για όσο χρονικό διάστημα θα εκαλλιεργείτο από γεωργούς που θα μπορούσαν και θα ήθελαν και όσο μόνο μπορούσαν. Για να επιευχθεί όμως τούτο, εισηγήθηκε την απελευθέρωση των «προσκαθημένων» γεωργών, οι οποίοι έτσι θα είχαν το δικαίωμα να μετακινήθουν ελεύθερα σε όποια περιοχή του δεσποτάτου ήθελαν να εργασθούν και με όποιο τρόπο επέλεξαν οι ίδιοι.

Εισηγήθηκε επίσης, πρώτος αυτός στην Ιστορία, και δυο άλλα σημαντικά μέτρα: α) την κατάργηση των αγγαρειών, που ήταν μια μορφή βαριάς φορολογίας, την οποία υφιστανότο οι άνθρωποι ταλαιπωρούμενοι όλο το χρόνο και όχι τα «χρήματα» (πράγματα), β) τη συγκρότηση για την άμυνα και την ασφάλεια της χώρας εθνικού στρατού 6.000 ανδρών εξ εντοπίων, και όχι ξένων μισθοφόρων όπως ίσχυε τότε, ανδρών όμως «οικοσίων», δηλαδή τρεφομένων εξ ιδίων, από το σπίτι τους, οι οποίοι όμως θα απηλλάσσοντο και αυτοί προσωπικά και οι οικογένειές τους από κάθε φορολογία. Γι' αυτούς όμως, όπως και για όλους τους δημοσίους υπαλλήλους («άρχοντες») προβάλλει την αρχή «του ασυμβίβαστου»,

ζονται ότι φιλοσοφούν», υποκρίνονται δηλαδή ότι ασχολούνται με τα φιλοσοφικά διδάγματα του χριστιανισμού και του μοναχισμού και ότι δήθεν τα εφαρμόζουν, παραδέχεται ότι ήταν όσιο και άρμοζε στο μοναχικό σχήμα να μην πληρώνουν φόρους και να καρπώνονται την περιουσία τους χωρίς να φορολογούνται, αιελώς, αλλά να μην παίρνουν καμιά ενίσχυση από το Δημόσιο, γιατί τίποτα δεν προσέφεραν στο κράτος για την ασφάλειά του, κατ' αντίθεση προς τους ιερείς (μόνο τους «δημοσιακούς» - ενοριακούς, ή και μοναστηριακούς;), για τους οποίους δέχεται ότι προσφέρουν υπηρεσίες στο λαό βοηθώντας στην έκφραση της πίστεώς του και στη λατρεία του Θεού. Επειδή φαίνεται υπήρχαν απαιτήσεις εκ μέρους των μονών, ο Γεμιστός χρησιμοποιεί αυστηρές εκφράσεις, γράφοντας ότι «βλάπτουν τα κοινά», «καρπώνονται τα μη προσήκοντα» μη εντρεπόμενοι, οι αξιώσεις τους δεν είναι δικαίες, αλλά ασεβείς και ανόσιες, γιατί αποστερούν, υπό το πρόσχημα της αρετής, τους υπέρ της κοινής ασφάλειας μισθούς. Δεν επρότεινε ο Γεμιστός τη δήμευση της μοναστηριακής περιουσίας ή τη φορολόγησή της, που θα συνέτειναν πράγματι στην οικο-

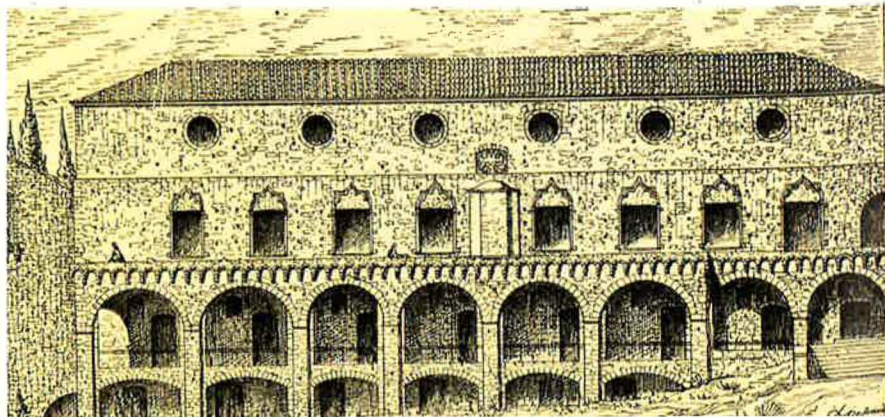
Υποτιμημένο νόμισμα του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, από το οποίο ο αυτοκράτορας αφείρεσε ένα καράτι χρυσού για να αυξήσει τα έσοδα του κράτους (Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα)

Ήταν ο πρώτος που πρότεινε να χρησιμοποιούνται κατάδικοι και όχι στρατευμένοι σε κρατικά οχυρωματικά έργα

νομική αποδυνάμωση του μοναχισμού, όπως εσφαλμένα δέχεται ο επιφανής Αυστριακός βυζαντινολόγος **H. Hunger**, αλλά τη μη περαιτέρω ενίσχυσή του, ώστε κάθε περίσσειμα να διατίθεται αποκλειστικά για την αμυντική θωράκιση της χώρας που κινδύνευε. Δεδομένου ότι κυρίαρχο κριτήριο στη σκέψη του Γεμιστού ήταν «η λυσιτέλεια» της πολιτείας, εισηγήθηκε ακόμη για τον περιορισμό των κρατικών δαπανών, αντί άλλης απάνθρωπης και «βαρβαρικής» τιμωρίας, όπως της αποκοπής των άκρων των ποινικά τιμωρουμένων, που τότε επεβάλλετο, τη χρησιμοποίηση των καταδικών σε ▶

δηλαδή θα απηγορεύετο η άσκηση παραλλήλως οιουδήποτε «διακονικού επιτηδεύματος», δηλαδή μεταπρατικού επαγγέλματος («εμπόρου ή καπήλου»), όπως τότε συνέβαινε βλέποντας εμπόρους να έχουν παραλλήλως κρατικό αξίωμα. Ο Γεμιστός πλατωνίζων εδώ τονίζει επιγραμματικά: «Τα εαυτού πράττειν έκαστος».

Ο Γεμιστός όμως ετόνισε και την ανάγκη περιορισμού των κρατικών δαπανών με αιματηρές οικονομίες, θέτοντας τον κανόνα της πραγματοποίησης εξόδων μόνον εφόσον ήσαν αναγκαία στη λειτουργία του κράτους («τα προσήκοντα»), για να υπάρχουν περισσεύματα διατιθέμενα αποκλειστικά στην άμυνα της χώρας («υπέρ της κοινής ασφαλείας», μη «άλλοσέ πη εξαναλούμενα»). Αυτός ο στόχος οδήγησε σε δυο παράλληλες προτάσεις, πρώτα να υποδείξει την ανάγκη του περιορισμού της πολυτελούς διαβίωσης και του βασιλέως και των αρχόντων και των πολιτών και της αποφυγής χρησιμοποίησης εισαγομένων από τη Δύση και το «Ατλαντικό πέλαγος» ξένων ενδυμάτων, και δεύτερα να ζητήσει τον περιορισμό και την κατάργηση των φορολογικών απαλλαγών, που είχαν δοθεί στους άρχοντες και τους ξένους και τις ιερές μονές. Για τις τελευταίες, και-τοι δεν διέκειτο ευμενώς προς τους τότε μοναχούς, για τους οποίους πίστευε ότι άλλοι με τον τρόπο της ζωής τους «κατασκευάζουν κηφινώδη έξιν», συνήθειες για τεμπέλικη ζωή, και άλλοι «ισχυρί-

κρατικά οχυρωματικά έργα, όπως π.χ. στο «διατείχισμα του Ισθμού», για τα οποία εταλαιπωρούντο οι στρατευμένοι και επεβαρύνοντο οι φορολογούμενοι με έξοδα, υψονώνοντας προφανώς τον ειδικό φόρο που είχε γι' αυτό επιβληθεί, το λεγόμενο «φλωριατικό» για την οχύρωση του Εξαμιλίου (Κορινθίας), το οποίο όμως κατεστράφη υπό των Τούρκων, όταν ούτοι εισέβαλαν στην Πελοπόννησο το 1423.

Τελικά

Αυτά ήταν συνολικά τα μέτρα που ετόλμισε να εισηγηθεί ο Γεμιστός ως «οικείος» του βασιλικού οίκου των Παλαιολόγων, τα οποία ο ίδιος χαρακτηρίζει «ήκιστα δυσχερή και χαλεπά», ελάχιστα δύσκολα και οκληρά, γιατί πράγματι ήταν ρεαλιστικά και μπορούσαν να εφαρμοστούν για την «κοινή σωτηρία», όπως ο ίδιος επανελάμβανε. Η προαίρεση με

αυτά απελευθέρωση του πιο δυναμικού και πολυπληθέστερου τμήματος του λαού, των αγροτών, και η ισχυροποίηση με τις δημοσιονομικές γενικά μεταρρυθμίσεις και της οικονομίας και του εθνικού μειώπου, θα ανέβαλλαν ίσως για πολύ χρόνο ή και θα εματαιώναν την πτώση του βυζαντινού Ελληνισμού. Θα ήταν πάντως μια μεταρρύθμιση εκ των άνω που θα είχε επιβληθεί με το ειλικρινές δικαιολογητικό της ύπαρξης πραγματικά θανάσιμου εθνικού κινδύνου και που θα εγγράφεται στην Ιστορία με χρυσά γράμματα σαν ενιολή και υπόδειξη. Αιχώς δεν εισακούστηκε, όπως δεν εισακούονται όσοι προηγούνται της εποχής τους και όταν δεν υπάρχουν δυναμικοί ηγέτες ικανοί να μετατρέψουν τον ρουτ της Ιστορίας.

Ο Γεμιστός αναδείχθηκε ένας τολμηρός και άριστος δημοσιονόμος, που πρέπει να τον ζηλεύουν οι πιο άξιοι σημερινοί οικονομολόγοι, γνώστης σε βάθος των προβλημάτων της κοινωνίας που ζούσε, ένας «σεβαστός δημοσιολόγος», κατά το χαρακτηρισμό του μεγάλου ιστορικού **Κων. Παπαρρηγόπουλου**, στον οποίο κυριαρχούσαν ελληνοβυζαντινά νομικά και πολιτι-

Δημιουργία εθνικού και όχι μισθοφορικού στρατού πρότεινε ο Πλήθων. Παράσταση Σλάβου πολεμιστή

στικά πρότυπα, που ενεπνέετο όχι μόνο από τον Πλάτωνα, αλλά και τον Αριστοτέλη, τη βυζαντινή νομοθεσία και τα βυζαντινά «Τακτικά». Το έργο του, ικανοποιητικό σε έκταση και σοφό σε περιεχόμενο, που ετάραξε τα νερά και προβληματίσει και προβληματίζει κάθε διανοητή, ήταν επόμενο να προκαλέσει κατά τους παλαιότερους μάλιστα αιώνες φοβερές αντιπάθειες. Δεν παύει όμως να ήταν ο ίδιος ένας ενάρετος και σοφός δάσκαλος, που οδήγησε τους εκλεκτούς μαθητές του στα υψηλά νοήματα της αρχαίας φιλοσοφίας και της ελεύθερης σκέψης και ανεγνωρίσθη «μεγάλη δόξα όλης της Ελλάδας». Υπήρξε συνάμα ο πρώτος που έγραψε για ελληνική γλώσσα και «πάτριο παιδεία», ελληνική. ■

Οι κοινωνικές αντιλήψεις του Πλήθωνος

Ο **Του ΧΡΗΣΤΟΥ Π. ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ**
διδάκτορας Οικονομικών Επιστημών
Πανεπιστημίου Φρανκφούρτης

Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων (1355-26. VI. 1452) γνωστός ως «θεωρητικός φιλόσοφος του Νεοπλατωνισμού»¹, ως ελληνοκεντρικός και προοδευτικός φιλόσοφος² και ως κύριος συντελεστής του νεοπλατωνικού κινήματος στη Λύση³, έχει κύριο μέλημά του την οργάνωση της πολιτείας με ορισμένη ιδεολογία και δομή.

Ο φιλόσοφος του Μυστρά ζει σε μια εποχή που αποδεδειγμένα αποτελεί μια από τις κρίσιμότερες φάσεις της βυζαντινής Ιστορίας, η οποία σφραγίζεται από μια περιεργή αντινομία. Το βυζαντινό κράτος είναι εδαφικά περιορισμένο, με ανεπαρκή και αναποτελεσματική δημόσια διοίκηση και με μία οικονομία που συνεχώς φθίνει συνοδευόμενη από δημοσιονομική και νομισματική κρίση. Η μη δίκαιη κατανομή του πλούτου με τη συγκέντρωσή του στα χέρια λίγων προνομιούχων, ατόμων και θεσμών (μονές), εξοπλισμένων με φορολογικές απαλλαγές, υποβαθμίζει την παραγωγικότητα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού και καθιστά βαρύτερη τη φορολογία των μη προνομιούχων, οξύνοντας την κοινωνική αδικία. Η κοινωνικο-οικονομική κρίση διαπλέκεται με πνευματικές συγκρούσεις -αρσενιανόν σχήμα (13ος αι.), η νουχαστική έρις (14ος αι.) και το ενωπικό πρόβλημα (15ος αι.)- δείγμα ακμής και ρωμαλεότητας, ενώ παράλληλα σημειώνε-

αγέννητος και των «άλλων απάντων πατήρ τε και δημιουργός πρεσβύτερος». ¹¹ Ο Ζεός, ως η πρώτη αρχή, ως το καθεαυτό ον, το «αυτόεν» ή ο «αυτοών» και ο «αυτοαγαθός» ¹² είναι επέκεινα ουσίας και ως εκ τούτου δεν μπορεί να προσδιορισθεί κατά την ουσία, τα προσόντα, την ενέργεια ή τη δύναμη. ¹³

Η δεύτερη ουσία ή υπόσταση, ο «εκ πάντων τε και παντοίων ειδών και των ων» συνιστάμενος νους, περιλαμβάνει τα ιδανικά πρότυπα ή παραδείγματα των επιμέρους όντων, συλλογικά ή ατομικά, ¹⁴ καθώς και τις δημιουργικές αιτίες. Του νοητικού κόσμου προΐσται ο μεγαλύτερος και κραταιότερος, ο πρεσβύτερος και δεύτερος θεός, ο υιός του Δία, ο Ποσειδών. Ο Ποσειδών αποτελεί την άμεση δημιουργική αιτία, καταλαμβάνοντας έτσι τη θέση μεταξύ του υπέριατου Διός και του δημιουργήματος. ¹⁵

Ο άνθρωπος εντάσσεται στο τρίτο μέρος της κοσμολογικής ιεραρχίας του Πλήθωνος. Η επίτευξη της πραγματικής ευδαιμονίας εξαρτάται από (α) την εσωτερική ικανότητα του ανθρώπου να ενεργεί ελεύθερα, (β) την ικανότητά του να βρίσκεται σε επαφή με το θείο (μίμηση του θείου και την επικοινωνία μετ' αυτού) και (γ) την επικοινωνία του με τους συνανθρώπους του, καθώς και από τη δομή και τη λειτουργία της πολιτείας. ¹⁶

Ο Πλήθων αποδέχεται τον αριστοτέλειο ορισμό του ανθρώπου ως «φύσει κοινωνικού και πολιτικού ζώου» ¹⁷ και από τη γέννησή του ενιάσσεται σε μια ορθολογικά οργανωμένη κοινότητα. Κατά συνέπεια βρίσκεται σε μια αναπόφευκτη σχέση με τους άλλους ανθρώπους. Η οργανωμένη και ορθολογικά δομημένη πολιτεία καθορίζει την πολιτική και κοινωνική φύση του ανθρώπου, το χαρακτήρα και τη συμπεριφορά του.

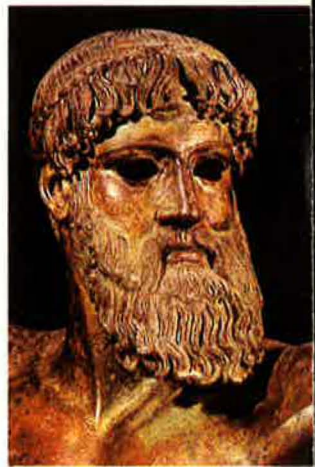
Για την ανάπτυξη, τελείωση και ευδαιμονία του ατόμου ως κοινωνικού όντος που ταυτίζεται με την ύπαρξη της «σπουδαιίας» πολιτείας, ο Πλήθων προτείνει συγκεκριμένα μέτρα κοινωνικής πολιτικής.

Προτάσεις κοινωνικής πολιτικής

α) Πρόκριση της μοναρχίας ως του καλύτερου και ασφαλέστερου πολιτεύματος ¹⁸ σε σύγκριση με τα άλλα δύο, την ολιγαρχία και τη δημοκρατία, με την παράλληλη συγκρότηση συμβουλίου ¹⁹. Οδηγός γι' αυτό τον ορισμό του υπό περιορισμό μοναρχικού πολιτεύματος είναι η βασιλική μοναρχία και «πολιτική τέχνη» του Πλάτωνος (Πολιτικός 267c-268c), καθώς και η λακωνική πολιτεία χωρίς, όμως, την υπερβολική σκληραγωγία. ²⁰

β) Καταμερισμός της εργασίας αναλόγως των φυσικών προδιαθέσεων και κλίσεων καθενός. Σε κάθε άτομο πρέπει να δοθεί η ευκαιρία να ενεργεί σύμφωνα με τις φυσικές του προδιαθέσεις και ικανότητες μέσα στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα. Κά-

Αποψη της Μονεμβασίας που καταλήφθηκε το 1248 από τον Γουλιέλμο Βιλεαρδουίνο και ξαναπαράδόθηκε στους Βυζαντινούς το 1259 μετά τη νίκη του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου

Ο Ζεός και ο Ποσειδών αποτελούν την κορυφή της πυραμίδας του πληθωνικού συστήματος

ται αναγέννηση των γραμμάτων και θεολογική-πνευματική άνθηση ⁴.

Ο πολυϊστορ του Μυστρά με τολμηρή οξυδέρκεια διεισδύει στον πυρήνα των προβλημάτων και καταστρώνει συστηματικά σχέδια για την αντιμετώπιση της απειλής. Συσχετίζει τον εξωτερικό κίνδυνο με την εσωτερική κακοπολιτεία ⁵, την οποία έχει να εξαλείψει ως την κυριότερη αιτία όλων των κακών.

Προς αντιμετώπιση των «κακώς έχόντων» και επίτευξη του «ευδαιμόνως ζην» ο λόγιος του Μυστρά εισηγείται σειρά συγκεκριμένων και εξειδικευμένων μέτρων για την κοινωνικοπολιτική αναμόρφωση, οικονομική ανασύνταξη και εσωτερική οργάνωση της πολιτείας, η υλοποίηση των οποίων θα οδηγήσει στη δημιουργία της «σπουδαιίας» και «σπουδαιότητας» πολιτείας.

Η ιεράρχηση του ατόμου στο πληθωνικό σύστημα

Η «σπουδαία» και «σπουδαιότητα» πολιτεία ⁶, στην οποία υφίσταται η πραγματική ευδαιμονία ⁷ και για την οποία όλοι αγωνίζονται ⁸, επιτυγχάνεται μόνο με την ύπαρξη της αρετής ⁹. Από την αρετή θα εμπνέεται τόσο η νομοθεσία, η οργάνωση και η λειτουργία της πολιτείας όσο και η «πολιτεία» των πολιτών και αρχόντων. Η ύπαρξη της αρετής δεν αποσκοπεί μόνο στην εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας της πολιτείας, αλλά, παράλληλα, είναι ένα μέσο που οδηγεί στον Θεό ¹⁰.

Σύμφωνα με το πληθωνικό σύστημα, όπως αυτό περιγράφεται στο έργο «Νόμων συγγραφή», ολόκληρο το σύμπαν απορρέει κατά φθίνουσα τάξη από τον παμμέγιστο Βασιλέα, τον Δία, ο οποίος είναι

θε άνθρωπος είναι προικισμένος με ιδιαίτερες ικανότητες και ιδιότητες από το υπέριστον Ον, σύμφωνα με τις οποίες θα πρέπει να ενιαχθεί μέσα στην κοινωνικοπολιτική ιεραρχία²¹. Κατά το χαρακτηριστικό παράδειγμα του Πλήθωνος, όπως δεν χρησιμοποιούμε τους όνους για να επιτελούν τα έργα των γενναίων ιππων ούτε τους γενναίους ιππούς για να επιτελούν τα έργα των όνων, έτσι και οι άρχοντες δεν πρέπει να επιτελούν το έργο της τάξεως των «καπῆλων» και των «διακόνων».²²

Ο καταμερισμός της εργασίας προβάλλεται ως υλοποίηση της δικαιοσύνης. Η επιτυχής εφαρμογή του θα συντελέσει τόσο στη βελτίωση της πολιτείας όσο και στην επίτευξη της ευδαιμονίας.

γ) Η υλοποίηση του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας θα επιτευχθεί με τη θέσπιση νόμων από

Ο Πλήθωνας πίστευε ότι η επιτυχής εφαρμογή του καταμερισμού της εργασίας συντελεί στην επίτευξη της ευδαιμονίας

τις κυβερνητικές αρχές προς όφελος των πολιτών.

δ) Απόρροια του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας είναι η διάκριση του πληθυσμού σε τρία γένη με κριτήριο την εκτελούμενη εργασία.²³ Το «αρχικόν φύλον» (γένος) αποτελείται από το βασιλέα, τους δημοσίους λειτουργούς, δικαστές και στρατιωτικούς. Το «διακονικόν φύλον» (γένος) αποτελεί το δεύτερο μέρος των κατοίκων της πολιτείας και διακρίνεται στο «δημιουργικόν», «εμπορικόν» και «καπηλικόν». Στο γένος αυτό εντάσσονται όσοι ασχολούνται με τις κατασκευές, το εμπόριο και τις συναλλαγές. Πρόκειται για την κατηγορία εκείνη των εργαζομένων η οποία ασχολείται στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας. Η προσφορά του «διακονικού γένους» κρίνεται σημαντική, γιατί συμβάλλει στην οικονομική επικαταλλαγή, την προώθηση των οικονομικών σχεδίων ανάμεσα στους πολίτες, αλλά και μεταξύ των πολιτειών. Το «αυτουργικόν γένος ή φύλον» της πολιτείας απαρτίζεται από τους «νομείς» και «γεωργούς», απ' όλους εκείνους, δηλαδή, που ασχολούνται στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας. Το γένος αυτό αποτελεί το πολυπληθέστερο, σημαντικότερο και αναγκαιότερο τμήμα του πληθυσμού, γιατί από τα μέλη του γένους αυτού εξαρτάται η αυτοδύναμη ανάπτυξη της οικονομίας και η αύξηση του εθνικού εισοδήματος του δεσποτάτου.

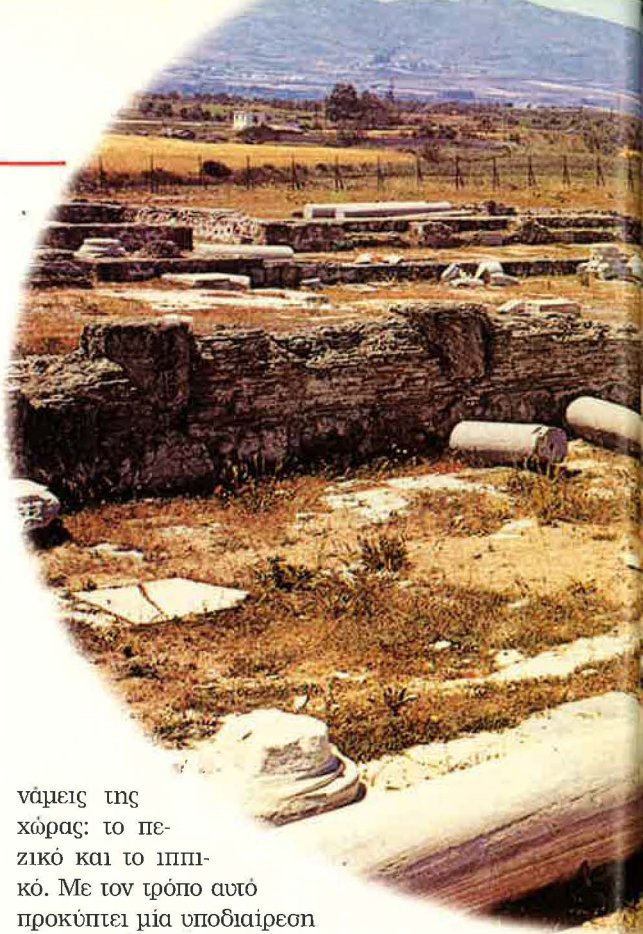
Ένα πρόσθετο χαρακτηριστικό γνώρισμα του γένους είναι ότι από τα μέλη του πρέπει να προέρχονται τα άτομα που κατατάσσονται στις ένοπλες δυν-

νάμεις της χώρας: το πεζικό και το ιππικό. Με τον τρόπο αυτό προκύπτει μία υποδιαίρεση του αυτουργικού γένους: σε στρατιώτες και σε καθαυτό αυτουργούς: οι τελευταίοι μάλιστα εκτός από τη δική τους συντήρηση οφείλουν να συντηρούν τους στρατιώτες και τις οικογένειές τους.

Η διάκριση των πολιτών σε τρία γένη επιτρέπει την αρμονική λειτουργία της πολιτείας, η οποία επιτυγχάνεται επιπρόσθετα με τη διάκριση των «αυτουργών» σε «στρατευόμενους» και «εισφέροντας».

Η διάκριση μεταξύ «στρατευομένων» και «εισφερόντων» είναι στη σύλληψή της επαναστατική, γιατί εισηγείται ένα μέτρο, το οποίο φαίνεται για την εποχή του ως εντελώς νέο, αφού μέχρι των ημερών του ίσχυε η αρχή αυτοί οι άνθρωποι να στρατεύονται και οι εργαζόμενοι να φορολογούνται. Με την πρόταση που εισηγείται συνδέει αναπόσπαστα τον καταμερισμό της εργασίας με τις ικανότητες κάθε πολίτη: απόρροια του συγκεκριμένου αυτού καταμερισμού της εργασίας είναι η βελτίωση της θέσεως των στρατευομένων, η καλύτερη αμυντική θωράκιση της χώρας, αλλά παράλληλα και η αιρόσκοπητη πραγματοποίηση εισπράξεων και ύπαρξη εσόδων για τη χρηματοδότηση των αμυντικών δαπανών.

Ο Γεμιστός δεν καθορίζει με ποιον τρόπο θα γίνει ο διαχωρισμός των γενών και η ένταξη των κατοίκων σε κάθε γένος. Τούτο είναι έργο και αρμοδιότητα των αρχόντων. Κριτήριο ασφαλές για τον άρχοντα είναι η σωματική ρώμη και οποιαδήποτε άλλη ικανότητα κάθε πολίτη. Ως «αναγκαιότατον» θεωρεί ο Πλήθων την ύπαρξη των γενών, δηλαδή το διαχωρισμό της απασχολήσεως κάθε πολίτη, γιατί, έχοντας καθένας

συγκεκριμένα καθήκοντα, θα είναι σε θέση να αφοσιωθεί σ' αυτά ανενόχλητα και ν' αποδώσει το καλύτερο δυνατό.²⁴

Στη διάκριση του πληθυσμού απουσιάζει η στεγανότητα των γενών και είναι δυνατή η κινήσιμότητα από γένος σε γένος.

ε) Το καθεστώς ιδιοκτησίας. Η γη της πολιτείας είναι ελεύθερο αγαθό και προτείνεται με επιφύλαξη πως θα πρέπει να είναι εφικτή στον καθένα που επιθυμεί να την εκμεταλλευτεί, και μάλιστα να κατέχει τόσο έκταση όση μπορεί να καλλιεργεί.²⁵ Προτείνεται, κατά συνέπεια, κοινοχρησία της γης, και από άποψη κοινωνικής δικαιοσύνης εισάγεται η ισότητα ευκαιρίας σε όλους τους κατοίκους για την τέλεση της ζωής τους χωρίς περιορισμούς γεννήσεων, προϋπαρχουσες προικούς, περιουσίας ή κληρονομιάς. Στο σύστημα αυτό παραχωρεί στον οποιονδήποτε το δικαίωμα της σποράς, ανοικοδομήσεως και εμψυτεύσεως με τη μοναδική προϋπόθεση ότι για να θεωρείται ιδιοκτήτης της γης όφειλε να μην την παραμελεί, αλλά να την καλλιεργεί ο ίδιος. Όταν αυτός εγκατέλειπε όλα αυτά, κάθε άλλος είχε το δικαίωμα να τα καταλάβει για καλλιέργεια και κατοικία. Με την πρότασή του αυτή ο Γεμιστός στρεφόταν κατά της μεγάλης αγροτικής ιδιοκτησίας και ταυτόχρονα αποσκοπούσε στην περιφρούρηση της οικονομικής αυτάρκειας του Ελληνισμού.

στ) Μεταρρύθμιση του συστήματος των ποινών με στόχο την όσο το δυνατόν καλύτερη εκμετάλλευση της εργατικής δυνάμεως των καταδικασθέντων.²⁶

Οι προτάσεις του αυτές κοινωνικής πολιτικής, πλαισιωμένες από μία σειρά μέτρων που αφορούν το νόμισμα, το φορολογικό σύστημα, το διεθνές εμπόριο, είναι δυνατόν να οδηγήσουν στη δημιουργία

για της «σπουδαίας» πολιτείας και στην επίτευξη της ευδαιμονίας των πολιτών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ

Η βιβλιογραφία για τον Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα είναι εντυπωσιακά εκτενής. Ο G. Papacostas, *George Gemistos - Plethon: An overview of his life and thought with a comprehensive bibliography*. Harrisburg 1979, σσ.81-170, συντάξε την πρώτη συνολική βιβλιογραφία έργων του Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος, συμπεριλαμβάνοντας τόσο τις εκδόσεις και μεταφράσεις έργων του πολυίστορος του Μυστρά όσο και τη σχετική βιβλιογραφία γύρω από το έργο του.

Μεταγενέστεροι βιβλιογραφικοί οδηγοί είναι:

Χ. Π. Μπαλόγλου, «Βιβλιογραφία Γεωργίου Γεμιστού-Πλήθωνος 1980-1993», *Βυζαντινός Δόμος* 7 (1993-94), 157-163.

Χ.Π. Μπαλόγλου «Η εξέλιξη της βιβλιογραφίας για τον Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα κατά το διάστημα 1993-1999», *Βυζαντινός Δόμος* 10 (2000)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Fr. Masai, *Pléthon et le platonisme de Mistra, Les Belles Letters*, Paris, 1956, σ. 87
2. Α.Κ. Μπαριτζελιώτη, *Ο Ελληνοκεντρισμός και οι κοινωνικοπολιτικές ιδέες του Πλήθωνος*, Αθήνα 1989, σσ. 30-31
3. Α.Κ. Μπαριτζελιώτη, «Η ανιπαράθεση νεοτελικής επιστήμης και συντηρητισμού στον Βόρειο Ελληνισμό», *Παρνασσός* ΔΕ (1993), σελ. 104
4. Γ. Μεταλλινού «Ησυχαστές και Ζηλωτές. Πνευματική ακμή και κοινωνική κρίση στον Βυζαντινό 14ο αιώνα», *Τμηματικό Αφιέρωμα εις τον Μητροπολίτην Καισαριανής, Βύρωνος και Υμηττού Γεώργιον*. Αθήναι 1996, σσ. 282-307
5. Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τόμ. Γ, σ. 309, 4-7
6. Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια...*, ό.π., τόμ. Γ, σ. 130, 12-16
7. Γ. Γεμιστού *Νόμοι*, Βιβλίο Α'. Κεφ. Κ, σ. 16, έκδ. C. Alexander. Amsterdam 1858 (Paris 1966, 1982)
8. Γ. Γεμιστού «Περί ὧν Αριστοτέλης προς Πλάτωνα διαφέρεται» *Patrologia Graeca 160 (1865)* στ. 916B-929B Γεμιστού, *Νόμοι Βιβλίον Α'*, κεφ. γ σ. 42
9. Πλήθωνος, *Περί Αρετών*, σελ. 14-15, έκδ. Β. Tambun-Krasker. Athens 1987
10. Πλήθωνος, *Περί Αρετών Α* 1, 3-5, σελ. 1
11. Πλήθωνος, *Νόμων Συγγραφή*, μίθρ. Ελένης Στάμου, επιμ. Κων/νου Κούρου, Αθήνα: Ελευθέρη Σκέψης, 1977, σ. 262
12. Πλήθωνος, *Νόμων Συγγραφή*, ό.π., σ. 132, 150, 154, 168
13. Πλήθωνος, ό.π., σ. 303. Α.Κ. Μπαριτζελιώτης, *Ο Ελληνοκεντρισμός...*, ό.π., σ. 16.
14. Πλήθωνος, *Νόμων...*, ό.π., σ. 46
15. Γ. Γεμιστού «Περί ὧν Αριστοτέλης προς Πλάτωνα διαφέρεται», *PG*, τόμ. 160, 1865, στ. 917D
16. Α. Μπαριτζελιώτη, *Ο Ελληνοκεντρισμός...*, ό.π., σσ. 54-56
17. Αριστοτέλους, *Πολιτικά Α* 3, 1253 a2
18. Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τόμ. Δ', σ. 114, 2-3
19. Σπ. Λάμπρου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 118-119
20. Πλήθωνος, *Νόμοι*, Εισαγωγή σ. 2
21. Πρβ. Γ. Καββαδία, *Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος Η Σοσιαλιστική Πολιτεία*, Πιπιδός, Αθήνα 1987, σσ. 92-96
22. Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια...*, ό.π., τόμ. Δ', σ. 132, 7-12
23. Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια...*, ό.π., τόμ. Δ', σ. 119, 23-120, 14
24. Θ. Νικολάου, *Αι περί πολιτείας και δικαίου ιδέαι του Γ. Πλήθωνος Γεμιστού*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 89
25. Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια...*, ό.π., τόμ. Γ, σ. 260
26. Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια...*, ό.π., τόμ. Γ, σ. 262, τόμ. Δ', σ. 124 - 125

Ο Πλήθων επιχείρησε μία ανστήλωση των αξιών και του πνεύματος του αρχαίου κόσμου, ενώ πρότεινε και μέτρα για τη σωτηρία του καταρρέοντος Βυζαντίου

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Δ.,

«Αι δημοσιονομικαί θεωρίαι του Γεμιστού-Πλήθωνος», *Πρακτικά [...]* Συμποσίου Από τη φωτεινή κληρονομιά του Μυστρά στην τουρκοκρατία, Αθήνα 1989, σ. 273-360.

ΔΕΔΕΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ,

«Θρησκεία και πολιτική κατά τον Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα», *Φιλοσοφία*, 5-6 (1975-1976), σ. 424-441.

ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν.,

«Πληθώνεια», *Λακωνικά σπουδαί*, 3 (1977), σ. 5-35.

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β.,

Γεωργίου Πλήθωνος Γεμιστού η σοσιαλιστική πολιτεία: Κοινωνία και κοινωνική σκέψη στο Βυζάντιο, εκδ. Πιτσιλός, Αθήνα 1987.

ΜΑΜΑΛΑΚΗΣ Ι.,

«Η επίδραση των συγχρόνων γεγονότων στις ιδέες του Γ. Γεμιστού», *Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου*, Β', Αθήνα 1956, σ. 498-532.

ΜΑΜΑΛΑΚΙΣ ΙΩΑΝ. Π.,

Γεώργιος Γεμιστός - Πλήθων

[Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, 32], Αθήνα 1939.

ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ Δ.Κ.,

Η κριτική του Αριστοτέλους παρά Πλήθωνα ως έκφρασις του αντιαριστοτελισμού κατά τον ΙΕ' αιώνα, Αθήνα 1980.

ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ Δ. (επιμ.),

Πλατωνισμός και Αριστοτελισμός κατά τον Πλήθωνα, Αθήνα 1987.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤ.,

Αι περί πολιτείας και δικαίου ιδέαι του Γ. Πλήθωνος Γεμιστού

[Βυζαντινά κείμενα και μελέται, 13], Θεσσαλονίκη 1974.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΘΕΟΔ. ΣΤ.,

«Ο Ζωροάστρης εις το φιλοσοφικόν σύστημα του Γ. Γεμιστού-Πλήθωνος», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 38 (1971), σ. 297-341.

ΣΠΕΝΤΖΑΣ ΣΑΒΒΑΣ Π.,

Αι οικονομικαί και δημοσιονομικαί απόψεις του Πλήθωνος, Αθήνα 1964.

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ.,

Ο Πλήθων στο έργο του και στην ποίησή μας, Αθήνα 1963.

ΑΝΑΣΤΟΣ MILTON V.,

«Pletho's Calendar and Liturgy»,

Dunbarton Oaks Papers, 4 (1948), σ. 183-305.

ASTRUC CHARLES,

«La fin inedite du Contra Plethonem de Matthieu Camariotes», *Scriptorium*, 9 (1955), σ. 246-262.

DEDES DEMETRIOS,

«Die Handschriften und das Werk des Georgios Gemistos (Plethon) (Forschungen und Funde in Venetig)», *Ελληνικά*, 33 (1981), σ. 66-81.

KLEIN - FRANKE F.,

«Die Geschichte des frühen Islam in einer Schrift des Georgios Gemistos Pletho», *Byzantinische Zeitschrift*, 65 (1972), σ. 1-8.

KNÖS BÖRJE,

«Gemiste Pléthon et son souvenir», *Lettres d'humanité*, 9 (1950), σ. 97-184.

MASAI FRANÇOIS,

Pléthon et le Platonisme de Mistra, Société d'édition «Les Belles Lettres», Παρίσι 1956.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ THEODOR,

«Georgios Gemistos Plethon und Proklos: Plethons "Neuplatonismus" am Beispiel seiner Psychologie», *Jahrbuch Österreichischen Byzantinistik*, 32-4 (1982), σ. 387-399.

SCHULTZE FRITZ,

Georgios Gemistos Plethon und seine reformatorischen Bestrebungen, Λέβα 1874,

STRUCK ADOLF,

Mistra, Eine Mittelalterliche Ruinenstadt, Βιέννη και Λειψία 1910.

TOZER H.F.,

«A Byzantine Reformer», *The Journal of Hellenic Studies*, 7 (1886), σ. 353-380.

WOODHOUSE C.M.,

George Gemistos Plethon, The Last of the Hellenes, Clarendon Press, Οξφόρδη 1986.

ZAKYTHINOS D.A.,

Le Despotat grec de Morée, A-B, Παρίσι - Αθήνα 1932-1953.

